FROM THE LIBRARY OF GULAMETTIN PAHTA
EAST TURKISTAN NATL RESEARCH CENTER INC

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(15)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (15)
جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھەر ئازاتلىق كوچا №306)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتى باسمازاۋۇتىدا بېسىلدى.
فورماتى: 1092×787 م م 1/32 باسما تاۋىقى 6.75
1984 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
1984 - يىل 12 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M11098.142
تىراژى: 11.000
باھاسى: 0.40 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

شىنجاڭدا «11 بىتىم» نىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۇنىڭ
بۇزۇلۇشى .... خېۋىر تۆمۈر 1

11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ۋە ئاتالمىش دېموكى-
راتىك سايلامنىڭ سىرى .... خەلپەت سۈزۈك ھاجىيوپ 23

تىنچلىق بىتىم مەزگىلىدىن ئازاتلىق ھارپىسىغىچە
خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار .... جاپپار ئەمەت 41

1945 - يىل 8 - ئايدىن 1947 - يىل 8 - ئايغىچە
يەكەندە بولغان ۋەقەلەر .... ئىسمايىل ئەسقەرى 65

كۈچار ھورۇنباغ ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە
.... ساۋۇر بەكرى 81

1947 - يىلدىكى پىچان دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ
ئۆتۈشى .... تېيىپ پولات 94

شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىل-
لىرىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھەربىيلىرىنىڭ قاراشەھەر،
كۈچاردا يۈرگۈزگەن بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرى توغرىسىدا
.... زاكىرنىياز رەتلىگەن. 112

خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە
.... ھەمدۇللا قۇربانوۋ 127

سافۇشنىڭ (باتىتەي) توغرىسىدا ئەسلىمە
.... مۇھەممەت ئىمىن قۇربان 146

قاغىلىق تارىخىغا دائىر ئەسلىمىلەردىن پارچىلار
.... ئابدۇرىشىت خوجاخمەت 153
سۈرگۈن ۋە نوم............ ئىمىنوپ ئېلاخۇن 159
گومىنداڭ ـ جياڭجيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى
«جۇڭتۇڭ» ۋە «جۇنتۇڭ» توغرىسىدا 165
ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا تارقىتىلغان گېزىت ـ
ژۇرناللار .... ئەركىن ھۇشۇر رەتلىگەن 186
قوشۇمچە:
ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ
1 ـ سانىدىن 13 ـ سانىغا قەدەر ئېلان قىلىنغان
ماقالىلار 199

شىنجاڭدا «11 بىتىم» نىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۇنىڭ بۇزۇلۇشى

خېۋىر تۆمۈر

1

شىنجاڭدا 12 يىل قانلىق ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن جاللات شېڭ شىسەي 1942-يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىدىن باشلاپ ئۆزىنى گومىنداڭ - جياڭ جېيشى قوينىغا ئاتقاندىن كېيىن گومىنداڭ تەدرىجى سىڭىپ كىرىپ 1943-يىلى 1-ئايغا كەلگەندە شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسى رەسمى قۇرۇلدى.

گومىنداڭ ھاكىمىيىتى باشلانغان بۇ دەۋردە ئىلگىرىكى جەمئىيەت تەرتىپلىرى ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. خىيانەتچىلىك ئەۋج ئالدى، خەلق تۇرمۇشى ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى، مەدەنىيەت جەھەتتە ئىلغار كىتاپلار كۆيدۈرۈلدى. مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، خوراپاتلىق ئەۋج ئالدى، جەمئىيەت تەرتىۋى بۇزۇلۇپ قىمار، پاھىشە، ئوغرى-بۇلاڭچىلىق كۆپەيدى. يىغىپ ئېيتقاندا گومىنداڭ ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ بىر-ئىككى يىلغا يەتمەيلا خەلقنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىغان ئىدى.

1944-يىلى 9-ئاينىڭ 11-كۈنى جاللات شېڭ شىسەي شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەت ئورنىدىن ئايرىلىپ چوڭچىڭغا كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىغا سابىق موڭغۇل-شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ باشلىقى ۋۇجۇڭشىن 1944-يىلى 10-ئاينىڭ 4-كۈنى شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت تاپشۇرۇۋالدى.

ئۈچ ۋىلايەت خەلقلىرىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق قوزغىلىڭى مۇشۇ ئارىلىقتا، يەنى 1944-يىلى 9-ئايدا نىلقا تاغلىرىدا پارتلاپ چىقتى، شۇ يىلى 11-ئايغا كەلگەندە قوزغىلاڭچىلار غۇلجا شەھرىنى ئازات قىلىپ ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغانلىقىنى تەنتەنىلىك جاكارلىدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئىنقىلابىي ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىنقىلابىي كۈچلەر راۋاجلىنىپ ھەرقايسى سەپلەردە شانلىق غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى ۋە تارباغاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئارقىمۇ-ئارقا ئازات قىلدى.

1945-يىلى 9-ئايدا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى شىخونى ئازات قىلىپ غەلىبە بىلەن ماناس دەرياسىغا كېلىپ تاقالدى. مانا شۇنداق جىددىي ۋەزىيەتتە گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋەكىل ئەۋەتىپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە كىرىشتى.

گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي تەرەپ ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن سابىق سىياسىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ بۇجاڭى جاڭ جىجوڭ ئەپەندىنى تەيىنلەپ شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ئۇ كىشى 1945-يىلى 10-ئاينىڭ 14-كۈنى ۋەكىل سۈپىتىدە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى تەرەپتىن: رەھىمجان

سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەھمەتجان قاسىمىلەردىن تەشكىل
تاپقان ۋەكىللەر ئۆمىگى 10-ئاينىڭ 12-كۈنى ئۈرۈمچىگە
يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىگە
كېلىپ بولغاندىن كېيىن 10-ئاينىڭ 17-كۈنى ئۆز ئارا
ۋەكىللىك سالاھىيەت قەغەزلىرىنى ئالماشتۇرۇپ تۇنجى قېتىم
سۆھبەت باشلايدۇ. سۆھبەت شۇ ۋاقىتتىكى شارائىتتا مەخپىي
ئېلىپ بېرىلغان ئىدى. سۆھبەت بىر قانچە كۈن داۋام قىلىپ
ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۆز پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ
پىكىر ئالماشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن بىرىنچى باسقۇچلۇق
سۆھبەتنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى
10-ئاينىڭ 22-كۈنى غۇلجىغا قايتىپ كېتىدۇ.

ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى 11-ئاينىڭ 13-كۈنى
غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە كەلگەندە 2-قېتىملىق سۆھبەت باشلىنىدۇ.
بۇ قېتىمقى سۆھبەتتە پىكىرلەر ئاساسىي جەھەتتىن يېقىنلىشىدۇ.
ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى يەنە بىر قېتىم غۇلجىغا قايتىپ
كېتىدۇ.

3-قېتىمدا ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى 12-ئاينىڭ 25-
كۈنى غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن 3-قېتىملىق
سۆھبەت باشلىنىدۇ. سۆھبەت بىر قانچە كۈن داۋام قىلىنغاندىن
كېيىن ئاخىرى بىرلىككە كېلىپ، 1946-يىلى 1-ئاينىڭ 2-كۈنى
يېشىل زالدا ئىككى تەرەپ ۋەكىللەر «11 بىتىم» گە ئىمزا
قويىدۇ.

بۇ 11 بىتىم ئاساسەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت
ۋەكىلى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ ۋەكىللىرى
ئوتتۇرىسىدا قوراللىق توقۇنۇشنى ھەل قىلىدىغان ماددىلاردىن

ئىبارەت بولۇپ، كونكرېت مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1-ماددا: ھۆكۈمەت شىنجاڭ خەلقىغە ئۇلارنىڭ ئىشەنگەن يەرلىك خەلقىدىن مەمۇرىيەت خادىملىرى سايلاش ھوقۇقى بېرىدۇ. بۇ ھوقۇقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تۆۋەندىكى تەرتىپلەر بەلگىلىنىدۇ:

ۋەقە ھەل بولغاندىن كېيىن ئۈچ ئاي ئىچىدە ھەر بىر ناھىيىدىكى خەلقلەر ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى ھاكىم (ناھىيە باشلىقى) ۋە مۇئاۋىن ھاكىملارنى سايلايدۇ. ناھىيىلىك ئىدارىلارنىڭ بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى خىزمەتچىلىرى ھاكىملار تەرەپتىن تەيىنلىنىدۇ؛

سايلام ئۆتكۈزۈلۈپ بولغانغا قەدەر ۋەقە رايونى بولغان ۋىلايەت (ئۈچ ۋىلايەت) ۋە ناھىيىلەردىكى بار بولغان مەمۇرى ئورۇنلار شۇ پېتىچە ساقلىنىدۇ. ھەر بىر ۋىلايەتنىڭ ۋالىيسى، مۇئاۋىن ۋالىيلىرىمۇ يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئىشەنگەن كىشىلىرىدىن كۆرسىتىلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپتىن تەستىقلىنىدۇ.

ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ۋەزىپىلەرگە لايىق خىزمەتچىلەر ۋالىيلار تەرىپىدىن تەيىنلىنىدۇ.

ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى قۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇلار قانۇنغا ئاساسەن ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتىنى سايلايدۇ. ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتى خەلقنىڭ ئارزۇلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خىزمىتىنى تەكشۈرىدۇ ۋە ياردەملىشىدۇ؛

ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنىپ ئومۇمى—دائىمى سايلام ئۆتكۈزۈلگەنگە قەدەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى قۇرۇپ چىقىش چارىلىرى 9 - ماددا بويىچە بەلگىلىنىدۇ.

2-ماددا: ھۆكۈمەت دىنىي كەمسىتىشلەرگە يول قويماي خەلققە دىنگە ئىشىنىش ئەركىنلىكى بېرىدۇ.

3-ماددا: دۆلەت ئىدارىلارىنىڭ ۋە سوت ئورگانلىرىنىڭ تۈرلۈك ھۆججەتلىرىنى دۆلەت تىلى ۋە مۇسۇلمان تىللىرىدا يۈرگۈزىدۇ. خەلقنىڭ ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىگە يېزىلىدىغان ئەرز-ئىلتىماسلىرى ئۆز تىللىرىدا يېزىلىدۇ.

4-ماددا: باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇش ھەر مىللەتنىڭ ئۆز تىلىدا بولىدۇ. لېكىن ئوتتۇرا مەكتەپلەردە دۆلەت تىلى مەجبۇرى دەرس بولۇپ كىرىدۇ. ئالى مەكتەپلەردە دەرسلەر ئېھتىياجىغا قاراپ دۆلەت تىلى ياكى مۇسۇلمان تىللىرىدا يۈرگۈزۈلىدۇ.

5-ماددا: ھۆكۈمەت مىللى مەدەنىيەت ۋە مىللى سەنئەتنىڭ ئەركىن تەرەققى قىلىشىغا يول قويىدۇ.

6-ماددا: ھۆكۈمەت خەلقلەرگە مەتبۇئات، مەجلىسكە ئۇيۇشۇش ۋە سۆز ئەركىنلىكى بېرىدۇ.

7-ماددا: ھۆكۈمەت ھەقىقى ئىشلەپچىقىرىش ئوبېكتلىرىنى خەلقنىڭ قۇۋۋىتىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. خەلقلەر ھۆكۈمەتكە ئىقتىسادىي ياردەم قىلىشنىڭ لازىملىقىنى چۈشەنگىنى ئۈچۈن بۇ ياردەمنى بېرىشنى لازىم دەپ ھىساپلايدۇ. لېكىن ياردەمنىڭ مىقدارى خەلق تۇرمۇشىغا ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن يۈكسىلىشىگە دەخلى يەتكۈزمەسلىك دەرىجىدە بولۇشىنى شەرت قىلىدۇ.

8-ماددا: ھۆكۈمەت سودا-تىجارەتچىلەرگە ئىچكى ۋە تاشقى سودا ھۆرلىگىنى بېرىدۇ. لېكىن بۇ سودا مەركىزى ھۆكۈمەت خارجى دۆلەتلەر بىلەن تۈزۈلگەن تاشقى سودا قائىدىلىرىگە رىئايە قىلىشنى شەرت قىلىدۇ.

9-ماددا: شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەركىۋى مەركىزى

هۆكۈمەت تەرىپىدىن 25 كىشى قىلىپ بېكىتىلىدۇ. بۇ 25 هۆكۈمەت ئەزاسى ئىچىدىن 10 كىشىنى مەركىزىي هۆكۈمەت تەيىنلەيدۇ. قالغان 15 هۆكۈمەت ئەزاسى هەر بىر ۋىلايەت خەلق ۋەكىللىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەستىقلىنىدۇ.

مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەيىنلىنىدىغان ئون ئەزا ئىچىگە: هۆكۈمەت رەئىسى؛ باش كاتىپ؛ ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى؛ مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى؛ مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى؛ تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى؛ سەهىيە ئىدارە باشلىقىنىڭ مۇئاۋىنى؛ جەمىيەت ئىدارە باشلىقى؛ مۇلدىن باشقا ئىككى هۆكۈمەت ئەزاسى كىرىدۇ.

هەربىر ۋىلايەت خەلق ۋەكىللىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەستىقلىنىدىغان 15 هۆكۈمەت ئەزاسى ئىچىگە: ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ ئىككى مۇئاۋىن رەئىسى؛ ئىككى مۇئاۋىن باش كاتىپ، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى، سەهىيە ئىدارە باشلىقىنىڭ مۇئاۋىنى، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى، مالىيە نازارىتى نازىرىنىڭ مۇئاۋىنى، جەمىيەت ئىشلىرى باشلىقىنىڭ مۇئاۋىنى ۋە بەش هۆكۈمەت ئەزاسى كىرىدۇ. (قالغىنى قوشۇمچىنىڭ بىرىنچىسىدە كۆرسىتىلدى).

10 ـ ماددا: مىللىي هەربىي قىسىملار تەشكىل قىلىنىدۇ. بۇ قىسىملارنىڭ تولدۇرۇلۇشى دائىرىۋى بەلگە بىلەن مۇسۇلمان خەلقلەردىن بولۇشى شەرت. بۇ مىللىي هەربىي قىسىملار قايتىدىن دۆلەت ئەسكىرى تەرتىۋىگە مۇۋاپىق قۇرۇش يولى بىلەن تەشكىل قىلىنىدۇ؛

ئەسكەرلەرنى ئوقۇتۇش، قوماندا بېرىش ئىشلىرى ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا بولىدۇ.

بۇ قىسىملارنىڭ قوماندانلىرى ئۆز ۋەزىپە ۋە ئۇنۋانلىرىنى ساقلايدۇ ھەم ئۆز دەرىجىسى بىلەن ئۇنۋانىنى ساقلاپ تۇرۇپ بەلگىلىك مۇددەتلەردە تەلىم - تەربىيە ئېلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلىدۇ. بۇ قىسىملارغا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەلىم - تەربىيە بېرىش ئۈچۈن كىشى ئەۋەتىپ تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىغا ياردەم بېرىدۇ.

مەركەزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەسكىرى قىسىملىرى مىللى ھەربى قىسىملار تۇرغان رايونلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلمايدۇ. مەركەزنىڭ ئەسكەرلىرى ۋە مىللى قىسىملار ئۆز ئارا دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرىنى ساقلاشلىرى لازىم ھەمدە ئۆز ئارا بىر - بىرىگە ھېچقانداق دۈشمەنلىك ھەركەتلىرى قىلماسلىقلىرى شەرت. بۇ ئەسكىرى قىسىملارنىڭ سانى، تۇرىدىغان ئورۇنلىرى ھەققىدە ئايرىم قوشۇمچە ماددىلار تۈزۈلۈپ ئىمزا قويۇلغاندىن كېيىن كۆچكە ئىگە بولىدۇ. (قالغىنى قوشۇمچىنىڭ 2 - قىسىمىدا كۆرسىتىلدى).

11 - ماددا: ھازىرقى ۋەقەگە ئالاقىدار ھەر ئىككى تەرەپتىن قاماقتا ئېلىنغانلار مەسىلە ھەل بولغاندىن كېيىن 10 كۈن ئىچىدە ھەر ئىككى تەرەپ بىرلا ۋاقىتتا قاماقتىن چىقىرىلىپ كېلەچەكتە ئۇلارنىڭ ھەر قانداق سەۋەپلەر بىلەن سىقىلىشقا ئۇچرىماسلىقنى ھەر ئىككىلا تەرەپ ئوخشاشلا كاپالەتلەندۈرىدۇ.

مەركەز ۋەكىلى: جاڭ جىجۇڭ
خەلق ۋەكىللىرى: رەھىمجان سابىر ھاجىيوپ
ئوبۇلخەيرى تۆرە
ئەخمەتجان قاسىمى
1946 - يىلى 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى.

11 بىتىمىنىڭ 9 - ماددىسىدا بەلگىلەنگەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى قۇرۇش چارىسى توغرىسىدا ئىككى تەرەپنىڭ ماقۇللىشى بىلەن قوشۇمچە 1 - بەلگىلىمە ئىمزالانغاندىن كېيىن 25 ئەزادىن تەركىپ تاپقان شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى:

1 مەركىزىي ھۆكۈمەتتىن تەيىنلەنگەن ئەزالار 7:

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى	جاڭجىجۇڭ
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	ۋاڭزېڭشەن
باش كاتىپ	لىيۇمىڭچۇن
مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى	لۇيۇۋېن
تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	گۇجيەنجى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىقى	چۈي ۋۇ
ئەزا	گۇەنزدلياڭ

ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن:

مۇئاۋىن رەئىس	ئەخمەتجان قاسىمى
مۇئاۋىن باش كاتىپ	ئابدۇكېرىم ئابباسوپ
مائارىپ نازىرى	سەيپىدىن ئەزىزى
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	رېھىمجان سابىر ھاجىيوپ
سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	دەلىلقان سۇگۇرباييوپ
ئەزا	ئوبۇلخەيرى تۆرە
ئەزا	ئوسمان
ئەزا	ئىسھاقبەك

يەرلىكلەردىن:

مۇئاۋىن رەئىس	بۇرھان شەھىدى

مۇئاۋىن باش كاتىپ   سالىس

تەمىرات نازىرى   مەمتىمىن بۇغرا

مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى   سەي زۇڭشەن

مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى   ماتىڭشياڭ

جەمىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى   جاۋجەنفىڭ

جەمىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىنى   ئېردەنى

ئەزا   جۇڭ دىخۋا

ئەزا   ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم

ئەزا   ئەيسا بەگ

1946 - يىلى 7 ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈرۈمچى تېپچىلىق مەيدانىدا 30 مىڭدىن ئارتۇق كىشىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن ئاممىۋى يىغىن ئېچىلىپ، 11 بىتىمنىڭ روھى بويىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. يىغىندا مەركىزىي ھۆكۈمەتتىن كەلگەن سابىق تەپتىش پالاتاسىنىڭ يۈەنجاڭى يۈيۇرىن بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئەزالىرى ۋە رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلەرنىڭ خىزمەت تاپشۇرۇۋېلىشىغا رىياسەتچىلىك قىلدى ۋە قىسقىچە سۆز قىلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن رەئىس جاڭجىجۇڭ ئەپەندى ۋە مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى ۋە باشقا رەھبەرلەر سۆز قىلدى. يىغىن داغدۇغىلىق يېپىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا تەنتەنىلىك كوچا نامايىشى بولدى. ھەر مىللەت خەلقلىرى «11 بىتىم» ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن تېچلىق، خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىپ شوئارلار توۋلاشتى.

شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگىرامـ

مەسىلىنى ئېلان قىلدى. بۇ پىروگىرامما: سىياسى، مىللى، خارجى ئىشلار، قاتناش، مەدەنىي - مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرى قاتارلىق ساھەلەردە 85 ماددىلىق بەلگىلىمىلەردىن ئىبارەت ئىدى.

«11 بىتىم» ئىمزالىنىپ بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا تېنچلىق، دېموكراتىيىك، ئىتتىپاقلىقتىن ئىبارەت بىر يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. ھەر مىللەت خەلقى بۇ ۋەزىيەتتىن مەمنۇن بولۇپ، ھەر جەھەتتىن ئۈمىتۋار بولغان ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ ۋەزىيەت ئانچە ئۇزۇن داۋام قىلالمىدى. 11 بىتىمدا بەلگىلەنگەن كونكرېت مەسىلىلەرگە ۋە خەلقنىڭ دېموكراتىك سايلام ھەركەتلىرىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان بىر تۈركۈم ئەشەددى قارا كۈچلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ مەيلى يوشۇرۇن، مەيلى ئاشكارا ھالدا بولسۇن 11 بىتىمنىڭ ھەققى ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىغا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. ئۇنىڭ كونكرېت ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىچە:

2

شىنجاڭدا تېنچلىق، دېموكراتىيىك، ئىتتىپاقلىقتىن ئىبارەت 11 بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن بىتىمنى ئىجرا قىلىش مەسىلىسىدە ئىككى خىل كۈچ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆزئارا كەسكىن كۈرەش باشلىۋەتتى.

بۇ كۈچنىڭ بىرسى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ئاساس

قىلغان خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بولۇپ، 11 بىتىمنى ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ شىنجاڭدا تېچلىق - دېموكراتىيىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى.

يەنە بىرسى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى گۇرۇھىدىكى (پىرقە ۋە ھەربىلەر) مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر بولۇپ، ئۇلار 11 بىتىمنى بۇزۇشنى ئاساسىي مەقسەت قىلاتتى. بۇ قارا كۈچلەر 11 بىتىم ئىمزالىنىش بىلەنلا بىر تەرەپتىن جەنۇبى ۋە شەرقىي شىنجاڭدىكى 7 ۋىلايەتنى ئۆز چاڭگىلىدا چىڭ تۇتۇپ، ئۇ تەرەپلەرگە ئۈچ ۋىلايەت تەسىرىنى ئۆتكۈزمەسلىك؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئۈچ ۋىلايەت تەرەپكە ھەربى، سىياسى ۋە تەشكىلى جەھەتتە سىڭىپ كىرىپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى كۈچلىرىنى ئىچىدىن پارچىلاپ بۇزۇپ تاشلاپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ ئىلگىرى ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتە ئۇچرىغان سىياسى ۋە ھەربى جەھەتتىكى مەغلۇبىيىتىنى ئوڭشىۋالماقچى بولدى.

دېمەك، بىتىمدىن كېيىن شەكىللەنگەن بۇ ئىككى خىل كۈچتە ئىككى خىل مەقسەت ۋە مۇددىئا بولغانلىقتىن بىر - بىرىگە سۇ بىلەن ئوتتەك قارىمۇ - قارشى مەيداندا تۇرۇپ، ئۆزئارا جىددى ۋە كەسكىن كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى. كۈرەش جەريانىدا مەلۇم جايلاردا گومىنداڭچىلار ئاق تېررورلۇق يۈرگۈزدى. ئەڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا ئىمزالانغان 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىم بىر يىلغا يەتمەستىنلا بۇزۇلدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلىشى ھەرگىز تاسادىپى بولماستىن، بەلكى پىلانلىق ۋە مەقسەتلىك بولغان ئىدى. چۈنكى گومىن-

داڭ ئەكسىيەتچىلىرىدە بىتىم تۈزۈشكە نىسبەتەن قىلچە سە-
مىمىيەت يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ مەسىلىدىكى مۇددىئاسىنى
چۈشىنىش ئۈچۈن، دۆلىتىمىزنىڭ ئىچكى ۋەزىيىتى ئۈستىدە
بىر ئاز توختاپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ:

1945 - يىلى ياپون تاجاۋۇزچىلىرى شەرتسىز تەسلىم
بولغاندىن كېيىن، جياڭجيېشى ئەكسىيەتچى گۇرۇھى كەڭ كۆ-
لەمدە ئىچكى ئۇرۇش قوزغاپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى
رەھبەرلىكىدىكى خەلق دېموكراتىك كۈچلىرىنى باستۇرۇپ تاش-
لاشنى پىلانلىغان ئىدى. ئەمما بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن،
تەييارلىق كۆرۈش، قانات - قۇيرۇغىنى تەڭشىۋېلىشقا بىر ئاز
ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا ئۇلار گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيىنىڭ
تەنپەن قىلىش مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ شۇ پۇرسەتتە
ئۆز تەييارلىقىنى قىلماقچى بولدى. بۇ تەنپەن 1945 - يىلى
10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى چۇڭچىڭدا ئىمزالاندى. لېكىن گو-
مىنداڭ جياڭجيېشى ئەكسىيەتچى گۇرۇھى بىر تەرەپتىن تەن-
پەن ئۆتكۈزسە، يەنە بىر تەرەپتىن شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا
چېگرا رايونلارنى مۇھاسىرە قىلدى ۋە 800 مىڭ كىشىلىك
زور قوشۇن توپلاپ، ئازات رايونلارغا ھۇجۇم قىلىشقا تەي-
يارلاندى.

خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، شىنجاڭدا بىتىم تۈزۈشنىڭ
دەسلەپكى سۆھبىتى دەل شۇ چۇڭچىڭ تەنپەنى ئىمزالىنىپ
بىر قانچە كۈندىن كېيىنلا، يەنى 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ
17 - كۈنى ئۈرۈمچىدە باشلاندى. بۇ يەردىمۇ گومىنداڭ ھۆ-
كۈمىتى بىر تەرەپتىن سۆھبەت ئۆتكۈزسە، يەنە بىر تەرەپتىن
پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كۈچ توپلاۋاتاتتى. شۇ يىلى 10 -

ئايغىچە مىلىتارىست مابۇفاڭنىڭ قارمىقىدىكى ئاتلىق 5 ـ كورپۇسنى شىنجاڭغا يۆتكەپ ئۈچ ۋىلايەت كۈچلىرىگە تاقابىل تۇرۇشنى ئورۇنلاپ بولغان ئىدى. دېمەك، شىنجاڭدا ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن بولغان سۆھبەتتىمۇ يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشى ئەكسىيەتچى گورۇھىنىڭ قىلچە سەمىمىيىتى يوق ئىدى.

مەملىكەت ئىچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى چۇڭچىڭ تەنپەنىگە ئاشكارا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ئازات رايونلارغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم باشلاپ ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى. بۇ چاغدا جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئىنقىلاۋى كۈچلىرى مەلۇم نۇقتىلاردا ئىستىراتېگىيىلىك چېكىنىپ بېرىش تاكتىكىسىنى قوللانغانلىقتىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گورۇھى بىر مەزگىل ئىنتايىن كۆرەڭلەپ كەتكەن ئىدى. ئىچكى ئۆلكىلەردە ئەھۋال شۇنداق بولغان ئىكەن، شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گورۇھى تېخىمۇ كۆرەڭلەپ، يېڭىدىن ئىمزالانغان 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا كىرىشتى.

11 بىتىمنىڭ 1 ـ ماددىسىدا: «ۋەقە ھەل بولغاندىن كېيىنكى 3 ئاي ئىچىدە ھەر بىر ناھىيىدىكى خەلقلەر ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىملارنى سايلايدۇ، ناھىيىلىك ئىدارىلارنىڭ بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى خىزمەتچىلىرى ھاكىملار تەرىپىدىن تەيىنلىنىدۇ» دەپ ئوچۇق بەلگىلەنگەن. ئەمما گومىنداڭ دائىرىلىرى 46 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى

بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ 11 بىتىم ماددىلىرى ئېلان قى-
لىنغانغىچە قەدەر ئۆز ئادەملىرىنى ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە، ساقچى
ئورۇنلىرىغا ئەۋەتىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغان ئىدى. بىتىم
ئېلان قىلىنىپ ئۈچ ئاي ئىچىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان سايلام ھەر-
كەتلىرىدە ئىلگىرىكى ۋالى، ھاكىملەرنى، جۇيجاڭلارنى ئەمەل-
دىن قالدۇرۇپ خەلق ئاممىسى ئۆزى ئىشەنگەن ئادەملىرىنى
سايلاپ چىقىشقا توغرا كېلەتتى. كونا ئەمەلدارلار ئۆز ئور-
نىنى بوشىتىپ بېرىشنى ئەلۋەتتە خالىمايتتى. ئۇلار ئۆزىنى
قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئەتراپىغا قالاق كىشىلەرنى توپلاپ
بىر گورۇھ قارا كۈچ تەشكىللەش لازىم بولاتتى. بۇ قارا كۈچ-
لەرگە سابىق ساقچى ئورۇنلىرى، گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى
يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ھالدا ئارقىدا تۇرۇپ قۇترىتقۇلۇق قى-
لىشتى. دېمەك خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىتىم ماددىلىرىدا
كۆرسىتىلگەن بەلگىلىمىلەرنى ئىجرا قىلماقچى بولسا، ئەكس-
يەتچى قارا كۈچلەر ھەر خىل رەزىل ئۇسۇللار بىلەن بىتىم
ماددىلىرىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا توسقۇنلۇق ھەم بۇزغۇنچىلىق
قىلىدۇ. نەتىجىدە خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن مۇتە-
ئەسسىپ قارا كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا ھايات - ماماتلىق كۆرەش-
لەر يۈز بەردى.

ھالبۇكى، خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى 7 ۋىلايەت دا-
ئىرىسىدە قەغەز ئۈستىگە يېزىلغان 11 بىتىم ماددىلىرىغا،
ھەققانىي پىكىر - تەلەپلىرىگىلا ئىگە ئىدى. ئەكسىيەتچى
قارا كۈچلەردە بولسا، ھوقۇق، قورال - ياراق، ئىقتىسات ۋە
ھەر خىل رەزىل ۋاستىلار بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن 7 ۋى-
لايەت، ناھىيىلەردە يۈرگۈزۈلگەن سايلام ھەركەتلىرىدە خەلق

دېموكراتىك كۈچلىرى ھەققانى مەيداندا تۇرۇپ ئېگىلمەي-
سۇنماي باتۇرانە كۈرەش قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى
ھېساپتا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قوراللىق كۈچلىرىنىڭ قانلىق
باستۇرۇشىغا ئۇچراپ تۈرمىلەرگە تاشلاندى. شۇنىڭ بىلەن
ھەر قايسى سايلام رايونلىرىدا ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئاما-
مىنى قورقۇتۇش، بېسىم ئىشلىتىش، بىر قىسىم ئەكسىيەتچىلەرنى
سېتىۋېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرى بەلگىلەپ بەرگەن ئادەملەرنى
ھاكىملىققا، ۋالىلىققا سايلاپ چىقىشقا مەجبۇر قىلدى. سايلام
مەيدانىدا، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر تەرىپىدىن ئويۇشتۇرۇلغان
مىڭلىغان كالتەكچىلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن يۈزلەرچە ھەر-
بىلەر چاپاننىڭ ئىچىگە كالتەك، تاپانچا يوشۇرۇپ ھېلىقى
كالتەكچىلەر بىلەن بىرلىكتە سايلامغا بېسىم ئىشلەتتى. گومىن-
داڭ تەرەپ بەلگىلەپ قويغان ئادەملەرنى سايلىمايمىز دېگۈ-
چىلەر بولسا شۇيەردىلا كالتەكلەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈردى ياكى
ئېغىر يارىدار قىلدى. بەزەن ناھىيىلەردە ئوق چىقىرىپ بىر-
قانچىلىغان سايلامچى ئاممىنى ئۆلتۈردى ۋە يارىدار قىلدى.

مەسىلەن: خوتەن ئىلچىدا ئۆتكۈزۈلگەن سايلامدا بىر-
لەشمە ھۆكۈمەت نامىدىن بارغان سايلام ھەيئەتلىرى گەرچە
11 بىتىمدا بەلگىلەنگەن ماددىلار بويىچە سايلام ئۆتكۈزۈشكە
رىياسەتچىلىك قىلماقچى بولسىمۇ، ئەمما يەرلىك ئەكسىيەتچى
قارا كۈچلەر ھەربى باشلىق ۋە گومىنداڭ ۋالىلىرىنىڭ ئو-
رۇنلاشتۇرۇشى بويىچە بىرقىسىم مۇتەئەسسىپ بەگلەرنىڭ باش-
لامچىلىقىدا بىر قانچە يۈز چوماقچىلارنى ۋە پۇقراچە كىيىن-
گەن ئىچكى قورال بىلەن قوراللانغان ھەربىلەرنى سايلام
مەيدانىغا باشلاپ كېلىپ، ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ، سايلام

ھەركىتىگە ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ. دېموكراتىك ئىلغار كۈچلەرنى ئۇرۇپ يارىدار قىلغاندىن تاشقىرى بىر قانچە ئون كىشىنى قولغا ئالىدۇ.

شۇنىڭدەك كۇچار ناھىيىسىدە سايلام ئۆتكۈزۈشتىن سەل ئىلگىرى بىر قېتىم ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ يىغىن كۇچار ھورۇنباغدا ئۆتكۈزۈلىدۇ يىغىن مەيدانىنى قوراللىق ھەربىلەر يوشۇرۇن مۇھاسىرە قىلىپ ئاخىرىدا تويۇقسىز ئوق چىقىرىپ ئاممىنى ئوققا تۇتىدۇ. نەق مەيداندا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولىدۇ. ھەربىلەرنىڭ ئاممىغا ئوق ئېتىشى. كەلگۈسى سايلام يىغىنىدا بىزنىڭ مەقسىدىمىز بويىچە ئىش قىلمىساڭ مۇشۇنداق ئوققا تۇتىمىز دىگەننى كۆرسىتىپ قويۇش ئىدى. مۇنداق قانلىق ۋەقەلەر بۇ ئىككى ئورۇندىلا بولماستىن ھەر قايسى ۋىلايەت ناھىيە، شەھەرلەردىمۇ بولغان ئىدى.

سايلام يۈرگۈزۈلگەن جەريانلاردا جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپلەردە ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر شۇ قەدەر پەسلەشكەن ئىدىكى، ئاقسۇ، كۇچار ئارلىقلىرىدا بېشىغا قىزىل دوپپا كىيگەن سودىگەرلەرنىمۇ نازارەت ئاستىغا ئېلىپ پەيتىنى تاپقاندا «قىزىل پاچاقلار» دەپ زىيانكەشلىك قىلغان ئىدى.

مائارىپ ئىشلىرىنى تەكشۈرگۈچى ئەنۋەر يۈسۈپ (22 ياش) يەكەنگە بارغاندا ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك پىلانلىغان ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر، ئەنۋەر يۈسۈپنىڭ شەرىپىگە بىر كىشىنىڭ ئۆيىدە ئاددى زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇپ، ئەنۋەر يۈسۈپ ئولتۇرىدىغان تۆردىكى ئورۇنغا سېلىنغان كىگىز ئاستىغا ئالدىن - ئالا بىر پارچە نەشىنى تاشلاپ قويغان. زىياپەت يېرىم سائەتلەر داۋام قىلغان بىر ۋاقىتتا، 3 ، 4 ساقچى بېسىپ كىرىپ

«نېمە قىلىۋاتىسىلەر؟» دەپ سورىغان بولۇپ، ئەنۋەر يۈسۈپ-
تىن «نەدىن كەلدىڭ؟ تونۇشتۇرۇشۇڭ بارمۇ؟» دېگەندەك سو-
ئاللارنى سوراپ، ھەممە كىشىنى تەڭ ئاختۇرغان بولۇپ، دەل
شۇ ئەنۋەر يۈسۈپ ئولتۇرغان ئورۇندىكى كىگىزنى قايرىپ
كىگىز قېتىدىن قاقتەك نەشىنى ئالغان، شۇنىڭ بىلەن ئەن-
ۋەرنى: «ئۈرۈمچىدىن نەشە ئېلىپ كېلىپسەن» دەپ قولغا ئې-
لىپ قاتتىق ئازاپ سالغان. (ئەنۋەر يۈسۈپ تاماكىمۇ چەك-
مەيدىغان زىيالى ئىدى.) سوراق داۋامىدا ئۇنىڭ ئۈرۈمچى-
دىن ئالغاچ كەلگەن گېزىت - ژورنال قاتارلىقلارنى چوڭ
گۇنا قىلىپ ئارتىپ، ئاخىرى يەكەن ساقچى ئىدارىسى ئەنۋەر
يۈسۈپنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

دېمەك ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر يۇقۇرقىدەك ھەرخىل
ئۇسۇل ھەم ۋاستىلەرنى قوللىنىپ 11 بىتىمنىڭ ئەمەلگە ئې-
شىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى ۋە بۇزغۇنچىلىق سالدى. ئىلغار
ئىدىيىدىكى ياشلار ئۆز يۇرتلىرىدا تۇرالماي ئۈرۈمچى تەرەپكە
تۈركۈم - تۈركۈملەپ قېچىپ كېتەتتى.

ۋەزىيەت تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى-
لىرى ھەددىدىن ئېشىپ كىشىنى تاقەتسىزلەندۈرىدىغان ئەسكى-
لىكلەرنى قىلغانلىقتىن زىددىيەت ئىلگىرىكىدىن نەچچە ھەسسە
چوڭقۇرلاشتى. خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى ئىجتىمائى ئاساسقا،
ئادالەت ھەققانىيەتكە ئىگە بولغانلىقتىن كۈنساناپ ئۇل-
غىيىپ راۋاجلاندى. كەڭ خەلق ئاممىسى تەرەپ - تەرەپتىن
پىكىر ۋە ھەققانى تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا باشلىدى.
لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزىنىڭ قورال كۈچىگە
تايىنىپ ئاممىنىڭ ھەققانى پىكىرلىرىگە قۇلاق سالمىدى،

«ۋولۇقدىن نېمە كېلىدۇ» دەپ خەلقنى كۆزگە ئىلمايتتى.

مۇشۇنداق ئەھۋالدا، 1947 ـ يىلى كىرىشى بىلەن ھەر قايسى جايلاردا 11 بىتىمنى ھەقىقى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۈرەشنىڭ 2 ـ باسقۇچى ھېساپلىناتتى.

3

1947 ـ يىل كىرىش بىلەن ھەر قايسى جايلاردا ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. بۇ نامايىشلار ئاساسەن ئۈرۈمچى ۋە قەشقەردە بىر قەدەر مەركەزلىك ۋە كۈچلۈك بولدى. مەسىلەن: ئۈرۈمچىدە 1947 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى بىر قانچە يۈز كىشى (ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان) مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا توپلىنىپ جۇچۇەندە ھادىسىگە ئۇچراپ ئۆلگەن بىر نەپەر ئۇيغۇر ئىشچىنىڭ جەسىدىنى ئالدۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ نامايىش قىلدى. نامايىشچىلار ئالدى بىلەن قاتناش ئىدارىسى ئالدىدا ئۆز تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ شوئارلار توۋلىغاندىن كېيىن، ئاخىرى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ ئۆز ـ پىكىر تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ شۇ كۈنى كەچ سائەت 5 لەردە تارقاپ كېتىشتى. شۇ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى خەلق ئاممىسى ئابلەت مەخسۇم باشچىلىقىدا يەنە بىر قېتىم نامايىش ئۆتكۈزۈپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ ئۆزلىرىنىڭ 11 بىتىمنى ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى تەلەپ ـ پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەرمۇ ئىلغار كۈچلەرنىڭ قىلغان نامايىشىنى باستۇ ـ

رۇش ئۈچۈن، رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلايدىغان نامايىشلارنى ئۇيۇشتۇردى. جۈملىدىن 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى بىر تۈركۈم ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەرنى ۋە ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ قوراللىق ئادەملىرى قاتناشقان نامايىشنى ئۇيۇشتۇرۇپ ئوچۇقتىن - ئوچۇق گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىمىز! ئۈچ ۋىلايەتنىڭ ئايرىم بولۇۋېلىشىغا يول قويمايمىز! دېگەندەك شوئارلارنى توۋلاشتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇنىڭ بىلەن قانائەتلىنىپ قالماستىن 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنىگە كەلگەندە پۇقراچە كىيىنگەن ھەربىيلەرنىڭ ئىشتىراكى بىلەن زوراۋانلىق ھەرىكىتىگە ئايلانغان قانلىق 25 - فېۋرال نامايىشىنى ئۇيۇشتۇردى. 10 نەچچە كىشى ئۆلدى. ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىندى.

دېمەك 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە بولغان 5 كۈن ئىچىدە ۋەزىيەت جىددىيلىشىپ ئەھۋال كەسكىنلەشتى. ئومۇمەن، كۈرەش سېپى خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھىدىكى قارا كۈچلەردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ گۇرۇھقا بۆلۈنگەن ئىدى.

كۈلكىلىك يېرى شۇ بولدىكى، قارا كۈچلەردىن تەركىب تاپقان ئەكسىيەتچى نامايىش قوشۇنىمۇ ئۇيالماستىن: «11 بىتىمنى ھەقىقىي ئىجرا قىلىمىز» دەپ شوئار توۋلاشتى. ئەمەلىيەتتە بولسا 11 بىتىمگە بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتقانلار دەل ئۆزلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرى ئېنىق تۇرسىمۇ، بىر مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالماستىن گويا 11 بىتىمنى قوغدىغۇچى قىياپەتكە كىرىۋېلىپ خەلقنى ئالدىماقچى بولاتتى.

ئەمما «25 - فېۋرال قانلىق ۋەقە» سىدە قان تۆكۈش ئارقىلىق ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى.

5 - ئايغا كەلگەندە قەشقەردە خەلق دېموكراتىك كۈچلىرىنىڭ كۈچلۈك نامايىشى بولدى. بۇ نامايىش جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ماڭغان بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭجىجۇڭ ئەپەندى قەشقەرگە بارغاندا بولغان ئىدى. 10 مىڭغا يېقىن نامايىشچى ئامما جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىگە 11 بىتىمنى قەتئىي ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

دېمەك جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى 1947 - يىلى 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنىگىچە داۋام قىلغان جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئايروپىلان بىلەن توپ - توغرا ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. ئۈرۈمچىدىمۇ ئۇزۇن تۇرماستىن لەنجۇغا قايتىپ كېتىپ، شىنجاڭدا قوشۇمچە ئۆتەۋاتقان ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسلىكىدىن ئىستىپا بەردى. گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئىستىپاسىنى ماقۇل كۆرۈپ ئۇنىڭ ئورنىغا شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى مەسئۇت سەبرىنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى، شۇنىڭ بىلەن خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گۇرۇھى ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش كەسكىنلىشىپ 11 بىتىمنىڭ بۇزۇلۇشىنى تېخىمۇ تېزلەتتى، مەسئۇت سەبرىنىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە رەئىس بولۇپ تەيىنلىنىشى 11 بىتىمنىڭ روھىغا ئۇيغۇن ئەمەس ئىدى، چۈنكى گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى مەسئۇتنى ئۆلكە

رەئىسلىگىگە تەيىنلەشتە ئالدى بىلەن خەلقنىڭ ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەتلىرىنىڭ پىكرىنى ئېلىش لازىم ئىدى، ئۇلار ئۇنداق قىلماستىن بىر تەرەپلىمىلىك ھالدا ئۇنى ئۆلكە رەئىسى قىلغانلىقىغا خەلق نارازى بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەكسىيەتچى ھەربىي دائىرىلەر مەسئۇتنى ئىشقا سېلىپ 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى غەزەپكە كېلىپ تەرەپ - تەرەپتىن نامايىشلار ئويۇشتۇرۇپ مەسئۇتنىڭ ئۆلكە رەئىسى بولغانلىقىغا قارشى چىقتى. مەسئۇت ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن، جاڭ جىجوڭ ئەپەندى رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئۆتىسۇن دەپ قاتتىق تەلەپ قىلىشتى، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھى خەلقنىڭ ھەققانىي پىكىر - تەلەپلىرىگە قۇلاق سالماستىن، مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىنى ھىمايە قىلدى.

نامايىش قىلىش، پىكىر - تەلەپ قويۇش ئارقىلىق ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرىشقا خەلقنىڭ كۆزى يەتمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ 11 بىتىم ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان تۇرپان؛ پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدە 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى خەلقنىڭ قوراللىق كۈرىشى پارتلىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھى 100 نەچچە تال قورال بىلەن كۆتىرىلگەن تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدىكى دىخانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۈرۈمچى، قۇمۇل، تۇرپان، قاراشەھەر قاتارلىق ئورۇنلاردا تۇرۇشلۇق ئىككى پولك 7 باتالىيون ئەسكىرىنى ئىشقا سېلىپ قانلىق باستۇرۇش يۈرگۈزدى (تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا ئۇلارنىڭ

قانلىق قىلىچى ئاستىدا بۇ ئۈچ ناھىيەدە 500 دىن ئارتۇق دېخانلار، زىيالىي ياشلار قۇربان بولغان.) شۇ مۇناسىۋەت بىلەن قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچار ۋە باشقا جايلاردىمۇ كۆپلىگەن زىيالىيلارنى قاماققا ئالدى ۋە زىيانكەشلىك قىلدى.

تۇرپان دېخانلار قوزغىلىڭى باستۇرۇلۇپ، بىر تۇركۇم كىشىلەر ئابدۇراخمان مۇھەتى باشچىلىغىدا ئۈچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۈرۈمچى باش شتاپ لىخۇگېيۇن باشچىلىغىدا تېررورلۇق گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ تۇرپاندا تۇرغۇزۇلغان كىشىلەرنى ئۆلتۈردى ۋە قولغا ئالدى. لىخۇگېيۇن گۇرۇپپىسى يۈرگۈزگەن تېررورلۇق تولىمۇ دەھشەتلىك بولغىنى ئۈچۈن ھازىرغىچە تۇرپان خەلقىنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ.

دېمەك، 1946 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كۈچكە ئىگە بولغان «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى» 1947 - يىلى 7 - ئايغىچە بولغان بىر يىل ۋاقىت ئىچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۈرلۈك يولسىزلىق قىلىشى ۋە قان تۆكۈپ تېررورلۇق قىلىشى ئارقىسىدا بۇزۇلدى.

1947 - يىلى 8 - ئايغا كەلگەندە ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدىكى ئۈچ ۋىلايەت خادىملىرى غۇلجىغا قايتىپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە ئۈرۈمچىدە ئۆلكىلىك كېڭەش يىغىنىغا قاتنىشىۋاتقان بىر تۈركۈم ۋەكىللەرمۇ غۇلجىغا كەتتى.

11 ماددىلىق تىچلىق بىتىم ۋە ئاتالمىش دېموكراتىك ساي- لامىنىڭ سىرى

خەلپەت سۈزۈك ھاجىيوپ

زۇلۇم، تەڭسىزلىك ھۆكۈم سۈرگەن ھەر زامان ۋە ھەر ماكاندا زۇلۇمغا، تەڭسىزلىك ۋە خورلىنىشقا قارشى كۆتىرىلىش بولماي قالمايدۇ. بۇ ھەر قانداق جەمىيەتنىڭ ۋە پۈتكۈل ئىجتىمائى ھاياتنىڭ ئۆزگەرمەس قانۇنىيىتى. رايونىمىز شىنجاڭدىمۇ ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىمىز، ئۇلۇغ، شەرەپ- لىك جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدە تولۇق ئازاتلىققا ئېرىشكەنگە قەدەر بولغان ئۇزۇن تارىخى جەريانىدا چېرىك- لەشكەن چىڭ خاندانلىقى، باندىت - جاللات شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، يەرلىك فېئودال مۇستەبىت كۈچلەرنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، روھى ۋە جىسمانى جەھەت- تىكى ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا قارشى بىرقانچە قېتىم قوزغىلاڭ ۋە ئىنقىلاپلارنى ئېلىپ بارغان ئىدى.

1

1944 - يىلى 9 - ئايدا ئىلى ۋىلايىتىنىڭ نىلقا ناھى-

يىسىدىن قوزغالغان ئۈچ ۋىلايەت (ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي) ئىنقىلاۋىمۇ ئەينى ۋاقىتتا شىڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ، يەرلىك فېئودال مۇستەبىتلەرنىڭ قاتمۇقات زۇلمى، تەڭسىزلىگى ۋە كەمسىتىشىگە قارشى كۆتىرىلگەن ئىنقىلاپ ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ ئىنقىلاپ ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا ئۈچ ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ھەر مىللەت ئىزىلگۈچى خەلقلەرنىڭ بىردەك قوللىشى ئارقىسىدا تولۇق غەلىبىگە ئېرىشكەندىن باشقا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھۆكۈمرانلىغىدا تۇرۇۋاتقان قۇمۇل، ئۈرۈمچى، قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىدىمۇ چوڭقۇر تەسىر قىلدى ۋە بۇ يەرلەردىكى ئېزىلىشكە ئۇچرىغان ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ قوللىشى ۋە ھەركەتكە كېلىپ قوزغىلىشىغا سەۋەپچى بولدى.

مۇشۇنداق بىر شارائىتتا يەنى 45-يىلى 10-ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، قوراللىق توقۇنۇشنى توختۇتۇشقا، كېلىشىم ئىمزالاپ شىنجاڭدا بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئۈچ ۋىلايەت مىللى ئىنقىلاۋى تەرەپمۇ گومىنداڭ ۋەكىللىرى بىلەن تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن مەرھۇم رەھىمجان سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىملەرنى سۆھبەت ۋەكىلى قىلىپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى. بۇلار ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، نۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت، كەسكىن تالاش-تارتىشلاردىن كېيىن 46-يىل 1-ئاينىڭ 2-كۈنى 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمى ئىمزالاندى.

بىتىمگە ئاساسەن، 46-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى

شىنجاڭدا گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى قاتناشقان شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، بۇ ھۆكۈمەتكە گېنېرال جاڭجىجۇڭ ئەپەندى قوشۇمچە رەئىس، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە بۇرھان شەھىدىلەر مۇئاۋىن رەئىسلىككە بەلگىلەندى. شۇندىن كېيىن شىنجاڭدا بىر مەزگىل تىنچلىق ئورنىتۇلدى، قامالغانلارمۇ ھەر ئىككى تەرەپتىن تەڭ قويۇپ بېرىلدى. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى 1946 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن بىتىم ھاسىل قىلىنغانلىق مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ھەر ساھە قېرىنداشلارغا «ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ مەڭگۈ تىنچلىقنى قولغا كەلتۈرەيلى» دېگەن مەزمۇندا مۇراجەتنامە ئېلان قىلدى.

2

كۆپچىلىك ۋە جامائەتچىلىككە مەلۇمكى، بىز يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى گېنېرال جاڭجىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى، بىتىم تۈزۈلگەندىن كېيىنكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە قىلغان مۇراجەتنامىسىدە ئېيتىلغان: شىنجاڭ خەلقىنى ئازاپ - ئوقۇبەتتىن قۇتقۇزۇپ، تىنچ، ئىتتىپاق، بەختىيار تۇرمۇشقا ئىگە قىلىدىغانلىق توغرىسىدىكى بايان قىلىنغان سۆز ھەم ۋەدىلەر، پۈتۈن خەلقىمىزنى ناھايىتى زور ئۈمىتۋار-

ئىق ھېسسىياتىغا چۈمدۈرگەن ئىدى. بىتىمدىكى شەرتلەرگە ئاساسەن شىنجاڭ ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ھاكىملىرى، ناھىيىلىك ۋە ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزى ياقتۇرغان ۋە ئىشەنگەن كىشىلىرى ئىچىدىن دېموكراتىك ئۇسۇل بىلەن سايلاپ چىقىش ئۈچۈن مەخسۇس سايلام نىزامنامىسىمۇ تۈزۈپ چىقىلغان ئىدى. بۇ سايلامنى توغرا - ئادىل، ئىزچىل يۈرگۈزۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە چۈي ۋۇ. فۇمۇلغا ئۇيغۇر سايرانى، قاراشەھەرگە ئىبراھىم تۇردى، ئاقسۇغا ئابدۇرېھىم ئەيسا، قەشقەرگە سەيپىدىن ئەزىزى، يەكەنگە بۇرھان شەھىدى، خوتەنگە مەمتىمىن ھەزرەت، ئىلىغا جۇڭ دىخۇا، تارباغاتايغا تۈركىستان، ئالتايغا سالىس قاتارلىق كىشىلەر يېتەكچىلىكىدە مەخسۇس سايلام گۇرۇپپىلىرىمۇ ئەۋەتىلگەن ئىدى.

بۇ گۇرۇپپىلارنىڭ ۋەزىپىسى شىنجاڭ بويىچە ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرى، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ چىقىشىغا نازارەتچىلىك قىلىش؛ ھاكىمىيەتنى سايلانغان كىشىلەرنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇش ئارقىلىق مۇندىن كېيىن دېموكراتىيىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، شىنجاڭنى ئومۇمى يۈزلۈك گۈللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلاتتى. ۋىلايەتلەرنىڭ ۋالىلىرىمۇ بىتىمدىكى شەرتلەرگە ئاساسلانغاندا يەرلىك خەلقلەر تەرىپىدىن دېموكراتىك ئاساستا سايلىنىپ چىقىشى كېرەك ئىدى. ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇ ئورۇنلارغا، ئۈچ ۋىلايەت (ئىلى- ئالتاي، تارباغاتاي) ۋە قەشقەرلەرنى ھېساپقا ئالمىغاندا،

ئۈرۈمچىگە خاداۋاك، قۇمۇلغا يولۋاس، قاراشەھەرگە زوشۇپىڭ، يەكەنگە جۇفاڭگاڭ، خوتەنگە خودىڭباڭ (نۇربەگ)، ئاقسۇغا سېيىت ئەخمەت خوجىغا ئوخشاش قورچاقلارنى خەلقنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا تىكلەپ قويغاچقا ئەمدىلا تىنجىشقا ۋە بىرلىشىشكە قاراپ ماڭغان جەمئىيەت، قايتىدىن ئىككى سەپكە بۆلۈنۈپ بۇ سەپلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن، ئۆتكۈر سىياسى كۈرەش يېڭىۋاشتىن ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. دېمەك، 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان دېموكراتىك سايلام مۇشۇنداق جىددى ۋەزىيەت ۋە كەسكىن سىياسى كۈرەش ئاستىدا باشلاندى.

بىز يۇقۇرىدا كۆرسەتكەندەك، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلام كۆرۈپپىسىغا يولداش سەيپىدىن ئەزىزى مەسئۇل بولۇپ بارغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك سايلام ھەيئىتىنى تەشكىل قىلىپ ئىش باشلىدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلىمىمۇ جىددى ۋە كەسكىن كۈرەشلەر بىلەن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەمما، بۇ ۋىلايەتنىڭ سايلىمىدا ئىلغار، دېموكراتىك كۈچلەر ئۈستۈنلۈكنى ئېلىپ، ھاكىم، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى ۋە ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا سايلانغانلارنىڭ 70 پىرسەنتىدىن ئارتۇقراغىنى تەشكىل قىلدى. لېكىن بۇ زېمىنى كەڭ شىنجاڭ رايونىدا قانلىق جەڭ ۋە جىددى سىياسى كۈرەشلەر ئارقىسىدا خەلق قولغا كەلتۈرگەن ئازغىنا ھوقۇقىمۇ چىدىمىغان جياڭ جيېشى، ئەكسىيەتچى گورۇھى، ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى ئېيتقاندەك «ئۆزىنىڭ ھاكىم مۇتلەقلىق ۋە ئىچكى ئۇرۇش قىلىشتىن ئىبارەت ئەكسىيەتچىل فاڭجېنىدا چىڭ تۇرىدىغانلىغىنى، خەلققە نىسبەتەن قىلچە مەنپەئەت بەرمەيدىغانلىغىنى، ھېچقانداق ھوقۇق-

غىمىز ئىگە قىلمايدىغانلىقىنى» بىرىنچى قەدەمدىكى ئەمەلىيىتىدىلا ئىسپاتلاشقا باشلىدى. شۇڭا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىتىم ئاساسىدىكى دېموكراتىك سايلام يۈرگۈزۈلۈش بىلەن تەڭلا، گومىنداڭنىڭ جايلاردا تۇرۇشلۇق ھەربىي، ساقچى ئورگانلىرىنى ئۇچۇق ئاشكارا ئىشقا سېلىپ سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش بىلەن خەلقنىڭ ئىرادىسىنى بېسىپ، سايلامنى قۇرۇق شەكىلگە ئايلاندۇرۇۋېتىشكە جېنىنىڭ بېرىچە ئۇرۇندى. ئەكسىيەتچىلەر ئۆز مەقسىتىگە يېتەلمىگەن جايلاردا بولسا خەلق تەرىپىدىن سايلانغان ھاكىم ۋە كېڭەش ئەزالىرىغا ھەر خىل بەتناملارنى چاپلاپ، ئۇلارنى نەزەربەنت قىلدى، قامىدى. مەسىلەن، كۆ-چاردا سايلام ئالدىدا ئېچىلغان بىر چوڭ يىغىندا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قورالىق كۈچلىرى يىغىن مەيدانىنى قامال قىلىپ بىگۇناھ خەلقنى ئوققا تۇتۇپ، بىر قىسىم كىشىلەرنى نەق مەيداندا ئۆلتۈرۈپ كەلگۈسى بولىدىغان سايلامغا بۇز-غۇنچىلىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا بىتىمنى ھىمايە قىلغۇچى ئىلغار كۈچلەر بىلەن ئۇنىڭغا قارشى تۇرغۇچى ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا تېخىمۇ كەسكىن ۋە جىددى سىياسى كۈرەشلەر باشلىنىپ كەتتى. نەتىجىدە ئۈرۈمچى، قەشقەر شە-ھەرلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بېسىمى ۋە تەھدىدىگە ئۇچرىغان ئىلغار كۈچلەر ۋە ياشلارنىڭ ئىنقىلاۋى پائالىيەت مەيدانىغا ئايلاندى. يېڭى سايلانغان ھاكىملارنىڭ بىر قىسمى مەلۇم ۋاقىت خەلق تەلىۋىگە لايىق خىزمەت قىلىپ، خەلقنى ئاز-تولا خاتىرجەم قىلالىغان بولسىمۇ، ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇلغان ئەكسىيەتچىلەر يەنىلا خەلقنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئېغىر بالايى-ئاپەت بولدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئاتالمىش

دېموكراتىك ھاكىمىيەت سايلىمى 46 - يىلى 9 - ئايدا باشلىنىپ 11 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاساسەن ئاياقلاشتى. ئەمما، يەتتە ۋىلايەتنىڭ بىر قىسىم ئىلغار ئىنقىلاۋى كۈچلەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھەر خىل تەھدىت ۋە بېسىمىغا ئۇچرىغانلىقتىن ئۈرۈمچى ئارقىلىق ئۈچ ۋىلايەتكە كېتىشكە مەجبۇر بولدى، ئۇلار ئۈچ ۋىلايەتكە بېرىپ ئىنقىلاۋىي سەپنى تېخىمۇ ئۇلغايتتى ۋە كۈچەيتتى.

3 .

47 - يىلى 4 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتى شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتىنى تەشكىل قىلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسلىرىنى دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ چىقىش ئۈچۈن شىنجاڭ بويىچە جايلاردىن سايلانغان ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلمەكچى بولغان سايلام يىغىنىغا چاقىردى. بۇ تەكلىپكە ئاساسەن جايلارنىڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرى 4 - ئايدىن باشلاپ ئۈرۈمچىگە يىغىلىشقا باشلىدى. بىز قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا سايلانغانلار: كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئوسمان داموللام، يۈسۈپ قارى ھاجىم، ئەمەت قازى ئاخۇنۇم، سۈزۈك ھاجىيوپ، سىدىق مۇسايوپ؛ يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىن ئابدىرىشىت ئەلەم ئاخۇنۇم، ئەمەت خۇيجاڭ، ئابدىرىز ھاجى، تۇردى ئابدىرىھىم؛ يوپۇرغا ناھىيىسىدىن سوپى سەلەي، ئابدىراخمان قارى ھاجىم؛ يېڭىسار ناھىيىسىدىن ئىمىر باقى، ئىسمايىل ئىبراھىم، روزى ئەيىيۇپ؛ پەيزىۋات ناھىيىسىدىن ئابدىكېرىم ھاشىم،

ئەسئەت ياقۇپ، ئابلىز نىياز، نىئمەت ئەشرەپ؛ ئۇلۇغچات
ناھىيىسىدىن مەھەممەت ھەسەن، مەھەممەت تۇرسۇن؛ تاشقورغان
ناھىيىسىدىن سىدىق خان غوجا، قۇربان دۆلەت؛ مارالبېشى
ناھىيىسىدىن ئىسمايىل ئىبراھىم، ئابدىرېھىم لىتىپ، مۇسا
سايىتلار 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر شەھىرىگە يىغىلدۇق.
قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ۋالىيلىرى ئابدىكېرىم مەخ-
سۇم، قاسىمجان قەمبىرىلەر، مېنى ئومۇمى ئىشلار باشقۇرۇش خىز-
مىتىگە، ئابدىراخمان روزى ھاجىنى تەمىنات ئىشىغا مەسئۇل
قىلىپ تەيىنلىدى. بىز 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۈرۈمچىگە
قاراپ يولغا چىققاندىن كېيىن ئاقسۇغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ
ۋاقىتتا ئاقسۇ ۋىلايىتىگە گومىنداڭ ئارمىيىسى 65 ـ بىرىگادى-
سىنىڭ كوماندىرى خۇشاڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىدىكەن. گەرچە
ئۇ ھەربى ئادەم بولسىمۇ، ئەمما ئۆز ۋەزىپىسىدىن ھالقىپ
ئۆتۈپ جەمئىيەتنىڭ بارلىق ساھەلىرىگە — سىياسى ـ قانۇن،
پارتىيە ـ مەمۇرى، مالىيە ـ ئىقتىسات، مەدىنى ـ مائارىپ تار-
ماقلىرىنىڭ ھەممىسىگە تەڭ قول سېلىپ ئۇنى تىزگىنلەپ
تۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا
ئاتالمىش «ئامانلىقنى ساقلاش، غەيرى نىيەتلىك ئۇنسۇرلارنى
يوقىتىش» دېگەن نامنى بېرىپ، بۇ گۇرۇپپىغا ئۆزىنىڭ
مۇئاۋىنى لى زوتاڭنى باشلىق قىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە
كەڭ دائىرىلىك ئىشپىيونلۇق تورىنى تەشكىللەپ ھەممە يەرگە
قاپقان قۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزى پەردە ئارقىسىدا قو-
ماندانلىق قىلىپ ئۆتكۈزگەن ساختا سايلامى ئارقىلىق بىر
مۇنچە مۇتەئەسسىپ ئەكسىيەتچى كىشىلەرنى ئاتالمىش ئۆلكى-
لىك كېڭەش ئەزاسى قىلىپ سايلاپ بولغان ئىكەن. ئاقسۇ-

دىكى بۇ ئەكسىيەتچىلەر توپى بىز ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندىن
كېيىن بىزنىڭ ئارقىمىزغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش ئۈچۈن، بىر
تەرەپتىن ئالداش، يەنە بىر تەرەپتىن تەھدىت سېلىش قاتار-
لىق رەزىل ئۇسۇللارنى ئىشقا سالدى. جۈملىدىن بىزلەرنى
مېھمان قىلىمىز، دىگەن چىرايلىق ناملار بىلەن بىرقانچە
كۈن ئۇ باغ - بۇ باققا باشلاپ سەيلە قىلدۇرغان بولدى،
يەنە بىر تەرەپتىن ئەتراپىمىزنى قوراللىق كۈچلەر بىلەن
قورشاپ ئوق ئېتىپ تەھدىت سېلىپ قورقۇتۇپ ئىرادىمىزنى
بوشاتماقچى بولۇشتى، لېكىن ئاخىرى ھېچقانداق ئۈنۈمگە
ئېگە بولالماي بىزنى يولغا سېلىۋېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئەمما،
ئۇلار بىز ئۈچۈن چوڭ توساق ۋە قاپقاننى ئاللىقاچان
كۇچاردا قۇرۇپ قويۇپ، بىزنى ئاندىن ئاقسۇدىن مېڭىشقا رۇخ-
سەت قىلغانلىقىنى كۇچارغا كەلگەندىن كېيىنكى دۇچ كەلگەن
ئەھۋاللاردىن بىلدۇق. بىز كۇچارغا يېتىپ كېلىشىمىز
بىلەنلا ئۈچ ۋىلايەتتىن قېچىپ چىققان ياسىن قارى، تۇردى
قارى دىگەنلەر بىزنىڭ سەپىمىزنى بۇزۇش ئۈچۈن ئۈچ
ۋىلايەت ئىنقىلاۋى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى ھاقارەتلەپ
تۈرلۈك - تۈمەن تۆھمەتلەرنى چاپلاپ «خۇدا» ۋە «قۇرئان» ئۈستى-
دە قەسەم قىلىپ، خۇددى ئاقسۇ ئەكسىيەتچىلىرى ئاقسۇدا ئوينىغان
كومېدىيىدىن چوڭراق كومېدىيىنى ئوينىدى، بىزنىڭ ئىچىمىز-
دىكى قىسمەن دىنى زاتلارنى روھىي جەھەتتىن تەۋرىتىپ
قويدى. ئەمما بىز بۇ روھىي ھۇجۇمغا ئۇزۇل - كېسىل تاقا-
بىل تۇردۇق. كۇچاردىمۇ خۇددى ئاقسۇدىكىگە ئوخشاش

«باغ سەيلىسى»، قوراللىق تەھدىت قاتارلىق ئويۇنلار بىرقانـ
چە كۈن داۋام قىلدى.

كۇچار ئەكسىيەتچىلىرى يۇقۇرقى ئۇسۇللاردىن ئۆزى
رازى بولغىدەك بىرەر مەنپەئەت ئالالمىغاچقا ئاخىرى ئاقسۇ
كېڭەش ئەزالىرىنى بىزگە يولبويى تەسىر كۆرسىتىشكە تاپىـ
لاپ ماشىنىغا ئارىلاش ئولتۇرغۇزۇپ ماڭغۇزۇش ئويۇنىنى
ئوينىدى. شۇندىن كېيىن ماڭغان يولىمىز، چۈشكەن ئۆتەڭلىـ
رىمىزمۇ كەسكىن ۋە جىددى كۈرەش مەيدانىغا ئايلاندى، ھەتتا
ئۇلارنىڭ خېلى كۆپچىلىگىدە يان قوراللىرىمۇ بار ئىدى.
ئەھۋالنىڭ شۇنداق ئېغىر، جىددىلىگىگە قارىماي، بىزمۇ ئۆز
پائالىيىتىمىز ۋە تەسىرىمىزنى داۋاملىق كۈچەيتكەن ھالدا
ئۇلار بىلەن تىغمۇ - تىغ كۈرەش قىلىپ قارا شەھەرگە يېتىپ
كەلدۇق. قارا شەھەردىكى ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھەربى ئەـ
مەلدارلىرى ۋە ئۇ يەرنىڭ ۋالىسى زوشۇپىڭ بىز كېلىشتىن
بۇرۇنلا يۇقۇرى خەلق سودىنىڭ رەئىسى ناسىر داموللا باشـ
چىلىغىدىكى ئەكسىيەتچىلەر توپىنى تەربىيىلەپ، بىزگە قارشى
تەييارلاپ قويغان ئىكەن. بىز قارا شەھەرگە يېتىپ كېلىشىـ
مىز بىلەن بۇ ئەكسىيەتچى توپ ئاقسۇ ئەكسىيەتچى كۈچىگە
قوشۇلۇپ بىزگە تېخىمۇ جىددى روھىي ھۇجۇم قوزغىدى.
ئاقسۇنىڭ ئەكسىيەتچى كېڭەش ئەزالىرى بىلەن قارا شەھەرـ
نىڭ قارا كۈچلىرى بىرلىشىپ دىنى مۇتەئەسسىپلىكىنى بايـ
راق قىلغان ھالدا ئىچىمىزدىكى ئاخۇنلىرىمىز ۋە مۆتىۋەر
زاتلىرىمىزنى بىزدىن تارتىۋالماقچى بولدى. دېمەك قاراـ
شەھەرمۇ بىز ئۈچۈن خۇددى ئاقسۇ، كۇچارغا ئوخشاش قاپقان
قويۇلغان ئۈچىنچى چوڭ ئۆتكەل بولدى. قارا شەھەردە ناسىر

داموللا دىگەن يالىڭاچ ھالدا ئوتتۇرىغا چىقىپ قۇرئان تۇتۇپ قە-
سەم ئىچىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلا-
ۋىنى قارىلاپ تەشۋىقات ئېلىپ بارغاچقا، ئاقسۇ، كوچارلاردا
قىسمەن تەۋرىنىپ قالغان دىنى زات ۋە مۆتىۋەرلىرىمىزنى
خېلىلا ئىككىلەندۈرۈپ قويدى . نەتىجىدە ئەھۋالىمىز تېخىمۇ
مۇرەككەپلەشتى. ئارىمىزدىكى كۆرەش تېخىمۇ كەسكىن تۈس
ئالدى. ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىش ئۈچۈن ئالدىمىزدا يەنە
بىر نەچچە كۈنلۈك يول بار ئىدى (ئۇ ۋاقىتتا يول-قاتناش
ناچار بولغاچقا ماشىنىمۇ ناھايىتى ئاستا ماڭاتتى). بۇ يول-
لارنى بىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خالىشىچە بولغاندا
ئاقسۇ ۋە قارا شەھەرنىڭ ئەكسىيەتچى كېڭەش ئەزالىرى بىلەن
بىللە بېسىشىمىز لازىم ئىدى ۋە مۇنداق ۋەزىيەت ئۇلار ئۈچۈن
ئەلۋەتتە پايدىلىق بولاتتى.

بىز سېپىمىزنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن
ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، ئۇلاردىن ئايرىلىپ، مېڭىشنى قارار
قىلدۇق. يول ئۈستىدە ۋە چۈشكەن جايلىرىمىزدا بىز ئاقسۇ،
قاراشەھەر ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئارىمىزنى بۇزۇش ئۈچۈن قىل-
غان قۇۋلۇق-شۇملۇقلىرى، ھىيلە-نەيرەڭلىرى، ئەكسىيەتچى
تەشۋىقاتلىرى، دىنى جەھەتتە مۇناپىقلارچە قىلغان قەسەملىرى-
نى پاش قىلىپ ئۆز ئارا ئىتتىپاقىمىزنى چىڭىتىپ ئۇلارنىڭ
سۈيىقەستلىرىنى تار-مار قىلدۇق. بىزنىڭ بۇ چارە-تەدبىرى-
مىزنىڭ ئۈنۈمى خېلى چوڭ بولدى.

بىز ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، ئۇدۇل ئەخمەتجان قاس-
مى تۇرغان نەنخۇايۇەنگە (ھازىرقى مائارىپ نازارىتىنىڭ
ئورنى) بېرىپ، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن خۇشال ھالدا

كۆرۈشتۇق. بۇ كىشى بىزنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، جىلانوپنى قوشۇپ ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى تۇرغان شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ قىزىل بىناسىغا ئەۋەتتى. بۇ يەردە بىزنى يولداش سەيپۇللايوپ باشلىق ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى قىزغىن كۈتۈۋالدى. شۇندىن كېيىن بىز بارلىق پائالىيەتلىرىمىزنى ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالى- رى بىلەن بىرلىكتە، بىر نىيەت - بىر مەقسەتتە ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇق. يۇقۇرىدا ئېيتقان- دەك بىزنىڭ بۇ سەپىرىمىزنىڭ پۈتۈن جەريانى دۈشمەنگە قارشى ئۆتكۈر سىياسى كۆرەش بىلەن تولغان سەپەر بولدى.

4

بىز يۇقۇرىدا بايان قىلغان ئاقسۇ، كۇچار، قاراشەھەر قاتارلىق جايلار بىز ئۈچۈن ئۆتكۈنچى خاراكتېرلىق سىياسى جەڭ مەيدانى بولغان بولسا، ئەمدى ئالدىمىزدىكى ئۈرۈمچى ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ ئۆتكەل ۋە تېخىمۇ كەسكىن سىياسى جەڭ مەي- دانى ئىدى. بۇ مەيداندىكى كۆرەشتە بىزنىڭ ئاساسى مەقسىدىمىز ۋە نىشانىمىز شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى سايلاپ، ئۇنىڭ تەشكىلى ئاپاراتىنى قۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، خەلق ئىشەنگەن ۋە خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان شىنجاڭ ئۆل- كىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنى ۋە ئۇنىڭ ئەزالىرىنى دېموكراتىك ئۇسۇل بىلەن سايلاپ چىقىش بولغاچقا، بىز ئۈچۈن مەقسەت ئېنىق، نىشان ئايدىڭ ئىدى. ئەمما بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن

شۇ ۋاقىتتىكى ئۈرۈمچى شارائىتىدا، بىزنىڭ قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ، چىش-تىرناقلىرىغىچە قوراللانغان دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشىمىز، رەقىپلىرىمىز بىلەن تىغمۇ-تىغ ئېلىشىپ، قەتئىي كۈرەش قىلىش ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدىنى ئاقلاش ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇشىمىز لازىم ئىدى. لېكىن جەمئىيەتنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى بىز ئۈچۈن پايدىسىز ھەر خىل كەسكىن كۈرەشلەر بىلەن تولۇپ-تاشقاچقا يۇقۇرىدىكى ئۈمىدنى ئاسانلىقچە قولغا كەلتۈرگىلى بولمايتتى، چۈنكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللىگەن ۋىلايەتلەرنىڭ كېڭەش ئەزالىرىنى گومىنداڭچىلار توخسۇنغىچە ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋېلىپ، ئۇلارنى شەھەر ئىچىدىكى ئەڭ ئالىي ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى، راھەت-پاراغەت تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشكە جەلپ قىلىپ، پۇل ۋە مەنسەپ بىلەن سېتىۋېلىپ بىزگە قارشى قويدى. دېمەك ئۈرۈمچىنىڭ سىياسى ھاۋاسى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، گەرچە كۈندۈزلىرى ھېچ ئىش بولمىغاندەك تېچ كۆرۈنسىمۇ، كېچىلىرى شەھەر ئىچى ۋە شەھەر سىرتىدا تولىمۇ ئەنسىزلىك — خاتىرجەمسىزلىكلەر يۈز بېرىپ، ھەر خىل ۋەقەلەر بولۇپ تۇراتتى. بىزنىڭمۇ ئۈرۈمچىنىڭ مۇشۇنداق مۇرەككەپ شارائىتىغا ماسلىشىپ ئۆز پائالىيىتىمىزنى باشلىشىمىزغا توغرا كەلدى.

بىز ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئۈرۈمچىنىڭ سىياسى ھاۋاسىنى ئاستا-ئاستا چۈشەندۇق، ئۈرۈمچىمۇ مەيدانىدا مۇستەھكەم تۇرالمىغان، تەۋرىنىپ قالغان كىشىلەرنى پۇلغا، مەنسەپكە، راھەت-پاراغەتكە قىزىقتۇرۇپ، ئۆزىگە تارتىپ ئىنقىلاپقا-خەلققە قارشى ئىشقا سالىدىغان بىر ئوچاققا ئايلىنىپ-

مۇ قالغان ئىكەن. بۇنداق رەزىل ئويۇنلارنى ئويناشتا گو
سابىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ
ۋاڭ زىڭشەن قاتارلىقلار، بىرسى ئەمەل تامغىسىنى كۆرسەتى
بىرسى تاغارلاپ پۇللارنى تەڭلەپ ئىرادىسىز كىشىلەرنى سې
ئىشلىرى بىلەن بىۋاستە شۇغۇللىنىدىكەن. بۇنداق
بىزنىڭ ئىچىمىزگىمۇ مەلۇم تەسىرنى كۆرسىتىپ ئىچ
بەزى ئىرادىسىز كىشىلەرنى تەۋرىتىپمۇ قويغان ئىدى
ئىشلاردا مەلۇم بولغان ئەڭ چوڭ ۋە ئاشكارا بىر ئى
بەگنىڭ «سەنمىن جۇيىچىلار ياشلار ئىتتىپاقى» نامىدا
چوڭ ـ تەنتەنىلىك بىر زىياپىتىدە ئاشكارا بولدى.
پەت پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئۆلكىلىك كېڭەش ئە
كۈتمۈۋېلىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، زىياپەتنى
خانى بولغان ئەيسا ئالپتېكىن ئىدى. بۇ ئادەم زىيپە
زىياپەت قاتناشچىلىرىنى ئۆزىگە تارتىش مەقسىدىدە تەشۋىقات
خاراكتېرلىق سۆز قىلدى. مېھمانلارمۇ داستىخان ئۈستىدە
ئارىلاش ئولتۇرغاچقا ئۆز ئارا بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش
ئويۇنلىرىنىمۇ ئوينىدى. زىياپەت ئاخىرىدا ئەيسا بەگ بىز
تەرەپتىكى كېڭەش ئەزالىرىدىن بىرقانچە كىشىنى مەخسۇس
ئۆيگە باشلاپ كىرىپ سۆھبەتلەشتى. سۆھبەتتە ئاۋال ئەيسا
بەگ سۆز ئېلىپ سوۋېت ھۆكۈمىتىنى تىللاش، ئۈچ ۋىلايەت
ئىنقىلاۋىنى قارىلاش ئارقىلىق بىزنى ئۆزىگە تارتماقچى بولدى.
كېيىنرەك بەزى كىشىلىرىمىزگە خېلى كۆپ مىقداردا پۇل بېرىشنى
ۋەدە قىلىپ ئۆزىگە تارتىش ئارقىلىق ئارىمىزنى بۇزۇشقا، بۆلۈ‐
ۋېتىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، بىزنىڭ كىشىلىرىمىز بۇلارنىڭ بۇن‐
داق سۇيىقەستىگە ئالدانماي ئەھۋالنى بىزگە مەلۇم قىلىپ تۇردى.

ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى، بىزنىڭ ئادەملىرىمىزنى ئۆزىگە كۆپرەك قارىتىۋېلىپ، كەلگۈسىدىكى ھۆكۈمەت سايلىمىدا ئۇستۇنلۇككە ئىگە ئاۋاز سانىنى كۆپەيتىۋېلىش ئىدى. لېكىن خەلق تەرىپىدىن، توغرا مەيداندا تۇرغۇچىلار ھىلىمۇ كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ دېگىنى ئۇسۇل ئوينايدىغانلار بولمىغاچقا سايلامدا غەلىبە قىلالماسلىقىغا كۆزى يېتىپ ئىككىنچى بىر يول، سايلام ۋاقتىنى كېچىكتۇرۇش، ھەر خىل چاتاق چىقىرىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ بىزنىڭ ئارىمىزدىكى بۇنداق جىددى كۆرەش ۋە ئېلىشىش يېرىم ئايچە داۋام قىلغاندىن كېيىن، گېنېرال جاڭجىجۇڭ ئەپەندى ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ غەربى بىناسىغا ھەممە ۋىلايەتلەردىن كەلگەن كېڭەش ئەزالىرىنى چاقىرىپ گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مەسئۇت سەبرىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە رەئىس قىلىپ بېكىتكەنلىكى توغرىسىدىكى قارارىنى ئېلان قىلدى. شۇندىن كېيىنلا يىغىن تالاش-تارتىش ۋە جىددى سىياسى كۆرەش مەيدانىغا ئايلىنىپ ھەممىمىزگە (ئىلغارلارغا) ۋاكالىتەن قەشقەر كېڭەش ئەزاسى ئابدىرىشىت ئەلەم ئاخۇنۇم سەللىسىنى قولىغا ئېلىپ شىرەگە ئۇرۇپ تۇرۇپ قارشىلىق كۆرسىتىپ نارازىلىق بىلدۈردى.

دىمەك، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 بىتىم ئاساسىدا قۇرۇلغان بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىك ئاپپاراتىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ مەسئۇت سەبرىنى بىرتەرەپلىمە ھالدا قورچاق رەئىسلىككە تەيىنلەپ قويۇشى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قاتتىق غەزەپلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن جايلاردا مە-

ئۆتنىڭ قورچاق رەئىسلىكىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قارشى خەلق نامايىشلىرى ئارقىمۇ-ئارقا قوزغىلىپ، سىياسى ۋەزىيەت تېخىمۇ جىددىيلىشىشكە باشلىدى. شۇندىن كېيىن ۋەزىيەت بارغانچە كەسكىنلەشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئىنقىلاۋىي خەلقچىل كۈچلەرنى ئۇچراتقاندا ئۇرۇپ كېتىدىغان، تۇتۇپ كېتىدىغان ھەتتا يوشۇرۇن ئۆلتۈرىۋېتىدىغان ئەھۋاللار تېخىمۇ ئەۋج ئالدى. بۇ ئەھۋال گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى يېرىم يولدا تۇنجۇقتۇرىۋېتىش ئوچۇنلا يالغان تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ 11 بىتىمگە ئىمزا قويۇش ھىلە-نەيرىڭىنى ئوينىغانلىقىنىڭ سىرىنى تېخىمۇ ئېچىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تېرورلىقى ئاشكارا باشلىنىپ، كېڭەش ئەزالىرىمىزنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىش قىيىنلاشقانلىقى ئۈچۈن، مەسلىھەتلىشىپ 47-يىلى 7-ئاينىڭ 7-كۈنى ئايروپىلان بىلەن غۇلجىغا كەتتۇق. شۇ كۈنلەردە ئۈرۈمچىدە قالغان مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەر ۋە ئۈچ ۋىلايەتتىن بارغان كادىرلارمۇ بىزدىن كېيىن ئۇزاققا قالماي ئارقىمۇ-ئارقا ئۈرۈمچىدىن غۇلجىغا قايتىپ كەلدى.

5

بىزلەر ئىلىغا يېتىپ بېرىشىمىز بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى ۋە خەلقى بىزنى چەكسىز قىزغىنلىق بىلەن كۈتىۋالدى. بىز ئىلىغا كېلىشىمىز بىلەنلا كېڭەش ئەزالىرى نامىدىن 7 ۋىلايەت خەلقىگە قارىتىپ مۇراجەتنامە

ئېلان قىلدۇق. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى بىزنىڭ ئەھۋالىمىزغا قاراپ ھەر خىل تارماقلارغا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى. ئەڭ مۇھىمى، بىز ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە غەمخورلىقىدا «7 ۋىلايەت خەلقچىللار بىرلەشمىسى» نى تەشكىل قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كونتروللىقىدىكى 7 ۋىلايەتتىن غۇلجىغا ئۆتكەن ئىلغار ئىنقىلاۋىي ياشلار ۋە مەرھۇم ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدىكى تۇرپان قوزغىلىڭىدا دۈشمەن مۇھاسىرىسىنى باتۇرلۇق بىلەن بۆسۈپ ئۆتۈپ غۇلجىغا يېتىپ كەلگەن ئىنقىلاۋى پارتىزانلارنى كۆتۈۋېلىپ، ئۇلار بىلەن بىللە، ئىنقىلاپ سېپىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇق ۋە ھەممىمىز ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەسمى ئىشتاتلىق كادىرلىرى قاتارىغا قوشۇلدۇق. ئۆلكىمىز شىنجاڭغا ئۇلۇغ جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ پارلاق تاڭ نۇرى يېتىپ كېلىپ شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىن، سەيپۇللايوپ، ئىمىنوپ، مەتىمىن خەلپەت ھاجىيوپ، سىدىق مۇسايوپ قاتارلىق يولداشلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھەربى ۋە مەمۇرى تەشۋىقات ئۆمىكى تەشكىل قىلىنىپ مۇزداۋان ئارقىلىق ئاقسۇغا چۈشۈپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ئۇچرىشىپ ئازاتلىق تەنتەنىسى قىلدۇق. شۇندىن كېيىن، ئۇلار پارتىيىنى، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىنى، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئېسىل خىسلەت - پەزىلەتلىرىنى جەنۇبتىكى ھەممە ۋىلايەتلەرگە كەڭ تەشۋىق قىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرى، سىياسى، مالىيە،

مائارىپ ئورگانلىرىنى قۇرۇپ چىقىشتەك مۇھىم ئىشلارنى قىلدى. بۇ ئورۇنلارغا خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە ئادىل كىشىلەرنى بېكىتىپ، ئەكسىيەتچىلەر قولىدىكى ھوقۇقنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ ئېلىپ خەلق خىزمەتچىلىرىنىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈپ، خەلقنى ئەركىن نەپەس ئېلىشقا مۇيەسسەر قىلدى.

قالغان بىر قىسىم كېڭەش ئەزالىرى ئۈچ ۋىلايەت مەمۇرى، ھەربى كادىرلىرى بىلەن ئۈرۈمچىگە كېلىپ بۇ يەردىكى چوڭ تەنتەنىنىڭ ئىشتىراكچىسى بولۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇقەددەس بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىقىنى شىنجاڭنىڭ مەركىزي شەھرى ئۈرۈمچىگە قاداشقا شەرەپ بىلەن قاتناشتى.

تېچلىق بىتىم مەزگىلىدىن ئازاتلىق ھارپىسىغىچە خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار

جاپپار ئەمەت

1946 ـ يىلى ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ
...دىلىق تېچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېي-
1 ـ كۈنى بىرلەشمە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت
...يىچە گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئۈچ
... ھۆكۈمىتىنى ۋە مىللىي ئارمىيىنى ئېتىراپ
...ۇلدى؛ تۈرمىدىكى بارلىق سىياسى مەھبۇس-
...ى؛ گومىنداڭ دائىرىلىرى خەلقنىڭ دېموك-
...نى — سۆز ـ مەتبۇئات ئەركىنلىكى، تەشكى-
...يىغىن ئۆتكۈزۈش، نامايىش قىلىش، ئول-
...رچۇش ھوقۇقلىرىنى — ئېتىراپ قىلىشقا
ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى، قوراللىق كۈچ
...اغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى گومىنداڭ
...ات قىلىغاندىن كېيىن، سىياسى جەھەتتە
...وك غەلىبە ئىدى. غەلىبە خەۋىرى

تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا تېزلىكتە تارقىلىپ، خەلققە زور ئىلھام ۋە ئىشەنچ بېغىشلىدى. خۇددى كەلكۈن سۇ ھەممە جاينى قاپلىغاندەك، خەلقنىڭ گومىنداڭغا قارشى غەزەپ - نەپرىتى، ئازاتلىق ۋە ئەركىنلىك يولىدىكى ئىنتىلىشلىرى بارغانسېرى يۇقۇرى ئۆرلەپ، ئىنقىلابنىڭ ئوت - يالقۇنى ھەممە جاينى قاپلىدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ئاچقان يول ۋە ئۇنىڭ تەجرىبىلىرى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ئۇيۇشقان كۈچنىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىكىنى تونۇتقان ئىدى. شۇڭا بىتىمدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار ۋە قارشىلىق كۆرسىتىش گۇرۇپپىلىرى ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. جۈملىدىن، ئۈچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ غەلبىسىدىن ئىلھاملانغان خوتەن ياشلىرىمۇ «ئىنقىلابچى ياشلار تەشكىلاتى»نى قۇرۇپ، ئويغانغان كۈچلەرنىڭ يېڭى ئىتتىپاقلىقىنى نامايەن قىلدى.

تېچلىق بىتىمىنىڭ بىر ماددىسىدا: «شىنجاڭ خەلقىگە ئۆزى ئىشەنگەن يەرلىك زاتلاردىن مەجبۇرى ئەمەلدارلارنى سايلاش ھوقۇقى بېرىلىدۇ، ناھىيىلەردە كېڭەش ھەيئەتلىرىنى خەلق بىۋاسىتە سايلاپ چىقىدۇ، كېڭەش ھەيئىتى ھاكىملارنى سايلاپ چىقىدۇ»دەپ بەلگىلەنگەن ئىدى. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، شۇ يىلى كۈزدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئومۇمىي سايلام باشلىنىپ كەتتى. سايلامدا گومىنداڭ ئەكسيەتچى دائىرىلىرى بارلىق چارە - ئاماللار بىلەن ئۆزىنىڭ كونا ئەمەلدارلىرىنىڭ ئورۇن ۋە ھوقۇقىنى ساقلاپ قېلىشقا، ھېچ بولمىغاندا ئۆز يالاقچىلىرىنى، يەرلىك مۇتەئەسسىپ

كۆچلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىرىشقا تىرىشاتتى: ئويغانـ
غان خەلق ئاممىسى بولسا گومىنداڭنىڭ زالىم، قانخور،
پارىخور، خىيانەتچى ئەمەلدارلىرىنى ۋە گومىنداڭ پەرەس ئۇنـ
سۇرلارنى مەنسەپتىن قالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئادىل،
خەلقپەرۋەر، ۋىجدانلىق كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىـ
رىشقا تىرىشاتتى. شۇڭا بۇ قېتىمقى سايلام ئەمەلىيەتتە ئىنـ
قىلاۋىي كۈچلەر بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى
بىر مەيدان چوڭ سىياسىي كۈرەش ئىدى.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ سايلام خىزمىتى 1946 - يىلى 11 -
ئايدا باشلاندى. خوتەننىڭ سايلام ئىشلىرىغا نازارەت
قىلىش ئۈچۈن مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا (شۇ ۋاقىتتا تەمرات
نازارىتىنىڭ نازىرى ئىدى، كېيىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مۇئاـ
ۋىن رەئىسى بولغان، ئازاتلىق ھارپىسىدا چەتئەلگە چىقىپ كەتـ
كەن)ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئىمىن مەخسۇم باشچىلىقىدا بىر قانچە
كىشىلەر كەلگەن ئىدى. سايلامنىڭ بېشىدىلا«ئىنقىلابچى ياشـ
لار تەشكىلاتى» گومىنداڭغا قارشى كۈچلەرنىڭ ئاساسىي
گەۋدىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ تەشكىلاتنىڭ پائالىـ
يىتىنى شۇ چاغدىكى ئاممىۋىي تەشكىلاتلاردىن ئۇيغۇر مەدەنىي
ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، سودا - سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى، «خوـ
تەن گېزىتى» ئىدارىسى، دېخانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىدارىسى،
دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋى، چايخانا، مەكتەپ قاتارلىق ئاممىۋىي
تەشكىلات ۋە مەدەنىي - مائارىپ ئورۇنلىرىنىڭ ئاساسىي مەسئۇلـ
لىرى ۋە مۇتلەق كۆپچىلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچى -
ئوقۇغۇچىلار ھەم شەھەر ئاھالىسى قوللايتتى. ياشلار تەشكىـ
لاتىنىڭ ھەر قايسى ناھىيىلەردە گۇرۇپپىلىرى بولمىسىمۇ، ئىـ

كىن بۇ تەشكىلات ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى ئىلغار ياشلار ۋە دېموكراتىك ئىدىيىدىكى كىشىلەر بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىدى. سايلام مەزگىلىدە ياشلار تەشكىلاتى كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ھەر ساھە خەلقلىرىنى ئويغىتىپ ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، سايلام غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئۆزىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى قىلغان ئىدى. شۇڭا سايلامنىڭ بېشىدىلا خوتەن، قاردقاش، لوپ، كېرىيە قاتارلىق ناھىيىلەردە ئىلغار كۈچلەر ئۈستۈنلۈك قازىنىپ، سايلامغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان «سايلام ھەيئىتى» ئىچىدە ئاساسىي سالماقنى ئىگەللىدى. خوتەن ناھىيىسىدىكى سايلام تەييارلىق ھەيئىتى قارمىغىدا قۇرۇلغان سايلام تەشۋىقات گۇرۇپپىسىدىكى 160 نەچچە كىشى ئىچىدە ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى ئاساسىي گەۋدە بولغاندىن تاشقىرى، شېڭ شىسەي ۋاقتىدا شىنجاڭ دارىلفۇنۇنى، ئۆرۈمچى دارىلمۇئەللىمىن، مەدىنىيەت كادىرلىرى كۇرسى قاتارلىق مەكتەپلەردە ئوقۇغان. ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان، ئەينى ۋاقىتتا چېن تەنچيۇ، ماۋزېمىن قاتارلىق كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىسىدە ئىلغار ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان زىيالىيلار كۆپچىلىكنى ئىگەللەيتتى، «سايلام خەۋەرلىرى» گېزىتىنى مەن ۋە زۇنۇن روستەم بىرلىكتە ئىشلەيتتۇق.

سايلام تەشۋىقات گۇرۇپپىسى بارغانلا يېرىدە ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسىنى ئاممىغا يەتكۈزدى. تېچلىق بىتىمىنى تەشۋىق قىلدى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خەلق ئۈستىدىكى زۇلمىنى، بەگ - بوجاڭلارنىڭ زوراۋانلىغىنى دادىل پاش قىلدى. خەلقنى بۇ قېتىمقى سايلامدا يەنە

زۇلۇم - كۈلپەتكە ئۇچراپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۆزى ئىشىنىدىغان ياخشى كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا سايلاشقا چاقىردى. سايلام تەشۋىقاتى مەزگىلىدە شەھەردىن يېزىغا قەدەر كەڭ ئەمگەكچى خەلق زور كۆلەمدە كۆتىرىلىپ گومىنداڭغا قارشى نارازىلىق ئاۋازلىرى تېخىمۇ ياڭرىدى. پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ كۈچ سېلىشتۈرمىسىدا ئىلغار، دېموكراتىك كۈچلەر ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ، گومىنداڭنىڭ مەمۇرى ئورۇنلىرى ۋە ئەمەلدارلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. سايلام رەسمى باشلانغاندا خوتەن ناھىيىسىنىڭ سايلام نەتىجىسى گومىنداڭچىلارنى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى. چۈنكى بۇ ناھىيىدە يېزىلاردىن سايلانغان360 نەپەر ۋەكىل ئىچىدە ئىلغار كۈچلەر 2/3 قىسمىدىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلغان بولسا، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ سايلىمىدا 25 نەپەر كېڭەش ئەزاسى ئىچىدە ئىلغار كۈچلەر 21 ئورۇننى ئىگەللەپ، خوتەندىكى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ يېتەكچىسى ئابدىقادىر ھەسەن (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەسلىھەتچىلەر كومىتېتى ئەزاسى) ناھىيىنىڭ ھاكىملىقىغا سايلانغان ئىدى.

سايلامدا ئۆزۈل - كېسىل مەغلۇپ بولۇش ئالدىدا تۇرغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەربى ۋە ساقچى ژاندارمىلىرىنى، كونا ئەمەلدارلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزلىرى ئىگەللەپ تۇرغان ھوقۇققا تايىنىپ، خەلققە قارشى يېڭى زوراۋانلىق باشلىدى. ئۇلار خوتەن ناھىيىسىنىڭ سايلىمىدا پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولغاچقا، «يۇقۇرىدىن تەستىق كەلمىدى» دېگەننى بانا قىلىپ، يېڭى سايلانغان ھاكىمغا تامغىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى رەت قىلدى. قاردىقاش ناھىيىسىدە بىر توپ ئىشپىيون-

لار ۋە لۈكچەكلەرنى قوزغاپ، ئابدىخالىق ساقى، نەسىردىن
سىدىق، مەتتىمىن توختى قاتارلىق ياشلارنى ئۇرۇپ جاراھەت-
لەندۈردى ۋە قانۇنسىز ھالدا قولغا ئالدى. كىرىيە ناھىيىسىدە
ئىمىن تۇرسۇننى «ياقا يۇرتلۇق» دەپ چەتكە قاقتى. ھەر
قايسى ناھىيىلەردە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، قوراللىق
تەھدىت سالدى، ئىرادىلىك كىشىلەرنى باستۇردى، ئىرادىسىز
كىشىلەرنى سېتىۋالدى، بۇ ئارقىلىق سايلامغا زور دەرىجىدە
بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، خەلقنىڭ ئۆزى خالىغان كىشىلەرنى
سايلىۋېلىشىغا يول قويمىدى. شۇڭا خوتەننىڭ سايلام مەسىلىسىنى
ھەل قىلىش ئۈچۈن شۇ مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلام
خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا كەلگەن سەيپىددىن ئەزىزى،
يەكەن ۋىلايىتىگە كەلگەن بۇرھان شەھىدى 12 - ئاينىڭ
ئاخىرلىرى خوتەنگە كەلدى. گومىنداڭچىلار قارىقاشتا قولغا
ئېلىنغان ياشلارنى تۈرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولدى. خوتەن
ناھىيىسىنىڭ سايلىمىنى ئېتىراپ قىلمىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ
تامغىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە ماقۇل بولدى. ئەمما سايلامغا
نازارەت قىلىشقا كەلگەنلەر خوتەندىن قايتقان كۈننىڭ ئەتىسىدىن
باشلاپلا تېخىمۇ غالجىرلىشىپ ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ كۆزگە
كۆرۈنگەن كىشىلىرىنى بىر - بىرلەپ قولغا ئېلىش ئۈچۈن پىلان
تۈزۈشكە كىرىشتى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان «ياشلار
تەشكىلاتى» ئىمىن ئىسلام (خوتەن دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ
مۇدىرى)، ئابدىخالىق ساقى، يۈسۈپ سەئىدى (شۇ چاغدىكى
خوتەن گېزىت ئىدارىسىنىڭ باش مۇھەررىرى) قاتارلىق
كىشىلەرنى قوغداپ قېلىش يۈزىسىدىن ئۈرۈمچى ۋە قەشقەرگە
يولغا سېلىۋەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي خوتەن ھاكىمى ئابدىقادىر

ھەسەن قولغا ئېلىندى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا گومىنداڭنىڭ خوتەندە تۇرۇشلۇق 8 - پولكى شەھەر ئىچىدە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، شەھەر ۋە يېزا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى چەكلىدى. ناماز شامدىن كېيىن ئۆيدىن سىرتقا چىقىشنى مەنئى قىلدى. قارىقاش ناھىيىسىدە قانۇنسىز «تەكشۈرۈش پونكىتى» قۇرۇپ خوتەن ۋىلايىتىنىڭ باشقا ۋىلايەتلەر بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. سىرتتىن خوتەنگە كەلگەن ياكى خوتەندىن سىرتقا چىقماقچى بولغانلارنى قارىقاش ناھىيىسىدە تۇتۇۋېلىپ مال - مۈلكىنى بۇلىدى، بەزىلىرىنى ئۇرۇپ جاراھەتلەندۈردى ياكى قولغا ئالدى. جۈملىدىن سايلام ۋاقتىدا تەشۋىقات ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتناشقان پېشقەدەم ئارتىست ۋە ئوقۇتقۇچى ئەمەت ئۆمەر (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق دراما تىياتىرىدا) قەشقەرگە تۇققان يوقلاشقا ماڭغاندا قارىقاشتا تۇتۇۋېلىپ قاتتىق ئۇردى ۋە مال - مۈلكىنى بۇلىۋالدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يەنە خەلقنىڭ دىنىي ھېسسىياتىدىن پايدىلىنىپ، «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى كوممۇنىستلار قوزغىغان، ئۇلار غەلىبە قىلسا دىنىنى يوقىتىدۇ، مەچىتلەرنى چاقىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقىتىپ، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا بۆلگۈنچىلىك سالدى. كىمكى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ھىمايە قىلغان، سايلامدا خەلق تەرىپىدە تۇرغان بولسا، ئۇنى «كوممۇنىست»، «قىزىل پاچاق»، «دەھرى» دەپ ئاتىدى. شۇ قېتىمقى سايلام تەشۋىقاتىدا ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئالدىنقى قاتاردا تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوغۇپ باش ئەگدۈرۈش مەقسىتىدە «يۇقۇرىدىن پۇل كەلمىدى»

دىگەن بانا بىلەن (ئۇ چاغدا ھەر دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ مائاش سوممىسى بىۋاستە ئۈرۈمچىدىن ئەۋەتىلەتتى) بىر قانچە ئايغىچە مائاش تارقىتىشنى توختىتىپ قويدى.

مۇنداق ئەھۋالدا «ئىنقىلابچى ياشلار تەشكىلاتى» ئۈرۈمچىگە مەخپىي ئادەم ئەۋەتىش ئارقىلىق گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ زوراۋانلىقىنى شىكايەت قىلغاندىن تاشقىرى، ھەر ساھەدىكىلەرنى ھەركەتلەندۈرۈپ، نارازىلىق ئەرزلىرىنى يازدۇرۇپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى.

1947 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭ جىجۇڭ، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق كىشىلەر خوتەنگە كەلدى.

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن بۇ كىشىلەر بىلەن، بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ ئۇچرىشىشىنى چەكلەش ئۈچۈن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى «قوغداش» نامى بىلەن ھەربىي ۋە ساقچى ئىشپىيونلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئەخمەتجان قاسىمى ئورۇنلاشقان ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئەتراپىنى قاتتىق كونترول قىلدى. كىچىككىنە ئىلچى بازىرى (خوتەن شەھەر رايونى) ئىككى چوڭ بۆلەككە بۆلۈندى. گۈلباغنى مەركەز قىلغان ھالدا يېڭىشەھەر رايونى گومىنداڭچىلارنىڭ كونتروللۇقىدا بولۇپ، قورچاق 8 - پولك سېپىل ئۈستىگە ئەسكەر چىقىرىپ، پىلىموت، توپ، زەمبىرەكلەرنى تىكلەپ ھەيۋە قىلسا، پوقراچە كىيىنگەن ئەسكەر ۋە ساقچى ژاندارمىلىرى بىر توپ لۈكچەكلەرنى ئارقىسىغا سېلىپ، خالىغانچە زورلۇق قىلدى:

كونىشەھەر رايونى ۋە قىزىل دەرۋازىسى ئىلغار كوچىلىرىنىڭ كونتروللۇقىدا بولۇپ، شەھەر كوچىسى يېزىدىن كىرگەن دېخانلار بىلەن تولغان ئىدى. «ياشىسۇن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى!»، «گومىنداڭنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى تۇرايلى!» دېگەن شوئار سادالىرى ھەر تەرەپتە ياڭرايتتى. شۇ كۈنلەردە خوتەننىڭ قورچاق ۋالىسى نۇربەگ (خودېكباك) مۇئاۋىن ۋالىي ئەخمەتتوختى ئەلەم، خوتەن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى روزى مەمەت بەگ (نەن شۇسەن)، ئۇيغۇر ئۇيۇشما مۇئاۋىن رەئىسى تۇرسۇنىياز ھاجىلار خاتەم ھاجى، قازىبەگ، ئىمىن بەگ، ئوبۇلقاسىم بەگ، زىكرۇللا بەگ قاتارلىقلارنى ئىشقا سېلىپ، ئۇلار ئارقىلىق يېزىلاردىن پىچاق، چوماق بىلەن قوراللانغان ئادەملەرنى كۆپلەپ كەلتۈرۈپ، ئىلغار ياشلارنى ۋە ۋىجدانلىق كىشىلەرنى تۇتۇش، ئۇرۇپ - سوقۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلقنىڭ قانۇنىي ھوقۇقىنى زوراۋانلىق كۈچ ئارقىلىق ئاياق - ئاستى قىلماقچى بولدى. لېكىن خەلق كۈچلىرىمۇ بوش كەلمىدى. ئۇلار ئەخمەتجان قاسىمىغا ئەرز - دات قىلىشقا ماڭغاندا، بىر تۈركۈم لوكچەكلەر يولنى توسىۋالغانلىقتىن، جىددى توقۇنۇش يۈز بەردى. خەلق توپى ئەخمەتتوختى ئەلەمنىڭ سەللىسىنى تارتىۋېلىپ، چوڭ پومىشىنىڭ خاتەم ھاجىنى ئۇرۇپ خېمىر قىلىۋەتتى، بەگلەر تەشكىللىگەن لوكچەكلەر شايكىسىنى سۇر - توقاي قىلىۋەتتى.

ئەنە شۇنداق جىددى بىر پەيتتە، ئەخمەتجان قاسىمى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ھەيۋىسىگە پىسەنت قىلماي، ئۇلارنىڭ سۈيىقەست قىلىشىدىن قورقماي، كونىشەھەر رايونىغا بېرىپ ئامما بىلەن بىۋاستە يۈز كۆرۈشتى. بىر مۇنچە ئائىلىلەرنى

زىيارەت قىلدى. شەھەردىن 8 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى پىلە-ئۈزۈمچىلىك كارخانىسىغا چىقىپ ئىشچىلارنى يوقلىدى. بارغانلا يېرىدە خەلقنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ غەيرەت روھىنى مەدھىيىلىدى، ئۇلارغا ئىلھام ۋە مەدەت بەردى.

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن باشلىقلار قاتنىشىش بىلەن خوتەندە يىغىن ئاچماقچى بولغاندا ئالدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭ دائىرىلىرى يەرلىك ئەكسىيەتچى كۆچلەر بىلەن بىرلىشىپ يېڭى بىر كومېدىيە ئوينىدى. ئۇلار ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنى يېزا - يېزىلارغا ئەۋەتىپ، رايون - يېزىلاردىكى ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ئۆز قولىدا ئىكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ، بىر نەچچە ئون مىڭ چوماق ياسىتىپ، دېھقانلارنى چوماق كۆتۈرۈپ شەھەرگە كىرىشكە ۋە «نامايىش قىلىش»قا زورلىدى. يىغىن كۈنى كىشىلەر توپى ئىلچى بازىرىنىڭ سىرتىدىكى «راۋاق» دەپ ئاتىلىدىغان تەنتەربىيە مەيدانىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى. چوماقلىرىنى قارا رەڭدە بويىغان «نامايىشچىلار» 3 دىن سەپ بولۇپ، يېڭى بازاردىن شەھەرگە قاراپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە پۇقراچە كىيىنگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى، ساقچى ئىشپىيونلىرى بار ئىدى. سەپنىڭ ئالدىدا قازاندەك سەللىسىنى لەپىلدەتكەن ئەخمەتتوختى ئەلەم، قوللىرىغا قامچا تۇتقان قازى بەگ، ئىمىن بەگلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئۇلار قامچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ دېھقانلارنى «يوقالسۇن كوممۇنىستلار»، «يوقالسۇن ئۈچ ۋىلايەت ئوغرىلىرى»، «يوقالسۇن ئەخمەتجان»، «خوتەننىڭ سايلىمىنى ئېتىراپ قىلمايمىز» دېگەندەك ئەكسىيەتچى شۇئارلارنى توۋلاشقا زورلايتتى. «نامايىشچىلار» ئارىسىغا يوشۇرۇنغان لۈكچەكلەر

يول بويى ئالدىغا ئۈچرىغانلىكى ئىلغار كىشىلەرنى ئۆرۈپ جاراھەتلەندۈردى. جۈملىدىن شۇ كۈنى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇللىرىدىن بىرى ۋە خوتەن ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئابلىز خۇيجاڭ، ئىلغار سودىگەر مۇھەممەدىن ھاجى قاتارلىق بىر قانچە كىشى ئېغىر يارىلاندى. ئەكسىيەتچى كۈچلەر بۈگۈنكى نامايىشنىڭ ھەيۋىسىگە تايىنىپ خەلق كۈچلىرىنى بېسىپ چۈشمەكچى ئىدى.

30 مىڭ كىشىلىك چوڭ يىغىن باشلاندى. يىغىن مەيدانىمۇ ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، يىغىن سەھنىسىنىڭ ئالدىنى «نامايىشچىلار قوشۇنى» ئىگەللىگەن ئىدى. بىتىمنى ھىمايە قىلغۇچى كۈچلەر يىغىن مەيدانىنىڭ سول تەرىپىدە قىستىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى، كۆرۈنۈشتە «نامايىشچىلار» كۆپ سانلىق، بىز «ئاز سانلىق» بولساقمۇ، لېكىن يېزىلاردىن مەجبۇرى ھەيدەپ كېلىنگەن دېھقانلارنىڭ قەلبى بىزگە مايىل ئىدى. گومىنداڭچىلار خەلقنى «ئەخمەق، دۆت»، «بىز نېمىگە زورلىساق شۇنى قىلىشقا مەجبۇر» دەپ ئويلىغاچقا، ئۇلار ناھايىتى مەغرۇر ئىدى.

ئالدى بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن جاڭ جىژ-جۇڭ ئەپەندى سۆزگە چىقىپ، گومىنداڭ دېموكراتىيىسىنى سۆزلەپ، «ھۆكۈمەت سايلام مەسىلىسىنى چوقۇم كەڭ خەلقنىڭ ئاۋاز بېرىشىگە ئاساسەن ھەل قىلىدىغانلىقىنى» ئېلان قىلدى. ئارقىدىن تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى مەسئۇت سەبرى ئاۋاز بېرىشنىڭ باشلانغانلىقىنى جاكالاپ: «ئاۋال ئىلگىرىكى سايلام كۈچكە ئىگە دېگۈچىلەر قول كۆتىرىڭلار» دېدى. مەيداندا بىرنەچچە مىڭ قول ئىگىز كۆتىرىلدى. بۇ قوللار

ئىچىدە يېزىدىن مەجبۇرى ھەيدەپ كېلىنگەن دېخانلارنىڭ
قولى ھەممىدىن كۆپ ئىدى، «قولۇڭنى تاشلا» دېگەن ۋاقىراش-
لار بىلەن تەڭ بەگ، بوجاڭلارنىڭ قامچىلىرى ۋە لۆكچەكلەر-
نىڭ چوماقلىرى دېخانلارنىڭ بېشىغا چۈشۈشكە باشلىدى.
لېكىن شۇنچە كۆپ قوللارنى بىر ئۇچۇم كىشىلەرنىڭ زوراۋان-
لىقى قانداقمۇ پەسكە چۈشۈرەلىسۇن! «سايلامنى كۈچكە ئىگە
ئەمەس دېگۈچىلەر قول كۆتىرىڭلار!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلانغاندا،
خۇددى سايلىقتا ئۈنگەن شالاڭ جىگدىدەك، ئۇ يەردە بىر
قول، بۇ يەردە بىر قول كۆتىرىلدى. بۇلار ئاساسەن كونا
ئەمەلدارلار، بەگ، بوجاڭلار ۋە «نامايىشچىلار» ئىچىگە يوشۇ-
رۇنغان ئەسكەرلەر، لۆكچەكلەر، يەر ئىگىلىرى ئىدى، مەيدان
ئىچى مەسخىرە كۈلكىلىرى بىلەن تولدى.

— جاپاكەش خوتەن خەلقى! — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى
سۆزگە چىقىپ، ئۇنىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامىدەك ياڭراپ، خەلق قەلبى-
نى ھاياجانغا سالدى، — سىلەر تارىختا ئەڭ كۆپ ئېزىلگەن خەلق،
نامراتلىق دەردىنى ئەڭ كۆپ تارتقان خەلق، شۇڭا سىلەر
ھاكىمىيەتنىڭ توغرا، ئادىل، خەلقپەرۋەر كىشىلەرنىڭ قولىدا
بولۇشىغا بەكمۇ مۇھتاج، بىز، ئۆتكەنكى سايلامنى ھىمايە
قىلىپ، ئاسمانغا كۆتىرىلگەن قوللارنىڭ كۆپلىكىدىن سىلەرنىڭ
قەلبىڭلارنى چۈشەندۇق، خۇددى جالاڭ جىرجۇلاڭ ئەپەندىم كۆرسى-
تىپ ئۆتكەندەك، — دېدى ئۇ جالاڭ جىرجۇلاڭ ئەپەندىنىڭ سۆزىنى
تەكرارلاپ، — ھۆكۈمەت سايلام مەسىلىسىنى چوقۇم سىلەرنىڭ
ئاۋازىڭلار بويىچە ھەل قىلىدۇ!

ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزى جالاڭ جىرجۇلاڭ ئەپەندىنى تېخىمۇ
ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. شۇ كۈنى گومىنداڭ ئەكسى-

يەتچىلىرى ئۆزلىرى ئۇيۇشتۇرغان ساختا نامايىش ئارقىلىق ناھايىتى كۆرەڭلەپ كەتكەن بولسىمۇ، مانا ئەمدى ئۇلار سۇغا چۈشۈپ كەتكەن مۈشۈكتەك سولىشىپ كەتتى. ئەخمەتجان ئەپەندى ۋە جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىلەر خوتەندىن قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، ئەكسىيەتچى كۈچلەر تېخىمۇ غالجىرلاشتى. ئۇلار بىزنىڭ ئۈرۈمچىگە ئەرز - دات قىلىشقا ئەۋەتكەن ۋەكىلىمىز ئىمىن ئىسلامنىڭ خوتەنگە قايتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، يەكەن ۋىلايىتىنىڭ قورچاق ۋالىسى جۇ فاڭگاڭ ۋە پاسار بەگلەرگە مەخپى خەت يېزىپ ئۇنى يەكەندە قولغا ئالدى. ئىمىن ئىسلام ئەسلى خوتەننىڭ تەۋەككۇل رايونىدىن بولۇپ، شىڭشىسەي ۋاقتىدا شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنى پۈتتۈرگەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تەسىرىدە ماركسىزىم - لېنىنىزىم ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلغان ئىلغار ياش ئىدى (ئازاتلىقتىن كېيىن يولداش ئىمىن ئىسلامنىڭ گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن يەكەن سېپىلى ئاستىغا تىرىك كۆمۈلگەنلىكى ئېنىقلاندى، ئۇ خوتەن خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى بولۇشقا مۇناسىپ!)

شۇ يىلى 5 - ئايدا ئەكسىيەتچى كۈچلەر خوتەندىكى ئىلغار كۈچلەرنى ئازايتىش ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىش ئۈچۈن «ياقا يۇرتلۇقلار خوتەندىن چىقىپ كەتسۇن» دېگەن ئەكسىيەتچى شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، چەت ۋىلايەتلەردىن كېلىپ خوتەندە خىزمەت قىلىۋاتقان ئىلغار ياشلاردىن سېيىت توختى، مۇھەممەت خۇداۋەدى، ئەزىمەتى، ئابدۇرۇسۇل قاتارلىق 50 نەچچە كىشىنى خىزمەتتىن بوشىتىپ، مەجبۇرى ھالدا ئۆز يۇرتىغا ھەيدىدى.

1947 - يىلى 5 - ئايدا گومىنداڭ دائىرىلىرى تېچلىق بىتىمگە خىلاپ ھالدا، ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ رازىلىقىنى

ئالماي تۇرۇپلا، مەسئۇت سەبرىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى قىلىپ بەلگىلىدى، بۇ ئىشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن بولۇپ، يوقۇرى - تۆۋەن ماسلىشىپ ھەرقايسى جايلاردا ئۆز ئالدىغا سايلام ئۆتكۈزۈپ، ئەكسىيەتچىلىكتە ئۇچىغا چىققان بىر ئوچۇم غالچىلىرىنى تەختكە چىقاردى. جۈملىدىن جىن شۇرېن ۋاقتىدا خەنزۇچە مەكتەپتە (شۆتاڭدا) ئوقۇغان روزىمەممەت بەگ (نەن شۇسەن) نى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا، ئوبۇلقاسىم بەگنى ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلىدى. قارىقاش ناھىيىسىدە مەتقۇۋان پازىل، لوپ ناھىيىسىدە ئاخۇن زاكىر ئىسمايىل خان؛ چىرىيە ناھىيىسىدە چوڭ ئاخۇن؛ نىيە ناھىيىسىدە ئابدۇۋاقى قاتارلىق كىشىلەر ھاكىملىققا بەلگىلەندى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەكسىيەتچىلىكتە ۋە مۇتەئەسسىپلىكتە ئۇچىغا چىققان قارا قوساقلار بولۇپ، گومىنداڭچى خوجايىنلار قاياققا ئېتىلسە شۇياققا چاپاتتى، خەلقنىڭ غەم - قايغۇسى ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى تېچلىق بېتىمگە خىلاپلىق قىلىپ، زورلۇق - زوراۋانلىقنى كۈچەيتكەنسېرى خەلقنىڭ قارشىلىقى شۇنچە ئۇلغايدى. 1947 - يىلى 7 - ئايدا تۇرپان، پىچان، توخسۇن دېھقانلىرى گومىنداڭغا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى تۇرپان خەلقى ئۈستىدىن ۋەھشىلەرچە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپلا قالماي، شىنجاڭ بويىچە كەڭ كۆلەمدە ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزۈپ، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنى ۋە ئىلغار ئىدىيىدىكى كىشىلەرنى باستۇردى. شۇ يىل 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنى (ھىجرىيە كالىندارى بويىچە رامىزان ئېيى ئىدى) بىر

كۈننىڭ ئىچىدىلا خوتەن ناھىيىسىدە 86 ئادەمنى قولغا ئالدى، قارىقاش، كېرىيە، گۇما، لوپ قاتارلىق ناھىيىلەردىمۇ 150 دىن ئارتۇق كىشى قاماققا ئېلىندى. گومىنداڭ ساقچىلىرى شۇ قېتىمقى قولغا ئېلىشتا قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنىغى بولمىغان ھوشۇر ئەيسانى كېرىيەدىن خوتەنگە ئەكېلىۋېتىپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىغا كەلگەندە «قارشىلىق كۆرسەتتى» دېگەن بانا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردى. ئەمدىلا 24 ياشقا كىرگەن بۇ يىگىت خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئاتاقلىق ئىسكىرىپكا چېلىش ماھىرى، ئون مىڭ مېتىرلىق يۈگۈرۈشنىڭ چېمپىيونى ئىدى. ئۇ، ئۈچ ۋىلا- يەت ئىنقىلابىنى تەشۋىق قىلغانلىقى ئۈچۈن 1945 - يىلى مەن بىلەن قولغا ئېلىنىپ، تىنچلىق بىتىمىدىن كېيىن تۈرمىدىن چىققان ئىدى. ئۇ، جەڭگىۋار يىگىت بولغاچقا، گومىنداڭ ساقچى - ژاندارمىلىرىنىڭ دىخانلارنى بوزەك قىلىش، ئاياللارغا زورلۇق قىلىش قاتارلىق جىنايەتلىرىنى ئۇچراتقاندا بىر قانچە قېتىم ساقچىلار بىلەن ئېلىشىپ ئۇلارنىڭ ئەدىۋىنى بەرگەن ئىدى. بىتىم مەزگىلىدە ئۇ، ئۆزىنىڭ جاراڭلىق ئىسكىرىپكىسى ۋە ياڭراق ناخشىلىرى بىلەن خەلقنى ئويغىتىش ئىشلىرىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ئىدى.

خوتەن ناھىيىسىدە قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ ھەممى- سى شۇ كېچىسى بىر پەي ئەسكەرنىڭ قوراللىق ھەيۋىسى ئىچىدە گومىنداڭ 8 - پولكىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىل- دى. بىز قامالغان تۈرمە خوتەن شەھىرى ئىچىدىكى ھەربى گازارمىنىڭ يېنىغا جايلاشقان بولۇپ، «قاراقاش دەرۋازىسى» تەرەپتىكى «ئەسىرە خوجام» مازىرىنىڭ ئۇدۇلىدا ئىدى. تۈر- مىدە «جىگبىيشى» دەپ ئاتىلىدىغان 3 ئېغىزلىق تار كامېر

ۋە بىر ئېغىزلىق چوڭ ئۆي بولۇپ، ئالدى تەرىپى چوشقا قوتىنى جايلاشقان باغ ئىدى. 18 - كۈنى ئەتىگەندە 26 كىشىنى تاللاپ ھېلىقى «جىڭبېيشى» گە ئەكىلىپ قاماشتى. تۆرمە تار، كۆن ئىسسىق، قوساق ئاچ بولغانلىقى ئۈچۈن ھەددىدىن زىيادە قىيىنىلاتتۇق. قامالغانىنىڭ 3 - كۈنى پولكنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى ۋاڭ ئىشىكنى ئاچقۇزۇپ، 3 كامىردىكى 26 كىشىنى بىر جايغا يىغدى. «سەنلەر بىزگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، بىزنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇشساڭمۇ، — دىدى ئۇ ۋاقىراپ، — لېكىن بىز سەنلەرگە تاماق بېرىشنى لايىق تاپتۇق». شۇنىڭدىن باشلاپ كۈنىگە ئىككى قېتىم تاماق بېرىدىغان بولدى. ھەر قېتىمدا 100 گىراملىقتىن 2 جىڭموما ۋە بىر ساپلىقتىن قايناقسۇ بېرەتتى، ئەتىگەندە ۋە كەچتە 2 قېتىم تەرەتكە ئېلىپ چىقىدىغان بولدى.

10 - ئاينىڭ باشلىرى 8 - پولك بىزنى بىر بىرلەپ سوراق قىلىشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن «خەۋپلىك ئۇنسۇر» دەپ ئاتالغان 26 كىشى سوراققا تارتىلدى. سوراقنى پولكنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرلىرى ۋاڭ ۋە ليۇلار قىلدى. گومىنداڭنىڭ بىزنى قارىلايدىغان ھېچقانداق دەلىل - ئىسپاتى يوق ئىدى. پەقەت ئۇلارنىڭ ئالدىن - ئالا تۈزۈۋالغان 10 نەچچە سوئالى بولۇپ: «تەشكىلاتىڭنىڭ نامى نىمە؟ قاچان قۇرۇلغان، باشلىقى كىم؟ ئاساسلىق كىشىلىرى كىم؟ سېنىڭ ۋەزىپەڭ نىمە؟ قاچان قوزغالماقچى بولغان؟» دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئىقرار قىلمىغانلارغا بۇ سوئاللارنىڭ جاۋابىنى ئۆزى ئېيتىپ بېرەتتى، ئەگەر ئەيىپكار بۇ جاۋاپنى رەت قىلسا مۇزلۇق ئۆيگە سولاپ ئاچ قالدۇرۇش، ئالقانغا 3 قىرلىق تاياق بىلەن ئۇرۇش، قولنى

ئارقىغا قىلىپ ئېسىپ قويۇش، ھاۋا تاپان قىلىپ ئېسىپ قويۇش، ئىرىمىغىغا مىق قېقىش قاتارلىق فاشىستىك ۋاستىلار بىلەن ئازاپلاشقا ئۇچرايتتى. ئىرادىسى ئاجىزلاردىن بىرسى «قورالنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئايروپىلان ئارقىلىق تەكلىماكان چۆلىگە تاشلاپ بەرمەكچى ئىدى» دەپ ئىقرار قىلغان ئىكەن، كېيىن بۇ جاۋاپ ھەممە كىشىنى ئىقرار قىلدۇرۇشنىڭ بىر مەزمۇنى بولۇپ قالدى. تۈرمىدە ياتقانلار ئىچىدە «ئىنقىلاپچى ياشلار تەشكىلاتى» نىڭ ئەزالىرىدىن بىر قانچە كىشى بولساقمۇ، لېكىن ھېچكىم بۇ تەشكىلاتنىڭ سىرىنى دۈشمەنگە پاش قىلىپ قويمىدى. ئۇلارنىڭ قىيىن-قىستاق ئارقىلىق ئېگە بولغىنى پۈتۈنلەي يالغان جاۋاپلار ئىدى، لېكىن ئۇلار مۇشۇنداق ھېچ-قانداق دەلىل-ئىسپاتى بولمىغان «ئىقرارنامە» لارغا ئاسا-سەن «خوتەن ۋىلايىتىدە قوراللىق ئىسيان كۆتىرىش ئەنزىسى» دىگەن بىر نىمىنى قۇراشتۇرۇپ چىقتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا سىرتتىكى يالاقچىلىرىنى كۈشكۈرتۈپ «ئىسيانچىلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىش شىكايەتنامە» لىرىنى يازدۇرۇپ، ئەكسىلئىنقى-لاۋىي جامائەت پىكرى توپلىدى. گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى تەشۋىقات كارنىيى بولغان ئۈرۈمچىدە چىقىدىغان «خەلق ئاۋا-زى» مەجمۇئەسى ۋە باشقا ئەكسىيەتچى گېزىتلەر جايلاردا قولغا ئېلىنغانلارنى «كوممۇنىستلارنىڭ قۇيرۇغى، ئۇلار بېسىق-تۇرۇلمىسا، جاھان تىنجىمايدۇ» دەپ يېزىشتى. خوتەندىكى ئىسھاق قاتارلىقلار «تۇرپان ۋەقەسى» دىگەن سەھنە ئەسىرىنى يېزىپ چىقىپ، سەھنىلەردە قويۇش بىلەن گومىنداڭغا قارشى كۈچلەرنى «ئوغرى، بۇلاڭچى، چەتئەلگە سېتىلغان» قىلىپ كۆرسىتىشتى. لېكىن خەلق ئاممىسىمۇ ئارقا-ئارقىدىن ئۈرۈمچىگە

نارازىلىق ئەرزلىرىنى يېزىپ گومىنداڭچىلارنىڭ ھىلە-نەيرەڭ-لىرىنى پاش قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىغا غەزەپ-نەپرەت ياغدۇردى، تۈرمىدىكىلەرمۇ مەخپى نارازىلىق ئەرزلىرىنى يېزىپ يۇقۇرىغا يوللىدۇق.

شۇ يىلى 11-ئايدا يۇقۇرىدىن ھەربىلەردىن تەركىب تاپقان بىر ئەنزە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى خوتەنگە يېتىپ كېلىپ قايتا سوراق باشلىدى. سوراقتا يەرلىك ئورۇنلارنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ناھىيىلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسىدىن سادەيىپى (ئۇيغۇر)، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ باشلىقى ئوبۇلقاسىم بەگلەرمۇ قاتناشتى. مۇتلەق كۆپ قىسىم يولداشلار سوراق ئۈستىدە ئاتالمىش «ئىسيان كۆتۈرۈش ئەنزىسى» نىڭ پۈتۈنلەي يالغانلىغىنى پاش قىلدى. ئىلگىرى قىيىن-قىستاق ئاستىدا ئىقرار قىلغانلارمۇ ئىقرارنامىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. ھېچقان-داق دەلىل-ئىسپاتى بولمىغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرى-لىرى 1947-يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1948-يىلىنىڭ 9-ئايلىرىدا قاماقتىكىلەرنى ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈپ، تۈرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولدى.

1949-يىلى جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى غەر-بىي شىمال رايونىغا قاراپ چوڭ يۈرۈش باشلىدى. گومىنداڭ ئارمىيىسى تەرەپ-تەرەپتە مەغلۇپ بولۇپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن خوتەندىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر خۇددى بېشى ئۈزۈلگەن ئىلاننىڭ قۇيرۇغى ھەركەتتىن توختىما-مىغاندەك، ئەكسىلئىنقىلاۋي ھەركىتىنى توختاتمىغان ئىدى. 1948-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۆتكۈزۈلگەن ۋالى سايلىمىدا روزى مەممەت بەگ (نەن شۇسەن) ۋالىلىققا، ۋاڭ جاۋجىي مۇئاۋىن

ۋالىلىقا سايلانغاندىن كېيىن ئۇلار تېخىمۇ كۆرەڭلەپ كەتتى.
ۋاڭ جاۋجى گومىنداڭ «جۇڭتۇڭ سېستىمىسى» نىڭ ئىشپىيونى
بولۇپ، ھەم جاھىل، ھەم ھىلىگەر ئىدى. روزى مەممەت بەگ
گەرچە ۋالى بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىزگىنى ۋاڭ جاۋجىنىڭ قولىدا
ئىدى. ۋاڭ جاۋجىنىڭ پىلانلىشى بىلەن 1949 - يىلى 6 - ئايدا
خوتەندە «ياشلارنىڭ جەمئىيەتكە خىزمەت قىلىش ئىدارىسى»
(قىسقارتىلغان ئىسمى ياشلار جەمئىيىتى) قۇرۇلدى. بۇ ئورۇن-
نىڭ كونكرېت خىزمىتى ياشلار ئىچىدە گومىنداڭ تەشۋىقاتىنى
ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولۇپ، ھەر 15 كۈندە بىر قېتىم
«پەننىي مۇزاكىرە يىغىنى» دېگەن نام بىلەن دوكلات يىغىنى
ئۆتكۈزۈلەتتى. 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن بىرىنچى
قېتىملىق يىغىندا 8 - پولك كوماندىرى لۇ گۋاڭيۈەن ۋەزىيەت
ھەققىدە دوكلات بېرىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ «غەلىبە»
قىلىشىدىن ئىبارەت سەپسەتىنى بازارغا سالدى. ئۇ: «گومىنداڭ
ھۆكۈمىتى ئامېرىكىدەك كۈچلۈك ئارقا تىرەككە، سان جەھەتتىن
ئۈستۈن بولغان قوراللىق كۈچكە ئىگە، بىز چوقۇم غەلىبە
قىلىمىز، كوممۇنىستلار چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ» دەپ كاپىشىدى.
شۇ يىلى 8 - ئايدا يەكەندىكى 4 - ئاتلىق بىرىگادىسىنىڭ 7 -
پولكى پولك كوماندىرى خۇڭ يادۇڭ يېتەكچىلىكىدە بىرىگادا
كوماندىرى تاڭ جىڭرەننىڭ ئەسكەرلەرنىڭ ھەربىي تەمىناتىغا
خىيانەت قىلىپ، ئۆزىنى بېيىتقانلىقىغا قارشى ئىسيان كۆتۈ-
رىلگەن ئىدى. بۇ چاغدا خوتەندە لۇ گۋاڭيۈەن، ۋاڭ جاۋجى
قاتارلىق ئەكسىيەتچىلەر كۆرۈنۈشتە «يەكەن ئىسيانىدىن مۇدا-
پىئە كۆرۈش» دېگەننى بانا قىلىپ، ئەمەلىيەتتە خەلق ئازاتلىق
ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە قارشىلىق كۆرسىتىش ئۈچۈن
ھەرقايسى ناھىيىلەردە «ئۆز - ئۆزىنى قوغداش ئەترىتى» دېگەن

بىر نىمىلەرنى تەشكىل قىلىپ، ئۆزىنىڭ قول-چوماقلىرىغا ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئېلىپ باردى. ئۇلار خوتەندە دارىلمۇئەللىمىن ۋە سانائەت مەكتىپى قاتارلىق ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بۇ ئەترەتنىڭ تەلىم-تەربىيە ئوبيېكتى قىلماقچى بولسىمۇ، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى.

شۇ يىلى 9-ئاينىڭ باشلىرىدا، خوتەن تېلېگراف ئىدارىسى ۋە سانائەت مەكتىپى ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئابدىراخمان پازىل، سەيدىۋاققاس، زىن خىن قاتارلىق يولداشلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭ چېگرىسىغا يېقىنلىشىپ قالغانلىقى، گومىنداڭنىڭ ھالاك بولۇش ۋاقتى ئاز قالغانلىقى ئۈستىدە ئۆز ئارا پاراڭ سېلىشقانلىقى ئۈچۈن، مۇنداق خەۋەرلەرنىڭ جەمئىيەتكە تارقىلىپ كېتىشىدىن ئۆلگۈدەك قورققان 8-پولك ئەتىسىلا ئۇلارنى قولغا ئېلىپ ھەربىي تۈرمىگە قامىدى.

1949-يىلى 9-ئاينىڭ 27-كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى ئاللىقاچان تېلېگرامما ئارقىلىق تۆۋەنگە ئۇقتۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭنىڭ خوتەندىكى جاھىل مۇرتەتلىرى بۇ خەۋەرنى بىر مەزگىل قامال قىلىۋېلىپ، ئاممىغا ئۇقتۇرمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنىۋاتقاندا، چەتئەلگە قېچىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىن يولغا چىققان ما بۇفاڭنىڭ ئادەملىرى ۋە فانتۇركىست تەرەپدارلىرى 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭغا توپلانغان ئىدى، مەمتىمىن بۇغرانىڭ ئايالى ئامىنىخان ھاجى، قۇربان قوداي قاتارلىقلار خوتەنگە كېلىپ، بىر تەرەپتىن كىشىلەرنى چەتكە قېچىشقا قۇتراتسا، يەنە بىر

تەرەپتىن: «بىز كۆپ بولسا بىر يىل، بولمىسا 6 ئايدىن
كېيىن قايتىپ كېلىمىز، كوممۇنىستلار ئۈزۈل-كېسىل مەغلۇپ
بولىدۇ» دېگەن ئىغۋالارنى تارقاتتى. گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى
ۋە بەگ-بوجاڭلارمۇ تەرەپ-تەرەپتە قۇتراپ يۈرۈپ: «كوممۇ-
نىستلار كەلسە دىننى يوقىتىدۇ، ئازاتلىق ئارمىيە خوتۇن-
قىزلارنى مەجبۇرى خوتۇنلۇققا ئالىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقىتىشتى.

گومىنداڭنىڭ خوتەندىكى جاھىل كۈچلىرىنىڭ ئازاتلىق
خەۋىرىنى قامال قىلىۋالغانلىقى ۋە ئۈزلۈكسىز ئىغۋا تارقىتىشىغا
چىداپ تۇرغىلى بولمايتتى. شۇڭا خوتەندىكى ئىلغار ياشلار
خوتەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىگە يىغىلىپ، «ئازاتلىق ئارمى-
يىنى كۈتۈۋېلىش تەشۋىقات ئۆمىكى» نى قۇردۇق، بۇ ئۆمەكنىڭ
تەشۋىقات چىقىمىغا ۋاڭ جاۋجى، روزى مەممەت بەگلەر ياردەم
بېرىشنى رەت قىلدى. بۇ چاغدا ۋىلايەتلىك باج ئىشلىرى
ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئابلىمىت موللايوپ ئەكسىيەتچى كۈچلەر-
دىن ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، بىزنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن تەمىن-
لىدى. تەشۋىقات ئۆمىكى 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تەنتەنى-
لىك تەبرىك يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن
ئازات بولغانلىقىنى تەبرىكلىدۇق، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلې-
گىرام يوللاپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئالقىشلىدۇق.
شۇ كۈندىن باشلاپ بىزنىڭ تەشۋىقات گۇرۇپپىمىز بازار كۈن-
لىرىدىن پايدىلىنىپ ۋە يېزىلارغا چىقىپ شىنجاڭنىڭ تېچلىق
بىلەن ئازات بولغانلىقىنى ئاممىغا يەتكۈزۈپ، ئەكسىيەتچى
كۈچلەرنىڭ ئىغۋالىرىغا رەددىيە بەردۇق، بىزنىڭ بۇ ھەركى-
تىمىزگە ئوچۇقتىن-ئوچۇق قارشىلىق كۆرسىتىشكە پېتىنالمىغان
ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئىلغار كۈچلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇن-

چىلىق قىلىش ئۈچۈن «خوتەن ئىنقىلاۋىنى ئالغا سۈرۈش ئۇيۇشمىسى» دىگەن بىرنىمىنى تەشكىل قىلىپ، بىزگە: «قاتناشقانلار ئازاتلىق ئارمىيە كەلگەندىن كېيىن مۇھىم رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا كۆتىرىلىدۇ» دەپ تەشۋىق قىلىشتى، ۋاھالەنكى، بۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئاساسلىق ئۇنسۇرلىرىدىن بىرى ئۆزىنى «پىشقەدەم مائارىپچى» دەپ ئاتىۋالغان لو زىفاڭ، بىرى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى يۈەن گۇ ئىدى. لو زىفاڭ 1945 - يىللىرى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، 1946 — 1948 - يىللىرى گومىنداڭنىڭ خوتەن ۋىلايەتلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋالى مەھكىمە مائارىپ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ، ئۇنىڭ ئەكسىيەتچى قىياپىتى ھەممە كىشىگە ئايان ئىدى. ئىمىن ئىسلامنىڭ يەكەندە ئۆلتۈرۈلۈشىدىمۇ ئۇنىڭ قولى بار ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ «ئىنقىلاۋىنى ئالغا سۈرۈش ئۇيۇشمىسى» دەسلەپتە بىر قىسىم كىشىلەرنى قايمۇقتۇرالىغان بولسىمۇ، كېيىن ئۇزۇل - كېسىل مەغلۇپ بولدى. ۋەزىيەتنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بارغانسىرى قولايسىزلىقىنى ھېس قىلغان ۋاڭجاۋجى بىر دوملاپلا «تەشۋىقاتچى» بولۇپ، كوممۇنىستىك پارتىيىنى بىزگە چۈشەندۈرمەكچى بولدى.

بىزنىڭ تەشۋىقات ئۆمىكىمىزنىڭ پائالىيىتى بارغانسىرى كۈچەيمەكتە ئىدى. خەلق تۆت كۆزى بىلەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خوتەنگە بالدۇراق يېتىپ كېلىشىنى كۈتەتتى. ئەنە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئەزەلدىن بىز بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ كەلگەن شورۋاغلىق مەتتۇردى بەگ بىزگە باشقىلاردىن ئۇققان مەخپى خەۋەرنى — «ئاخشام لو گۇاڭيۈەن، ۋاڭ جاۋجى، روزى مەمەت بەگ، نۇر بەگ،

قازىبەگ، ئىمىن بەگ قاتارلىق ئەكسىيەتچىلەر 8 - پولكتا مەخپىي يىغىن ئۆتكۈزۈپ تەشۋىقات گۇرۇپپىسىنىڭ ئاساسلىق ئادەملىرىنى سۈيىقەست قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى» بولغانلىقىنى، ئازاتلىق ئارمىيە كەلگەندە «بۇلار مىللەتچىلەر بولغىنى ئۈچۈن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ خوتەنگە كېلىشىگە قارشى تەشۋىقات قىلدى، بۇنىڭدىن خەۋپلەنگەن خەلق ئۇلارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرىۋەتتى» دەپ قۇتۇلماقچى بولغانلىقىنى يەتكۈزدى.

بىز شۇ كۈنى كېچىسى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىگە يىغىلىپ، جىددى تەييارلىق ۋە ھوشيارلىق ئىچىدە تاڭ ئاتقۇزدۇق، ئەتىسى ئەتىگەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى 15 - پولكىنىڭ جاڭ تۈەنجاڭ باشچىلىقىدىكى ئالدىن يۈرۈش قىلىش قىسمى خوتەنگە كەلدى. دېمەك، ئۇلارغا ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ شۇ كۈنى خوتەنگە كېلىدىغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر قىلىنغاچقا، ئۆز سۈيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئىكەن.

12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى خوتەن تارىخىدا يېڭى سەھىپە باشلاندى. ھەر مىللەت ئەمگەكچىلىرى خۇشال - خۇراملىقتا چۆمدى. ليۇفاش ۋۇتۇەنجاڭ. سىياسى كومىسسار خۇاڭ چىڭ باشچىلىقىدىكى 15 - پولك جەڭچىلىرى تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاقسۇدىن خوتەنگە كېلىدىغان جاڭگال يولى «خوتەن قېيىسى» ئارقىلىق 20 نەچچە كۈنلۈك يولنى پىيادە بېسىپ خوتەنگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنى تەشۋىقات ئۆمىگىمىزنىڭ تەشكىللىشى بىلەن 10 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت خەلقى داقا - دۇمباقلارنى ياڭرىتىپ شەھەردىن 10 نەچچە يول يىراقلىقتىكى قوشكۆلگە چىقىپ جۈڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋالدى.

ئەتىسى ئېچىلغان ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش چوڭ يىغىنىدىن كېيىن، بىزنىڭ نامايىش قوشۇنىمىز ۋاڭ جاۋجى، روزى مەممەت بەگ، نۇر بەگلەرنى ئۆيىدىن سۆرەپ چىقىپ، كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىش بىلەن ئارمىيە ئىشتاۋىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق.

مېنىڭ بۇ ئەسلىمىلىرىمنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرەلمەسلىكى تەبىئى، شۇنداقلا ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكەچكە بەزى نۇقسانلاردىن خالى ئەمەس، شۇڭا باشقا يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

1945 - يىل 8 - ئايدىن 1947 - يىل 8 - ئايغىچە يەكەندە بولغان ۋەقەلەر

ئىسمائىل ئەسقەرى

1945 - يىل 8 - ئايلاردا، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا (جۇملىدىن يەكەن تەرەپكە) كېڭىيىپ كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا كەڭ خەۋەر تارقالدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلمىدىن بىزار بولغان ئاۋام خەلق بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، تولىمۇ خۇرسەن بولۇشتى ۋە بىر بىرىگە خوش خەۋەر قىلىپ يەتكۈزۈشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوزغالغان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ 7 ۋىلايەتكە قاراپ تېز كېڭىيىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت زور ۋەقەنى خەلقتىن يوشۇرۇشقا ئامالسىز قالغان گومىنداڭ دائىرىلىرى بىر تەرەپتىن خەلقنى بىخۇت قىلىش مەقسىتىدە بۇ ئىنقىلابنىڭ ماھىيىتىنى بۇرمىلاپ كۆرسىتىپ ئىنقىلابقا قارشى تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ باردى. مەسىلەن، مىللى ئارمىيىنى « بىر قىسىم تاغ ئوغرىلىرى » دەپ ئاتاپ، ھەممە ئىدارە، جەمئىيەت، مەكتەپلەردە ۋە يېزىلاردا «تاغ ئوغرىلىرىغا ئەگەشمەڭلار، ئۇلارنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار»،

«تاغ ئوغرىلىرى كېلىپ قالسا، تۇتۇپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بېرىڭلار» دەپ تەشۋىقات يۈرگۈزدى. شەھەر ياكى يېزا پۇقرالىرىدىن كىمكى باجنى ياكى ئالۋاڭ-ياساقنى ۋاقتىدا تاپشۇرالمىسا ئۇنىڭغا «باجنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرماي، تاغ ئوغرىلىرىغا تاپشۇرماقچىمىدىڭ؟!» دەپ بېسىم ئىشلەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، جېنىنى قۇتقۇزۇشقا ئىچكى جەھەتتىن جىددى تەييارلىق كۆردى. مەسىلەن، كونىشەھەرگە ئورۇنلىشىپ قالغان ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىنى يېڭىشەھەرگە كۆچۈرۈش تەييارلىقىنى كۆردى. بەزى ئىدارە باشلىقلىرى ئۈرۈمچىگە كېتىشكە تەييارلاندى، پۇقرادىن ئالىدىغان باج-سېلىق، ئالۋاڭ-ياساقلارنى كۆپەيتتى ۋە جىددىلەشتۈردى.

شۇ يىلى 10-ئايغا كەلگەندە، ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى تېخىمۇ قاتتىق ساراسىمىگە چۈشۈپ، ئىدارىلار كونىشەھەردىن يېڭىشەھەرگە ئالدىراپ-تېنەپ كۆچۈشكە باشلىدى. كونىشەھەردىكى ئىدارىلارنىڭ ھەممىسى تاقالدى. پەقەت باجخانا ئەڭ ئاخىردا يەنى پۇقرادىن باج ئالالمايدىغان دەرىجىگە كەلگەندىلا كۆچۈپ چىقتى. كونىشەھەردىكى ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى يېڭىشەھەرگە كۆچۈپ بولغاندىن كېيىن قونىشەھەرنىڭ 4 دەرۋازىسىنىڭ ئۈچى، يېڭىشەھەرنىڭ ئىككى دەرۋازىسىنىڭ كورۋات تەرەپتىكى بىرسى چىڭ تاقالدى. كونىشەھەرنىڭ يېڭىشەھەرگە چىقىدىغان دەرۋازىسى يېرىم تاقالدى ۋە نەچچە قەۋەت پوس قويۇلدى. كونىشەھەردىكى جەمئىيەتلەر ۋە مەكتەپلەرمۇ پۈتۈنلەي تاقالدى. شەھەر دەرۋازىلىرى تاقالغاندىن كېيىن، يېزىلاردىن شەھەر-

گە كىرىدىغان ئاشلىق، ئوتۇن، جاندار، كۆكتات قاتارلىق نەرسىلەر پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالدى، ھەتتا يېزىدىن شەھەرگە ئېقىپ كىرىدىغان سۇمۇ توختاپ قالدى. شەھەر ئىچىدە ساقلىنىپ قالغان ئوزۇقلۇق ۋە يېقىلغۇلارنىڭ باھاسى ئۆرلىدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق تۇرمۇشى قىيىنلاشتى. خەلق-نىڭ بۇ ھالى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ پەقەت كارى بولمىدى. شەھەر ئىچىدىكى كۆللەرنىڭ سۈيى يېتىشمىگەچكە، ئاھالە ئۆز ھويلىلىرىغا قۇدۇق كولىدى، ئەمما بۇ قۇدۇقلارنىڭ بەزى-لىرىدىن سۇ چىقمىدى. 1946 - يىلى 2 - ئايدا شەھەر دەر-ۋازىلىرى ئېچىلغانغا قەدەر كونىشەھەر خەلقى ئەنە شۇنداق قىيىن ھالەتتە تۇرمۇش كەچۈردى.

خەلق مۇشۇنداق قىيىن شارائىتتا تۇرۇۋاتقاندا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى كونىشەھەردىن ئۆزى «گۇمانلىق» دەپ قارىغان بىر قىسىم كىشىلەر ۋە ياشلارنى (جەمئى 50 كىشىنى) ئارقا - ئارقىدىن تۇتۇپ، يېڭىشەھەر تۈرمىسىگە قامىدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، يەكەننىڭ قاغىلىققا تۇتۇشىدىغان يېزا ۋە تاغلىرىدىكى دېھقانلاردىنمۇ «گۇمانلىق» دەپ بىلگەنلىرىنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئونلاپ تۇتۇپ كېلىپ، تۈرمىگە تاشلىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى شۇ يىلى 12 - ئايدا قاغىلىق تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ يەكەنگە يېقىنلاشقاندا يەكەندىكى گومىنداڭ سىلىڭبۇسى مىللىي ئارمىيە بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلاندى. بولۇپمۇ قاغىلىق يولى تەرەپتىكى خانىقا دەرۋازىسىنىڭ مۇدا-پىئەسىنى ئالاھىدە كۈچەيتتى. (دەرۋازا چىڭ تاقالغان ئىدى.)

دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى ساقچى پەيچۇسىنى شىتاپ قىلىپ ئەسكەرلىرىنى سېپىل ئۈستىگە ۋە دەرۋازىنىڭ ئىچىگە قاتمۇ-قات ئورۇنلاشتۇرۇۋەتتى. بىر كۈنى كەچتە مىللى ئارمىيە جەڭچىلىرى يېتىپ كېلىپ بۇ دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى يولنىڭ ئىككى چېتىگە جايلاشقان ئاھالە ئۆيلىرىنى بازا قىلىپ تۇرۇپ (ئاھالىلار كۆچۈپ كەتكەن) ھۇجۇم باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش باشلىنىپ ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتى. ئۇرۇش كېچىچە توختىماي داۋام قىلدى. مىلتىق ۋە پىلىموت ئوقىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىدىن يېقىن - يىراقتىكى ئاھالە ساراسىمىگە چۈشكەن ئىدى. ۋاقىت يېرىم كېچىگە بارغاندا مىللى ئارمىيە جەڭچىلىرى سېپىل دەرۋازىسىغا ئوت قويۇپ گومىنداڭ ھەربىلىرىنى خېلى ئالدىراتتى.

شۇ كۈنكى ئۇرۇشتا باياك (تاجىك) ئىسىملىك بىرسى گومىنداڭ ھەربىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان ئىكەن. ئۇنى شۇ يەردىلا ئۆلتۈرۈپ بېشىنى كېسىۋېلىپ «خەلققە ئىبرەت قىلىمىز» دەپ، بۇ باشنى كونىشەھەرنىڭ دىگەرلىك دېگەن يېرىدىكى بىر دەرەخكە ئېسىپ قويۇشتى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا سۆھبەت باشلانغانلىقىنىڭ سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، ئۇرۇش ھالىتى توگەپ 1946 - يىلى 2 - ئايدا شەھەر دەرۋازىلىرى ئېچىلدى. شەھەرگە ئاشلىق ۋە ئوتۇن كىردى. يېڭىشەھەرگە كۆچۈپ كىرىۋالغان ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى يەنە كونىشەھەرگە قايتىپ چىقىپ، ئاۋالقى ئورۇنلىرىدا ئىش باشلىدى. تاقىلىپ قالغان خەلق تەشكىلاتلىرى ۋە مەكتەپلەر قايتىدىن ئېچىلدى.

1946 - يىلى 5 - ئايلاردا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن «جەنۇبىي شىنجاڭ تەپتىش ئۆمىكى» كەلدى. بۇ ئۆمەككە جاۋشىگۇاڭ (شىنجاڭ گارنىزون باش شىتاۋىنىڭ باش سەنمۇجاڭى — كېيىن قەشقەردە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ جۇنجاڭى) باشلىق، ئۇرۇمچىدىكى مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ رەئىسى ئۆمەر داموللا ۋە ئىبراھىم تۇردىلار مۇئاۋىن باشلىق ئىدى. بۇلار يەكەنگە كەلگەندىن كېيىن، بىر كۈنى «گەيشەڭ» دىگەن يەردىكى كۇلۇپتا چوڭ ئاممىۋى يىغىن چاقىرىلىپ، يىغىنغا ھەر ساھەدىكىلەردىن مىڭغا يېقىن كىشى قاتناشتى. يىغىنغا ئۆمەك باشلىقى جاۋشىگۇاڭ ئۆزى بىۋاستە رىياسەتچىلىك قىلىپ، بۇ يىغىننىڭ خەلقتىن پىكىر ئېلىش ئۈچۈن ئېچىلغانلىقىنى، ھۆكۈمەتكە كىمنىڭ پىكرى بولسا ياكى دەرت - ئەھۋالى بولسا، ئېيتىشقا بولىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. كۇلۇپ سەھنىسىگە جاۋجۇنجاڭ ۋە ئۇنىڭ تەرجىمانىدىن باشقا ھېچكىم چىقمىدى. يىغىن قاتناشچىلىرى ئارىسىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچىلار، ئەركىن كەسىپتىكىلەر ۋە باشقا خىلدىكى پۇقرالار بولسىمۇ، لېكىن ئاساسىي پىكىرنى خەلق مۆتىۋەرلىرىدىن ئابلاجان باي دىگەن كىشى سۆزلىدى. بۇ كىشى ئوقۇمۇشلۇق، دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان، خەلقپەرۋەر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆز پىكرىدە يەكەندىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ خەلققە سالغان تۈرلۈك ئېغىر ئالۋاڭ - ياساق ۋە باج - سېلىقلىرىنى نامى، سانى، ۋاقتى ۋە رېتى بىلەن سۆزلەپ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ ۋە ئۇنىڭ قول چوماقچىلىرى بولغان بەگ ۋە بوجاڭلارنىڭ خەلققە قىلغان تۈرلۈك زۇلۇملىرىنى تولۇق پاكىتلىرى بىلەن ئېچىپ تاشلىدى.

ئابلاجان باينىڭ پىكىرلىرى، خەلقنىڭ پىكىرىگە ۋەكىللىك قىلغانلىقى ئۈچۈن يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. بۇ پاكىتلىق پىكىرلەرنى جاۋجۇنجاڭمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قايىل بولغان هالدا، تەرجىمانى ئارقىلىق خاتىرى-لىنىۋالغان بولدى.

1946 - يىل 6 - ئايدا ئۈرۈمچىدە «تىنچلىق بىتىمى» (11 بىتىم) تۈزۈلگەنلىكى، بىتىمدىكى بەلگىلىمە بويىچە 6 ئايغىچە (1946 - يىل 7 - ئايدىن 12 - ئايغىچە) هەر قانداق باج ئېلىنمايدىغان بولغانلىقى ئېلان قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن خەلق ئۈستىدىن يوغان بىر تاغ ئېلىپ تاشلانغاندەك بولدى ئىلگىرى باجنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئوقەت قىلالماي كەلگەن بەزى هۈنەرۋەنلەر ئەركىن - ئازادە ئوقەت قىلدى. بازار ئاۋاتلىشىپ، سودا - سېتىق قىزىپ كەتتى، خەلق تۇرمۇشى بىر قەدەر ياخشىلاندى. قىسقىسى خەلق ئىقتىسادىي جەهەتتە بىر ئاز بېلىنى رۇسلىۋالدى. سىياسى جەهەتتە، گومىنداڭنى هىمايە قىلىدىغان ئەكسىيەتچى كۈچلەر ۋە «11 بىتىم» نى هىمايە قىلىدىغان خەلقچىل كۈچلەردىن ئىبارەت ئىككى سەپ شەكىللەندى. خەلقچىل كۈچلەر سېپىگە گومىنداڭدىن نارازى، خەلقپەرۋەر كىشىلەر، مەسىلەن: ئابلاجان باي، ئابدۇراخمان مەخسۇمدەك يۇرت چوڭلىرى، راپىجان باباييوپ، مامۇت نۇر، سەمەت ئەمەتتەك زىيالىلار، مۇتلەق كۆپچىلىك ئوقۇتقۇچىلار، هەر خىل كەسىپتىكى هۈنەرۋەنلەر ۋە كەمبەغەل كىشىلەر قات-ناشقان بولۇپ، بۇلار يەكەن كونىشەهەر ئىچىنى مەركەز قىلغان ئىدى. بۇ سەپكە باشچىلىق قىلغۇچىلار «خەلقچىل كىشىلەر» دەپ ئاتالدى (ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئاساسەن يېڭى-

شەھەرنى مەركەز قىلدى)، شۇڭا خەلقچىل كۈچلەرنىڭ پائالىيىتى ئاساسەن كونىشەھەردە بولدى.

1946 - يىلى 8 - ئايلاردا «11 بىتىم» ئاساسىدا يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتى ئەنۋەر يۈسۈپ ئىسمىلىك بىر كىشىنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئىدى. بۇ كىشى يەكەن تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن، شۇۋاقىتتىكى ۋالى جۇفاڭگاڭ باشلىق يەكەندىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋەتتى. 46 - يىل 11 ئايدا، بۇرھان ئەپەندى باشلىق سايلام ھەيئىتى يەكەنگە كەلگەندە ۋە 47 - يىل 4 - ئايدا جاڭ جىجوڭ ئەپەندى، ئەخمەتجان قاسىملار «11 - بىتىم» نىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرگىلى كەلگەندە بۇ ۋەقە خېلى چىڭ سۈرۈشتە قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى.

1946 - يىل 9 - ئايلاردا، گومىنداڭ دائىرىلىرى «يەكەن بىلەن مەكىت ئارىلىقىدىكى تاشيولنى ياسايمىز» دەپ خەلققە يول ئالۋىڭى سالدى. گومىنداڭنىڭ زۇلمىدىن تاشالماي تۇرغان ئامما بۇ ئالۋاڭغا قارشى ئۆزلىگىدىن نامايىش ئۆتكۈزدى. بۇ نامايىشتا ھەر ساھەدىكىلەر، ياشلار ۋە ئوقۇتقۇچىلاردىن بولۇپ 3 مىڭچە ئادەم قاتناشتى ۋە مامۇت نۇر دېگەن ئوقۇتقۇچى باشچىلىق قىلدى. نامايىشچىلار ھەيدىگەرلىك دېگەن يەرگە جۇغلىشىپ تۇرغاندا، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ يۈسۈپ ئىسمىلىك دۇساجاڭى كېلىپ، نامايىشچىلارنى باستۇرماقچى بولدى. ئەمما غەزەپكە كەلگەن نامايىشچىلار ساقچىلارنىڭ ئالدىغا دىۋەيلەپ كېلىپ، ئۇلار بىلەن

زوكۇنلىشىپ، ئۇلارنى مات قىلىپ قويدى. ئەگەر يەنىمۇ چىڭ تۇرسا ياكى قورال ئىشلەتسە چوڭ ۋەقە چىقىپ كېتىدىغانلىغىغا كۆزى يەتكەن دۇساجاڭ ئەسكەرلەرنى باشلاپ قايتىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، گومىنداڭ دائىرىلىرى نامايىش قىلغۇچىلارنى باستۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

46-يىلى 11-ئايدا، يەكەنگە بۇرھان ئەپەندى باشلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر «11 بىتىم» بويىچە خەلق سايلىمى ئۆتكۈزۈشكە (دېموكراتىك ئاساستا شىيەنجاڭ سايلاشقا) باردى. بۇلار «سايلامغا نازارەت قىلىش ھەيئىتى» دەپ ئاتالدى. بۇ ئۆمەك يەكەننىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيىتىنى ئالدىن ئىگەللىگەن بولسا كېرەك، شۇڭا يەكەنگە كېلىپ ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا چۈشمەي، كونىشەھەردىكى ئىسمائىل بەگ دىگەن ئادەمنىڭ ھويلىسىغا چۈشتى ۋە يەكەندىكى خەلقچىل كۈچلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت باغلىدى. سايلامغا نازارەت قىلىش ھەيئىتى ئالدى بىلەن چوڭ يىغىن ئېچىپ، ناھىيىلىك سايلام ھەيئىتى تەشكىل قىلدى. بۇ ھەيئەتكە ئابلاجان، ئابدۇراخمان مەخسۇم، راپىجان بابايۇپ، ئىمىن ئاخۇن، سەمەت ئەمەت قاتارلىق 7 كىشى سايلاندى. ئاندىن بۇ 7 كىشىلىك ھەيئەت ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن يېزىمۇ - يېزا يۈرۈپ، «11 بىتىم» دىكى بەلگىلىمە بويىچە دېموكراتىك ئاساستا سايلام ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقىنى كەڭ تەشۋىق قىلدى. بۇلارنىڭ تەرەپ - تەرەپتە پائال ھەركەتلىنىپ، ئاۋام خەلقنى سەپەرۋەر قىلىشى بىلەن ئاۋال ھەر بىر يېزىدىن ۋە شەھەر مەھەللىلىرىدىن نوپۇس سانى بويىچە ۋەكىل سايلىنىپ ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتى (سەنيىخۇي) قۇرۇلدى. بۇ كېڭەش ھەيئىتى

ھاكىمنى سايلاپ چىقتى. ھاكىملىققا ئابلاجان سايلاندى. بۇ ھاكىمنى ھەر ساھەدىكى خەلق بىردەك ھىمايە قىلدى.

1947 - يىلى 1 - ئايدا يېڭى ھاكىم سايلانغاندىن كېيىن، بۇرھان ئەپەندىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە كونا ھاكىم دەي جىچىڭ خىزمىتىنى يېڭى ھاكىمغا ئۆتكۈزۈپ بەردى، يەنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تامغىسىنى تاپشۇرۇپ بېرىش، مۇھىم خادىملارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ۋاھاكازالار. يېڭى ھاكىم خىزمەتكە كىرىشكەندىن كېيىن، ئىشنى خىيانەتچى ۋە زالىم ئەمەلدارلار، بەگ - بوجاڭلارنى خىزمىتىدىن بوشىتىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا خەلقپەرۋەر كىشىلەرنى قويۇش؛ خەلق ئۈستىدىكى، بولۇپمۇ دىخانلار ئۈستىدىكى ئېغىر ئالۋاڭ - ياساقلارنى يېنىكلىتىشتىن باشلىدى. يېڭى ھۆكۈمەت خادىملىرى ھاكىمنىڭ رەھبەرلىكىدە، خەلق ئاممىسىغا پايدىلىق ئىشلار بولسا تىرىشىپ ئىشلىدى. شۇڭا، ھاكىمنى ۋە يېڭى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنى ئاۋام خەلق تېخىمۇ قىزغىن ھىمايە قىلدى. ئۇنىڭغا زور ئىشەنچ ۋە ئۈمىت بىلەن قارىدى.

مۇنداق ياخشى ۋەزىيەت گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي قاتلامدىكى تايانچىلىرى بولغان بەگ - بوجاڭلارغا ئەلۋەتتە ياقمايتتى. شۇڭا 1947 - يىلى 3 - ئاينىڭ بىر كۈنى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ ئاستىرتتىن كۈشكۈرتىشى بىلەن شەھەر ۋە يېزىلاردىكى بەگ - بوجاڭلار ئاۋام خەلق قىياپىتىدە توپلىشىپ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىگە بېسىپ كىردى. ئۇلار مەھكىمە دەرۋازىسىدىن كىرگەنچە ھاكىم ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ

«يوقالسۇن ئابلاجان!»، «قىزىل پاچاقلار»* نى يوقىتايلى!» دەپ شۇئار توۋلىدى ۋە «ئابلاجان ئالدىمىزغا چىقسۇن!» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. بۇ ئەھۋال دەرھال ۋالى مەھكىمىسىگە مەلۇم قىلىندى. ۋالى مەھكىمىسىدىن ئۇچۇر بولغىچە، ھاكىم ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا توپلانغان ھۆكۈمەت خادىملىرى ئۇلارنىڭ مۇنداق قىلىشى توغرا ئەمەسلىكىنى، سايلام بىلەن بولغان ھاكىمنى يەنە سايلام بىلەنلا يەڭگۈشلەش مۇمكىنلىكىنى، ھەر قانداق پىكىر بولسا ئۆز يولى بىلەن ياكى كېڭەش مەجلىسى ئارقىلىق بېرىشى لازىملىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلدى. ئەمما ئۇلار ئۇزۇن چاپانلىرىنىڭ ئىچىگە نەيزە - كالتەكلەرنى تىقىپ كەلگەن ئىكەن (كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، بەزى گومىنداڭ ھەربىلىرىمۇ پۇقراچە ياسىنىپ، چاپاننىڭ ئىچىگە تاپانچا ياكى قىلىچ ئېسىپ بەگ - بوجاڭلار توپى بىلەن بىللە كىرگەن)، ئۇلار قويۇنلىرىدىكى نەيزە - كالتەكلەرنى چىقىرىپ ھەيۋە قىلدى ۋە «ئابلاجاننى يوقاتمىغىچە قايتمايمىز!» دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇلار ئەتىگەندىلا كىرگەن ئىدى، چۈشكىچە مىدىرلىماي چىڭ تۇردى ۋە بارغانسېرى كۆپىيىپ مەھكىمىنىڭ ئىچىگە پاتماي قالدى. چۈشتىن كېيىن بىرئاز ئازايغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئەلپازى ئاۋۋالقىدەكلا يامان ئىدى. ئۇلار ھاكىم ئىشخانىسىنى مۇشۇنداق قورشاپ تۇرۇۋېلىپ، ھاكىمنى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى خادىملارنى چۈشلۈك تاماقتىمۇ بارغۇزمىدى.

* «قىزىل پاچاقلار» - 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى قوللايدىغان ئىلغار كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىت خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغاندا، ۋالى جۇفاڭگاڭ ھاكىم مەھكىمىسىگە كېلىپ، بەگ - بوجاڭلار توپىغا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماستىن، ئۇدۇل ھاكىم ئىشخانىسىغا كىرىپ، ئابلاجان ھاكىمغا: «خەلق قارشى چىققان ئىكەن، قارشى چىققۇچىلار بىلەن مۇنداق تىركىشىپ تۇرۇش خەتەرلىك، مەن بۇ ئىشنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىمەن، ئۇچۇرى كەلگىچە سىز ئۆيگە قايتىپ تۇرۇڭ، مەھكىمىگە كەلمەڭ» دېدى. ئاندىن سىرتقا چىقىپ، بەگ - بوجاڭلارغا: «ئابلاجان سىلەرنىڭ تەلىۋىڭلارنى قوبۇل قىلدى. ئەندى شىيەنجىڭفۇغا كەلمەيدۇ، سىلەرمۇ قايتىپ كېتىڭلار» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بەگ - بوجاڭلار قايتىپ كېتىشتى.

كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، «11 بىتىم» ئاساسىدا سايلانغان ھاكىمنى مۇشۇنداق يول بىلەن ئاغدۇرۇشنى جۇفاڭگاڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ ھەربىي سېپتىمىسىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىشپىيونى تۇراپبەگ پىلانلىغان (تۇراپبەگنىڭ خەنزۇچە ئىسمى خۇاڭجىۋۇ بولۇپ، دەرىجىسى «گاۋسەن» يەنى «يۇقۇرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى» ئىكەن)، «بىتىم» دىكى بەلگىلىمە بويىچە ھاكىم سايلاش باشلانمىش بىلەن تەڭ جۇفاڭگاڭ مۇئاۋىن شىيەنجاڭلىققا تەيىنلىگەن ئابدۇرېشىت يۈسۈپ ۋە باشقا بىر قانچە ئەكسىيەتچى ئىشپىيونلار بەگ - بوجاڭلارنى تەشكىللەشتە مەخپىي رول ئوينىغان، شۇ ۋاقىتتا ۋەزىپىدە بولۇپ تۇرغان بەگلەردىن نائىس بەگ، ئاشىق بەگلەر ۋە سابىق مۇتەئەسسىپ بەگلەردىن گوسۇڭ، ئىمىن بەگ قاتارلىقلار ئوتتۇرىغا چىقىپ شۇ ئىشلارغا ئاشكارا باشلامچىلىق قىلغان.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ سۇيىقەستى ئەمەلگە ئېشىپ،

ئابلاجان ھاكىم، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىشلەۋاتقان سەپداشلىرى ۋە ناھىيىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىرىنىڭ ۋەزىپىسى تارتىۋېلىندى. ئەمما ئەكسىيەتچىلەر بۇنىڭ بىلەن قانائەت قىلماي، ئۇلارنى نازارەت ئاستىغا ئېلىپ، بېسىم ئىشلەتكەندىن تاشقىرى ئۆز-لىرىنىڭ جايلاردىكى ئىشپىيونلىرى، بولۇپمۇ ساقچى ئەمەلدارلىرى ۋە بەگ - بوجاڭلىرى ئارقىلىق ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلىشنى پىلانلىدى. مۇنداق بېسىم ئاستىدا تۇرالمىغان خەلقچىل كىشىلەر تۈرلۈك ئاماللار بىلەن يوشۇرۇن ھالدا قەشقەرغە قېچىپ كەتتى (بۇ چاغدا قەشقەرنىڭ شارائىتى بىر قەدەر ياخشى، خەلقچىللىق كەيپىياتى قويۇقراق ئىدى).

47 - يىل 4 - ئايدا جاڭجۇڭ، ئەخمەتجان قاسىمى، ۋاڭ-زىڭشەن رەھىمجان سابىرھاجى ۋە مەسئۇت، ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر جەنۇبىي شىنجاڭغا، جۈملىدىن يەكەنگە كېلىپ يېڭىشەھەردىكى ۋالىي مەھكىمىسىگە چۈشتى. ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەھىمجان سابىر ھاجىدىن باشقىلىرى، بىر قېتىملىق ئاممىۋى قارشى ئېلىش يىغىنىغا قاتناشقاندىن باشقا، ھېچقانداق ئاممىۋى سورۇنلاردا ئوتتۇرىغا چىقمىدى، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەھىمجان سابىر ھاجى بولسا، بازار كۈنلىرى ۋە جۈمە كۈنلىرىدىن پايدىلىنىپ، خەلق توپلاشقان جايلاردا «11 بىتىم» نىڭ چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقى، لېكىن بۇنىڭ كۈرەشسىز بولمايدىغانلىقى شۇنىڭدەك خەلقچىللىق ۋە خەلق ئەركىنلىكىنىڭمۇ كۈرەشسىز قولغا كەلمەيدىغانلىقى بۇنىڭ ئۈچۈن توسالغۇلارغا قارشى چىڭ تۇرۇپ كۈرەش قىلىش لازىملىقى ھەققىدە سۆزلىدى، ئامما بىلەن كۆپرەك ئۇچراشتى. ئاۋام خەلق ئەخمەتجان قاسىمىنى چەكسىز قىزغىن ھىمايە قىلدى.

47 - يىل 5 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئۇشتۇمتۇتلا، مەسئۇت-

نىڭ رەئىس بولغانلىغىنى ھىمايە قىلىدىغان نامايىشچىلار قوشۇنى پەيدا بولدى. بۇ نامايىشقا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى دىگىدەك ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە بەگ - بوجاڭلار تەشكىللەپ ئېلىپ كەلگەن ئادەملەر بول- غاچقا، بۇ نامايىشنىڭ گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئۇ- يۇشتۇرۇلغانلىغى روشەن ئىدى. ئۇلارنى ساقچىلار قوغداپ ماڭدى. خەلقچىل كۈچلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ تەشۋىق تەربىيىسى بىلەن ئېڭى كۆتىرىلىپ قالغان بىر قىسىم ياشلار ۋە شەھەر ئاھالىسى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ تەھدىتىدىن قورقماي ئەتىسىلا بۇنىڭغا قارشى (مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قارشى) نامايىش ئۇيۇشتۇردى. بۇ نامايىشچىلارنىمۇ ساقچىلار «قوغداپ» ماڭغان ئىدى. كېيىن مەلۇم بولۇشىچە ساقچىلار ۋە ئىشپىيونلار «قوغداش» بانىسى بىلەن نامايىشچىلارنىڭ ئىسىملىرىنى يېزىۋالغان، بۇ نامايىشچىلار يېڭىشەھەرگە چىقماي، ئاساسەن كونىشە- ھەرنى ئايلىنىپ تەشۋىق قىلىش بىلەن بولدى.

47 - يىل 6 - ئايدا «11 بىتىم» بۇزۇلغاندىن كېيىن، يەكەندىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىمۇ غالجىرلىشىپ، خەلق- چىل كۈچلەرگە زەھەرلىك قولىنى سالدى: ھاكىم ئابلاجان باشلىق قەشقەرگە قېچىپ كەتكەن خەلقچىل كىشىلەرنىڭ ھەم- مىسىنى تۇتۇپ كېلىپ، تۈرمىگە تاشلىدى. ئۇلارنى تۈرمىنىڭ ئىچىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋەتمەكچى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە تۈر- مىنىڭ ئىچىدە چوڭقۇر ئورا كولاتقۇزدى. (باشقا شەھەرلەر- دىمۇ شۇنداق قىلغان، ئەمما يەكەننىڭ ئىشى بىر ئاز كې- چىكىپ قالغاچقا، ئورۇمچىدىكى ھەربى شىتابتىن كەلگەن بۇيرۇققا

تۇغرا كېلىپ قېلىپ، بۇ مەھبۇسلار ئۆلتۈرۈلمەي قالغان). تۈرمىگە ئې-
لىنماي قالغان خەلقچىل كۈچلەرنى بىر يولىلا يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن
ئۆزىنىڭ ئىشپىيونلىرىنى تەشكىللەپ، ئۇلارغا بىردىن توقماق تۇت-
قۇزۇپ تەرەپ-تەرەپكە ئەۋەتتى. بۇ ئىشپىيونلار ئۆزلىرىگە تاپشۇ-
رۇلغان تىزىمدىكى كىشىلەرنى تاپقان يەردە تۇتۇپ باغلاپ،
توقماق ياكى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن قىيناپ ئۆلتۈردى. يە-
كەندە «توقماقچىلار ھەركىتى» دەپ ئاتالغان مەشھۇر
ئەكسىيەتچىل ھەركەت ئەنە شۇ. شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ توق-
ماقچىلىرىنىڭ خەلقچىل كۈچلەرنى بېسىقتۇرۇشتا ئىنسان قې-
لىپىدىن چىقىپ قايسى دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلىكىگە مۇنداق
بىر ۋەقەنى مىسال كەلتۈرۈش كۇپايە: خەلقچىل كىشىلەردىن
مەھەممەتنىياز قۇربان دىگەن بىر ئوقۇتقۇچى يەكەندىن
پوسكامغا قېچىپ كېتىدۇ. ئەمما كېيىن بۇنى گومىنداڭ ئىش-
پىيونلىرى بىلىپ قېلىپ، يەكەندىن بارغان توقماقچىلار
پوسكامدىكى توقماقچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئۇنى تۇتىدۇ.
يەكەنگە ئېلىپ كېلىشتە ئۇنىڭ پۇت-قوللىرىنى چىڭ باغلاپ
ھارۋىغا ياتقۇزۇپ، بېشىنى ھارۋىنىڭ لەڭگىرىگە ئارتىپ،
يۈزىنى ھارۋىنىڭ چاقىغا يېقىن قىلىپ قويىدۇ. چاق ھەر بىر
ئايلانغاندا ئۇنىڭ بۇرۇن ۋە ئېغىزلىرىنى سۈرۈپ زىدە قىلى-
ۋېتىدۇ. ئېغىز ۋە بۇرنىدىن چىققان قان ۋە باشقا نەرسى-
لەرنىڭ سۈۋۈلىشى بىلەن ئۇنىڭ يۈز-كۆزى تونۇغىلى
بولمىغىدەك دەرىجىگە كېلىپ قالىدۇ. قىينىلىپ جېنى ئاز
قالغان مەھەممەتنىياز قۇربان سۇ تەلەپ قىلسا، توقماقچى-
لاردىن بىرسى ئورنىدىن تۇرۇپ، «مانا سۇ» دەپ، ئۇنىڭ
ئاغزىغا سىيىدۇ. مەھەممەتنىياز قۇربان ئۇزۇن ئۆتمەي جان
ئۈزىدۇ.

خەلقچىل ھەركەتلەرگە ياكى نامايىشلارغا سىرتتىن قاتنىشىپ قالغان ياشلار ۋە بەزى «گۇمانلىق» كىشىلەرنى بولسا، گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ئۆزلىرىنىڭ تىزىمى بويىچە ھەربى سىستېمىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىشپىيون تۇراپبەگنىڭ ھويلىسىغا توپلاپ، ئۇلارغا «تەنبىھ يىغىنى» ئاچتى. بۇ يىغىندا تۇراپبەگ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ جۈيجاڭى سەدۇللا، ناھىيىلىك گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجىسى ساۋۇر قاسىملار يىغىن قاتناشچىلىرىغا قاتتىق تەنبىھ بەردى ۋە «قىزىل پاچاقلار» نىڭ ھەركىتىگە ئىككىنچى قاتناشماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلدۇردى. شۇ چاغدا تۇراپبەگ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ مۇنداق دېدى: «پېقىر ئۈرۈمچىدىن يەكەنگە بۇ قېتىم دوتەي دىسە، دوتەي ئەمەس، ئەمما دوتەيدىن كىچىك ئەمەس، تۈەنجاڭ دىسە تۈەنجاڭ ئەمەس، ئەمما تۈەنجاڭدىن كىچىك ئەمەس بىر ئەمەل بىلەن كەلدىم. پېقىرنىڭ ۋەزىپىسى — يەكەننى «قىزىل پاچاقلار» دىن تازىلاپ ھۆكۈمەتنى ۋە پۇقرانى خاتىرجەم قىلىش. كىمكى جىم يۈرمەي، پىرقە دۆلەتكە قارشى سۆز - ھەركەتلەردە بولىدىكەن، ئۇنداق كىشىنىڭ ئىككى پۇتى دەرھال بىر ئۆتۈككە تىقىلىدۇ».

مۇشۇنداق دەھشەتلىك بېسىقتۇرۇشلاردىن كېيىن، خەلقچىل كۈچلەر قاتتىق باستۇرۇلۇپ، گومىنداڭ دەۋرىنىڭ زۇلمەتلىك كۈنى يەنە باش كۆتەردى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مۇشۇ بېسىقتۇرۇشتا «خىزمەت كۆرسەتكەن» چوڭ - كىچىك ئىشپىيونلىرىنى مۇكاپاتلاش ئۈچۈن، 47 - يىل 8 - ئايدا بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە بەگ - بوجاڭلارنى قاتناشتۇرۇپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى ئابلىمىتخان ئاقساقال دى-

گەن كىشىنىڭ بېشىدا يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئابدۇكېرىم نىياز، ساۋۇر قاسىم، سەمەت قارى، بائىس بەگ، ئاشىق بەگ، يۇ-نۇس قۇربان قاتارلىقلارنى «بىرىنچى دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەنلەر» دەپ ئېلان قىلىپ، بۇلارغا بىردىن بەقەسەم تون كېيدۈردى. قالغان ئىشپىيونلار «2- دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەنلەر» دەپ ئېلان قىلىنىپ ئاغزاكى تەقدىرلەندى.

ئازاتلىقتىن كېيىن يەكەندىكى گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى-دىن: ۋالى پاساربەگ، ھەربى ئىشپىيون تۇراپبەگ، گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجىسى ساۋۇر قاسىم، ساقچى ئىدارىسىنىڭ جۇ-جاڭى سەدۇللا، شيەنجاڭ مەھەممەت ھەسەنلەرگە خەلق ئام-مىسىنىڭ تەلىۋى بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى.

كۆچار هورۇنباغ ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە

ساۋۇر بەكرى

1946 - يىلى 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى (يەكشەنبە) كۆچار ناھىيىسىدە بىر ئاممىۋى يىغىن ئېچىلدى. يىغىننىڭ ئورنى شەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى هورۇنباغ دەپ ئاتالغان مەيداندا بولدى. بۇ يىغىنغا 4 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى. يىغىن ئېچىلىشتىن بۇرۇن، گومىنداڭنىڭ كۆچاردا تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملىرى مۇئاۋىن تۈەنجاڭ تاڭ شۈرۈڭنىڭ قوماندانلىقىدا يىغىن مەيدانىنىڭ ئەتراپىنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇردى. ئاندىن ئۇلار بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئاممىغا قارىتىپ ئوق چىقاردى. 3 مىنۇت داۋام قىلغان ئوق ئېتىشتا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولدى. مانا بۇ كۆچار هورۇنباغ قانلىق ۋەقەسى بولۇپ، بۇ توغرىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن. تولۇق بولمىغان جايلىرىنى يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىغا ھاۋالە قىلىمەن.

1945 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ: «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا بىتىم بولغاندەك؛ ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئەخمەتجان قاسىمى

باشچىلىغىدىكى ۋەكىللەر ئۈرۈمچىگە كېلىپ گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى جاڭ جىجوڭ ئەپەندى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ» دىگەندەك كىشىنىڭ روھىنى ئۇرغۇتىدىغان ۋە ئېچىلىقتىن ئۈممىتۋار قىلىدىغان گەپ - سۆزلەر كۆپلەپ تارقىلىشقا باشلىدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ بۇ غەلىبىسى كۇچار ناھىيەسىدىكى بىر تۈركۈم ياشلارغا زور مەدەت بەردى. ئۇلار ئۆزلۈگىدىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ھىمايە قىلىپ، 11 بىتىمىنىڭ ئىجرا قىلىنىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئاتلاندى. شۇ مەقسەتتە 46 - يىل 5 - ئايلاردا كۇچاردا بىر تۈركۈم زىيالىلار ئېزىز يۈسۈپ، ئابلىز ھاممت ھاجى قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىغىدا ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلات ئاساسىي جەھەتتىن 11 بىتىمنى ھىمايە قىلىش ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىش يولىدا كەڭ ئاممىا ئىچىدە تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن كۆپچىلىك ياشلار ئاكتىپ ھەركەتكە كېلىپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئىئانە توپلاپ «تاڭ نۇرى» ئىسىملىك گېزىت چىقىرىپ ئاممىغا تارقىتىپ ياخشى رول ئوينىدى. بۇ گېزىت شىپوگىراپتا بېسىلاتتى. ئورنى كۇچار ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا بولۇپ كۆپىنچە كېچىسى ئىشلىنەتتى. تىراژى 500 نۇسخە بولۇپ، شايار، توقسۇ، باي، بۈگۈر ناھىيىلىرىگىچە تارقىتىلاتتى.

11 بىتىمنىڭ بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن شۇ يىلى 12 - ئايغىچە ناھىيىمىزنىڭ ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىملىرىنى سايلاپ چىقىشتىن ئىبارەت جىددى ۋە مۇشكۇل ۋەزىپە ئۇراتتى.

ياشلار سايلام توغرىسىدا ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ بىتىمنىڭ روھى بويىچە ئۆزلىرى ئىشەنگەن يەرلىك كىشىلەرنى ھاكىملىققا سايلاش توغرىسىدا مۇزاكىرىلەشكەن بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن كۇچار ھاكىمى دىڭ لىنەن (ئازاتلىقتىن كېيىن باستۇرۇلغان)، ساقچى باشلىقى جاڭ جىڭپىڭلەر ھاكىمىيەت ئورنىنى بەرمەسلىك ئۈچۈن ھەركەت قىلاتتى. نەتىجىدە 11 بىتىمنى ھىمايە قىلغۇچى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى بىلەن دىڭ لىنەن باشچىلىقىدىكى مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن كۈرەشلەر يۈز بەردى.

ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتى كۈنساناپ راۋاجلىنىپ خەلق ئىچىگە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى. بۇ ئەھۋالدىن شۇ چاغدىكى كۇچار ھاكىمى دىڭ، ساقچى باشلىقى جاڭ، ھەربى باشلىق تاڭ شۇرۇڭلار خاتىرجەم بولالماي ياشلار ھەركىتىنى تارقىتىۋېتىش ياكى ئۇنىڭ تەسىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن پىلانلىق يوسۇندا ئىشقا كىرىشتى. شۇنداق بىر پەيتتە ناھىيىلىك مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بىر تۈركۈم ئىدىيىسى قالاق مۇئەللىملەرنى ئەتراپىغا توپلاپ ياشلار ھەركىتىنى ئۆزىمىز ئېلىپ بارىمىز دەپ باشقىچە يول تۇتۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ماھىيەتتە ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش ئىدى. شۇڭا ئۇلار كۆرۈنۈشتە مېھماندارچىلىق ئۇيۇشتۇرغان بولۇپ ئەمەلىيەتتە مەجلىس ئېچىپ، تىل بىرىكتۈرۈپ ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا قارشى بۆھتان خاراكتېردە 26 ماددىلىق بىر نىمىنى تۈزۈپ ھۇجۇم قوزغاپ، ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى ئاغدۇرماقچى بولۇشتى.

مەسىلەن: نۇردۇن باھاۋۇدۇننىڭ ئۆيىدە ۋە كۇچار ناھىيە-
لىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ يازلىق سەھنىسىدە ئېچىلغان مەج-
لىسلەردە ئاتالمىش مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپتىكى ياشلار
ئارقىمۇ - ئارقا سۆزگە چىقىپ، ئۆزلىرى تۈزۈۋالغان 26
ماددىلىق بىر نىزامنامىنى ھەدەپ بازارغا سېلىشتى. ھەر بىر
ماددىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا ئۇلارنىڭ تەرەپدارلىرى چاۋاكلار
چېلىپ «تەنتەنە» قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە پۇقراچە كىيىن-
گەن قورچاق ساقچى خادىملىرىمۇ بار ئىدى. بۇ ساقچى
كادىرلىرىنى ھەممە كىشى تونۇيتتى. ئەمما ئۇلار ئۆزلىرىنى
«بىزنى ساقچى ئىدارىسى خىزمەتتىن بوشىتىپ قوغلاپ چىقار-
دى» دەپ بىچارە قىياپەتتە جامائەت ئىچىدە ئارىلىشىپ يۈرەت-
تى. مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپنىڭ ھەركىتىگە قارشى
ئىنقىلاۋىي ياشلارمۇ يىغىن ئېچىپ مۇناسىپ تەدبىر قوللاندى.
ئۇلار ئابلىز ھاجىنىڭ قوراسىدا يىغىن ئېچىپ تاقابىل
تۇرۇش ھەققىدە پىكىر ئالماشتۇراتتى. مەمتىمىن بايىزنىڭ
ئۆيىدە كېچىلەپ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى بېسىپ تارقىتىپ تۇرات-
تى. ھەققانىيەت ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى تەرەپتە
بولغانلىقتىن خەلق ئاممىسى ئۇلارنى ھىمايە قىلاتتى. ئەمما
مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپ ياشلار ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي
يېزا - كەنتلەردىن ئادەم توپلاپ كېلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ
قوراسىدا چوڭ مەجلىس ئېچىپ، ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا
ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. لېكىن بۇنىڭغا قارشى ئىنقىلاۋىي
ياشلارمۇ پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ 2000 دەك ئامما بىلەن
ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا بېرىپ يىغىنغا قاتناشتى. بۇ يىغىن جىد-
دى ۋە كەسكىن مۇنازىرىلەر ئىچىدە ئېچىلدى. ئەسلىدە بۇ

مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپدارلىرى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا قارشى ئۇيۇشتۇرغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ يىغىن ئۇلارنىڭ خاتالىقلىرىنى پاش قىلىپ ئۇلارغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىدىغان يىغىنغا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ تۈزۈۋالغان 26 ماددىلىق بىرنىمىسى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا چاپلىغان بۆھتان ئىكەنلىكى ئېچىپ تاشلاندى. نەتىجىدە ئۇلار تەرەپتىكى بىر مۇنچە كىشىلەر يىغىن ئۈستىدىلا ئۆز خاتالىقلىرىنى تونۇپ ئىنقىلاۋىي ياشلار تەرەپكە ئۆتتى. بۇنىڭدىن كېيىن كۇچاردىكى ياشلار ھەركىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان 15 كىشىلىك ھەيئەت قۇرۇلۇپ ئېزىز يۈسۈپ ھەيئەت باشلىقى بولۇپ سايلاندى.

شۇ كۈنلەردە 11 بېتىمنىڭ روھى بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك سايلام يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئىناۋىتى ناھىيە بويىچە يۇقىرى ئورۇندا تۇراتتى. ناھىيىدىكى بىر ئوچۇم ئەكسىيەتچىلەر بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولالمايتتى. ياشلار تەرەپ مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغان شارائىتتا سايلام يۈرگۈزۈلسە، ئىنقىلاۋىي ياشلار ئۆز ئادەملىرىنى سايلاپ غەلىبە قازانسا، ئۇلار ئۆز ئورنىنى بوشىتىپ بېرىشكە توغرا كېلەتتى. ئۆز ئورنىنى بوشىتىپ بېرىشى ئۇلار ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر كېلەتتى، شۇڭا ئەكسىيەتچىلەر خاتىرجەمسىزلىنىپ ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى توسۇشقا ئورۇندى. ئۇلار ئالدى بىلەن ياشلار ھەركىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان 15 كىشىلىك ھەيئەتنى بۇزۇشقا كىرىشىپ ئۇنىڭ ئىچىدىكى بەزى ئىرادىسى ئاجىز كىشىلەرنى ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ئۆزىگە تارتىپ بۆلگۈنچىلىك سالدى.

15 كىشىلىك ھەيئەتتىن چېكىنىپ چىققان بەزى كىشىلەر ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلارنى كۇچار ھاكىمى دىڭ لىنەن ۋە كۇچاردا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ تۇەنجاڭى (پولكوۋنىگى) ليۇ شۇيچىڭ قاتارلىقلار قوللايتتى. ئەكسىيەتچىلەر يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ياشلار ھەركىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئۈچۈن 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كۇچار ھورۇنباغدا 11 بىتىمنى تەشۋىق قىلىش، سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگىراممىسىنى ئوقۇپ ئاڭلىتىش بانىسى بىلەن چوڭ يىغىن ئاچتى.

يىغىن مەيدانىغا سەھنە ياسالغان بولۇپ، سەھنە ئالدىدىكى مەيدانغا ھەر ساھە كىشىلەرنىڭ ئايرىم ئولتۇرۇشى ئۈچۈن تاختاي قېقىلىپ ئورۇن كۆرسىتىلگەن ئىدى. مەيدانغا كىشىلەر كېلىشكە باشلىدى. بەلگىلەنگەن ئورۇنلار ئادەملەر بىلەن تولدى. ھەر بىر تاختاي ئارىلىقىدا بىردىن ساقچى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. سەھنىنىڭ ئالدىدىكى جوزا-بەندىڭلەردە ئاخۇنۇملار، يۇرت چوڭلىرى ۋە ئىنقىلاۋىي ياشلار ۋەكىللىرى بولۇپ 30 دەك ئادەم ئولتۇرۇشتى. بىر ۋاقىتتا ناھىيە ھاكىمى دىڭ، ساقچى باشلىقى جاڭ، مۇئاۋىن پولكوۋنىك تاڭ، داۋۇت ۋاڭ، نۇردىن باھاۋۇدۇن، ئابدۇقەييۇم مەخسۇملار سەھنىگە چىقىپ ئورۇن ئالدى.

يىغىن ئېچىلىپ سۆز قىلىش باشلاندى. يوقۇرىدا ئېيتىلغان 15 كىشىلىك ھەيئەتتىن چېكىنىپ چىققان بىر كىشى سۆزگە چىقىپ. ئىنقىلاۋىي ياشلارنى «قىزىل پاچاقلار» دەپ ھاقارەتلەشكە باشلىدى. ئۇلارغا بوھتان چاپلاپ: «ياشلار شەھەرنى قالايمىقان قىلدى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىقتى. ئاش-

لىق يۆتكەشكە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ تۇسالغۇلۇق قىلدى» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلدى. بۇ چاغدا ئىنقىلاۋىي ياشلار غەزەپكە كېلىپ «سۆز تۇختىسۇن، سەھنىدىن چۈشسۇن!» دەپ ۋاقىراشتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن، ساقچى باشلىقى جاڭ سۆزگە چىقىپ 2 سائەتتەك سۆزلىدى. ۋاقىت كەچ بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. ياشلار ئورنىدىن تۇرۇپ: «سۆز تۇختىسۇن!» دەپ تۇۋلاشتى. بۇ چاغدا مۇئاۋىن تۇەنجاڭ تاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ ياشلارغا غەزەپ بىلەن جىم ئولتۇرۇڭلار دەپ ۋاقىرىدى. دەل شۇ پەيتتە ئەتراپتىن ئوق ئېتىلىشقا باشلىدى. يىغىن بۇزۇلۇپ پاتپاراقچىلىق بولدى. خەلقنىڭ بىر قىسمى گۇلدۇرلەپ قاچتى، بىر قىسمى مەيداندا يېتىۋالدى. شۇ قېتىمقى ئېتىل-غان ئوقتا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولدى.

ۋەقەدىن كېيىن قارىساق ئۆلگۈچىلەر بىلەن يارىدار بولغۇچىلار كەمبەغەل شەھەر ئاھالىلىرى ئىكەن. بۇ مەسىلە توغرىلىق پولك ئىشخانىسىغا: ھەربىلەر نېمە ئۈچۈن يىغىن مەيدانىدا ئوق چىقىرىدۇ؟ دەپ سورۇشتە قىلىپ بارساق، تۇەنجاڭ ليۇ چىڭشۈي: «بىر قىسىم بۇزۇق ياشلار ئەسكەرلىرىمىزنىڭ قورالىغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئەسكەرلىرىمىز ئۆزىنى قوغداپ قورالىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئوق چىقىرىشقا مەجبۇر بول-غان. ئوق ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىلغان. شۇنداق بولسىمۇ ئۆ-لۈش - يارىدار بولۇش ئەھۋالى يۈز بېرىپتۇ. بۇنىڭ مەسئۇلى-يىتى ياشلارنىڭ ئۈستىدە، بىز ئۈرۈمچى باش گېنېرال شتاۋى-غا ۋەقەنىڭ ئەينى بويىچە مەلۇم قىلىمىز. ئەتە ئاخۇنۇملار، شەھەر چوڭلىرى توپلانسا ئۆلگەن، يارىدار بولغانلارنىڭ ئۆيى-

لىرىگە بېرىپ تەسەللى ئېيتىپ ھال سورايمىز، ياردار بول-
غانلارنى داۋالايمىز» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلدى.

بۇ ۋەقەنىڭ سىرى زادى قانداق؟ ليۇ تۇەنجاڭ ئېيت-
قاندەك مەلۇم كىشىلەر ھەربىلەرنىڭ قوراللىنى تارتىۋېلىش
ئۈچۈن ھەركەت قىلغانمۇ؟ ئەمەلىيەت ئۇنداق ئەمەس.

چوڭ يىغىندا ئېزىز بارات دېگەن بىر كىشى گېزىت
تارقاتتى. شۇ چاغدا بەزى كىشىلەر گېزىت تالىشىپ ئوپۇر-
توپۇر بولۇشقان ئىدى. يىغىن مەيدانىنى مۇھاسىرە قىلىپ
تۇرغان ھەربىلەر شۇ ئىشنى بانا قىلىپ يىغىن مەيدانىدىكى
خەلقلەرگە ئوق ئاتقان....

لېكىن يۇقۇرقى پاكىتلار ھورۇنباغ ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى
سىرى ئەمەس. ئۇنىڭ سىرى ئازاتلىقتىن كېيىن، يەنى
1951 - يىل 6 - ئايلاردا تولۇق ئېچىلدى. ئاقسۇدا ئېچىلغان
ئىدارە قىلىپ تەربىيىلەشتە (گۇەنشۇندۇيدە) ئەينى يىللاردا
كۇچار ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ دۇساجاڭى بولغان
ئابدۇقادىر روزى مەسىلە تاپشۇرغاندا، ھورۇنباغدا ئېچىلغان
يىغىندا، يىغىن مەيدانىنى ئوراپ تۇرغان ھەربىلەر بىر بانا
بىلەن ئوق چىقارماقچى بولغان شۇ پۇرسەتتە ناھىيىلىك
ساقچى ئىدارىسى ئىنقىلاۋى ياشلارنىڭ ئاساسى ئادەملىرىدىن
7 - 8 نى ئېتىپ ئۆلتۈرۈشنى ئالدىن پىلانلاپ ئادەم تەيىن-
لىگەنلىكىنى ئاشكارىلىدى. ئۇ، «شۇ يىغىندا ئابلىز ھامىتنى
ئېتىشقا بەلگىلەنگەن ئىدىم، باشقىلارمۇ ئۆزى ئېتىپ ئۆلتۈر-
مەكچى بولغان ئادەملەرگە مەسئۇل بولۇپ دىققەت قىلىپ
تۇرۇشقان. بىردىنلا ئوق ئېتىلدى، خەلقلەر قاچتى، بەزىلەر
يېتىۋالدى. شۇ ۋاقىتتا قارىسام مەن ئاتماقچى بولغان ئابلىز

ھامىت ساي تەرەپكە قېچىپ سۇدىن سەكرەپ كۆنچى مەھەللە
تەرەپكە كېتىپ قالدى. شۇ تەرەپكە قېچىپ كېتىۋاتقان ئادەم
جىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئابلىز ھامىتنى ئاتالماي قالدىم»
دېدى.

دېمەك، يۇقۇرقى ئەھۋاللاردىن كۇچار ھورۇنباغ ۋەقەسى پىلانلىق يۇسۇندا ئېلىپ بېرىلغان قانلىق ۋەقە ئىكەنلىكىنى ئېنىق چۈشەنگىلى بولىدۇ. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شۇ مەيداندا ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن 7 ـ 8 ئادەمنى ئېتىپ ئۆلـتۈرۈش ئارقىلىق ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى ئۇجۇقتۇرۇپ ياكى كۈچسىزلەندۈرۈپ، 11 ـ ئايدا ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك سايلامدا تولۇق ئۈستۈنلۈكنى قازىنىپ، ئۆزلىرى خالىغان كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا قويۇش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولغان. نەتىجىدە ئۇلار بۇ يىغىندا شەھەر ئاھالىسىدىن 3 كىشىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، 4 كىشىنى ياريدار قىلىشتەك قانـلىق ۋەقە پەيدا قىلىپ ئەكسىيەتچى ئەپتى ـ بەشىرىسىنى تېخىمۇ ئاشكارىلىدى. بۇ يىغىندا ئىنقىلاۋىي ياشلارنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈش سۇيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ۋەقەنىڭ 3 ـ كۈنى كېچىسى، گومىنداڭنىڭ كۇچاردا تۇرۇشلۇق ھەربى قىسىملىرى بىلەن قورچاق ساقچى ئىدارىسى بىرلىكتە ئەسكەر چىقىرىپ ئېزىز يۇسۇپ قاتارلىق 15 نەپەر ياشنى قولغا ئېلىپ تۈرمىگە قامىدى. بۇ ياشلار تۈرمىدە يېرىم ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ياتقاندا كۇچارنىڭ مۆتىۋەرلىرى كېپىل بولۇپ تۈرمىدىن بوشىتىپ چىقتى. لېكىن بۇ ياشلار كۇچاردا تۇرۇشقا مۇمكىن بولمىدى. ھەر تەرەپتىن تەھدىت ۋە ئۆلۈم خەۋپى كېلىپ تۇرغانلىقتىن ئاخىرى ئۇلار

كۆچارنى تاشلاپ ئۈرۈمچى ۋە باشقا شەھەرلەرگە قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

دىمەك، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە يۇقۇرىدا بايان قىلغاندەك ئارقىمۇ-ئارقا ھۇجۇم قىلىپ بۇزغۇنچىلىق سالغاندىن كېيىن كۆچارنى ئۆز قولىغا ئوكچە كىرگۈزۈۋېلىپ، 11-ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك سايلامغا تەييارلىق قىلىشقا كىرىشتى. ئۇلار ھەربىر يېزا-كەنتلەرگە ھەربى ۋە مەمۇرى خادىملار ئارىلاش تەشكىللەنگەن سايلام گۇرۇپپىلىرى ئەۋەتىپ، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا ۋەكىل سايلاش ئىشىنى باشلىدى. سايلام گۇرۇپپىسى قايسى يېزىغا بارسا رەسمىيەت بويىچە ئاممىنى توپلاپ يىغىن ئاچاتتى. كىمنى سايلاش توغرىسىدا ئالدى بىلەن ئادەم كۆرسىتىپ بېرىپ ئاممىغا مەجبۇرلىغان ئاساستا ئۆزى كۆرسەتكەن ئادەمنى سايلاتقۇزۇپ قايتىپ كېلەتتى. ئەگەر خەلق ئىچىدىن بىرەر كىشى چىقىپ، ئۇلار كۆرسەتكەن ئادەمدىن باشقا كىشىنى كۆرسىتىدىغان بولسا، ئۇ ئادەمنى شۇ يەردىلا ئۇرۇپ ئۆلەر ھالەتكە كەلتۈرۈپ قوياتتى. مەسىلەن، بىجاق كەنتىگە چىققان سايلام گۇرۇپپىسى ئاممىنى توپلاپ مەجلىس ئاچقاندا، جارۇپ شىياڭجاڭنى سايلاپ بېرىشنى كۆرسەتكەن. ئەمما خەلق ئىچىدىن بىر كىشى ئاممىغا ۋاكالىتەن، جارۇپ شىياڭجاڭ بولمايدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا خەلققە ۋەكىللىك قىلىدىغان باشقا ئادەمنى سايلىساق دەپ پىكىر قىلغاندا، ئۇ ئادەمنى شۇ يەردىلا باغلاپ دەرەخقە ئېسىپ قاتتىق ئۇرغان. ئەنە شۇنداق بېسىم ئاستىدا بىجاقتىن جارۇپ شىياڭجاڭنى ۋەكىل سايلاتقۇزۇپ قايتىپ كەتكەن. باشقا يېزا-كەنتلەردىكى ساي-

بلام ئەھۋالىمىز بىجاقتىكى سايلامغا ئوخشاش بولۇپ، ئەكسى-يەتچى قارا كۈچلەر ئۆزلىرى كۆرسەتكەن ئادەملەرنى خەلققە مەجبۇرى سايلاتقۇزۇپ ناھىيىلىك كېڭەشنى تەشكىل قىلغان. ئاندىن ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى توپلاپ شەھەردە بىر قانچە كۈن ئۆگىنىشكە ئويۇشتۇرۇپ ئۆز خاھىشلىرى بويىچە ئۇ-لارنىڭ ئىدىيىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، كۈچارنىڭ ھاكىملىقىغا دېڭ لىنەننى، مۇئاۋىن ھاكىملىققا ئابدۇقېيۇم مەخسۇم، جاڭ(ساقچى باشلىقى)، سۇڭ خەنجاڭ (ھەربىي قىسىملارنىڭ مۇئاۋىن پولكوۋنىكى) لارنى سايلاشقا نامزات قىلىپ كۆرسىتىش توغرىسىدا كېڭەش ئەزا-لىرىنىڭ ئاتالمىش ماقۇللىقىنى ئالدى. دېمەك، يۇقۇرقى ئەھۋاللار نىڭ ھەممىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئاقسۇ ۋىلايىتىگە ئەۋەتكەن ئابدۇرېھىم ئەيسا باشچىلىقىدىكى سايلام ھەيئىتىنىڭ كۈچارغا يېتىپ كېلىش ئالدىدىكى تەييارلىق ئىشلىرى ئىدى.

11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. ئابدۇرېھىم ئەيسا باش-چىلىقىدىكى سايلام ھەيئىتى كۈچارغا يېتىپ كەلدى. ھەيئەت-نىڭ مۇئاۋىن باشلىقى مۇسەيىپ داموللامىز بىللە ئىدى. بۇ ھەيئەت باي ناھىيىسىدىكى سايلامنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئان-دىن كۈچارغا كەلدى. ئۇلارنى گومىنداڭنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق 194- پولكىنىڭ پولكوۋنىكى چىڭ خەيجۇ، ئاقسۇدىكى 65 - بىر-گادا سىياسىي باشقارمىسىنىڭ باشلىقى يۈجۈنيى قاتارلىق كىشىلەر 20 دەك قوراللىق ئەسكەر بىلەن كۈچارغا ئېلىپ كەلدى. ھەربىلەر-نىڭ سايلام ھەيئىتىنى مۇھاپىزەت قىلىمىز دېگىنى ئەمەلىيەتتە

سايلام ھەيئىتىنى قوراللىق قامال قىلىشتىن ئىبارەت
ئىدى.
بۇ ھەيئەت ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە چۈشكەندىن كېيىن،
ساقچى ئەمەلدارى روزى ھاپىزنىڭ باشچىلىقىدا 20 دەك
قوراللىق ساقچى ئابدۇرېھىم ئەيسا چۈشكەن ئۆينى قورشاپ
تۇردى. بىرەر كىشى ئابدۇرېھىم ئەيسا بىلەن كۆرۈشمەكچى
بولسا، ساقچى مەسئۇلىغا مەلۇم قىلىپ ئىزنىغا ئالدۇرغاندىن
كېيىن، قانداق ئىش توغرىلىق سۆزلىشىدۇ، قانچى-
لىك ۋاقىت كېتىدۇ، ھەممىنى ئاڭلاپ تەستىقلىغاندىن كېيىن
ئاندىن كۆرۈشتۈرەتتى، ئابدۇرېھىم ئەيسا ناۋادا ھاجەتكە بار-
سا بىر نەچچە ساقچى قوراللىق مۇھاپىزەت قىلاتتى. ئۇلار-
نىڭ سۆزىچە ئېيتقاندا: «ئابدۇرېھىم ئەيسانىڭ ئامانلىقىنى
قوغداش» ئىكەن.
سايلام ھەيئىتى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىرى يۇقىرىقىدەك
شارائىتتا سايلام توغرىلىق ئاما بىلەن ئۇچرىشىپ تولۇق پىكىر
ئالالمىدى. سايلام بولغان زالدا ئالدىنقى قاتاردا سىيىت
ئەھمەت خوجا، چىڭ خەيجۇ، يۈجۈنىيى، تاڭ شۇرۇڭ، دېڭ لىنەن،
ئابدۇقەييۇم مەخسۇم قاتارلىقلار ئولتۇردى. ئابدۇرېھىم ئەيسا
سايلامغا رىياسەتچىلىك قىلدى. ۋەكىللەرگە سايلام قەغىزى
تارقىتىپ بېرىلدى. ھەر بىر ۋەكىل تارقىتىپ بېرىلگەن قە-
غەزگە ئۆزى سايلايدىغان كىشىنىڭ ئىسمىنى يېزىپ كېلىپ
تاپشۇردى. شۇ ئارىلىقتا ئابدۇ باقى ئىسىملىك بىر ۋەكىل
ئالدىراش كېلىپ ئابدۇرېھىم ئەيساغا: مېنىڭ سايلايدىغان

ئادىمىم ئالمىشىپ كېتىپتۇ، باشقىدىن يېزىپ كېلەي، دېگەنـ
دە ئابدۇرېھىم ئەيسا ئۇنىڭ بېلىتىنى قايتۇرۇپ بەردى. بۇ
ئادەم قايتا يېزىپ كېلىپ تاپشۇرغاندا ئابدۇرېھىم ئەيسا ئۇ
كىشىگە: «ئەسلى يازماقچى بولغان ئادىمىڭىزنىڭ ئىسمىنى
يېزىپ كەلدىڭىزمۇ؟» دەپلا قويدى.

ئاندىن ئابدۇرېھىم ئەيسا بېلەتلەرنى تەكشۈرۈپ، ئەڭ
كۆپ ئاۋازغا ئىگە بولغان دىڭ لىمەننى ھاكىملىققا، ئابدۇ-
قەييۇم مەخسۇمنى مۇئاۋىن ھاكىملىققا ئېلان قىلىپ سايلامنى
ئاخىرلاشتۇردى. دېمەك، 11 بىتىم ئاساسىدا يۈرگۈزۈلگەن
دېموكراتىك سايلام، يۇقۇرقىدەك ھىلە-نەيرەڭلەر ئىچىدە
ساختىپەزلىك ۋە تەھدىت بىلەن ئېلىپ بېرىلدى.

1947 - يىلىدىكى پىچان دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئۆتمۈشى توغرىسىدا

تېيىپ پولات

دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ مەقسىتى

1944 - يىلى قوزغالغان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى كۈچ-لىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ھەر تەرەپتىن قاتتىق زەربە بەردى، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى غەلىبىسىنىڭ تەسىرى، تۇرپان، پىچان، توقسۇن دېخانلىرى ۋە زىيالىيلىرى ئىچىدە چوڭ ئويغىنىش ھاسىل قىلدى، خەلقنىڭ ئازاتلىققا بولغان ئىشەنچىسىنى زور دەرىجىدە ئاشۇردى. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللى ئارمىيە قوشۇنلىرى ئىلگىرىلەپ ماناس دەرياسى بويىغا كەلگەندە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل دائىرىلىرى ئالدامچىلىق، بىخوتلاشتۇرۇش ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ، ئۇرۇشنى توختىتىپ مەسىلىنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن سۆھبەت ئۆت-كۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى جاڭ جىجوڭ ئەپەندى بىلەن رەخمەجان سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇل-

خېيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ بېرىلىپ، 1946 - يىلى 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالاندى. شۇڭا خەلق بۇنىڭدىن بەكمۇ ئىلھاملانغان ۋە ئۈمىتۋار بولغان ئىدى. بۇ بىتىمدا: «ئۆلكىدىن تارتىپ ئاساسىي قاتلامغىچە سايلام ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق خەلق ئۆز كۆڭلىدىكى ياخشى كۆرگەن كىشىلەرنى سايلاپ چىقىش ھوقۇقىغا ئىگە. خەلق سۆز، مەتبۇئات، يىغىلىش، نامايىش قىلىش ۋە باشقا ئەر- كىنلىكلەردىن بەھرىمەن بولىدۇ». «ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ئۆزىگە دائىر جايلاردا ھەر مىللەتتىن تەركىپ تاپقان قوراللىق قىسىملىرىنى ساقلايدۇ، قالغان 7 ۋىلايەتتە دېموكراتىنىڭ ئەركىن سايلام يۈرگۈزۈلىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش ماددىلار بەل- گىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ھەر خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، بىتىمنى ئىجرا قىلمىدى. خەلق ئاممىسى 11 بىتىمنى ھەققى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەققانىي تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويسا، ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىش- نىڭ ئورنىغا ھەر خىل قەبىھ ۋاستىلار ئارقىلىق تەھدىت سېلىپ خەلقنىڭ غەزىۋىنى تېخىمۇ قوزغىدى. يەنە بىر تەرەپ- تىن، ئۇلار خەلقنى قورقۇتۇش ۋە باستۇرۇش جەھەتتىكى ھەربىي تەييارلىقلىرىنى كۈچەيتتى. ناھىيىمىزنىڭ مۇھىم جايلىرىغا پوتەي سالىمىز دەپ دېخانلارنىڭ مەھسۇلات كۆپ چىقىدىغان تېرىلغۇ يەرلىرىنى مەجبۇرى ئىگەللىۋالدى، دېخانلارغا پوتەي ياساش ئالۋىڭى سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆلە - تىرىلىشى بىلەن كارى بولمىدى. 1946 - يىلى پىچان ناھىيىسىنىڭ لۈكچۈن بازىرىدا ياسىتىۋاتقان بىر پوتەي ئۆرۈلۈپ كېتىپ 6 - 7

ئادەم توپا ئاستىدا بېسىلىپ ئۆلدى. بولۇپمۇ خورلۇققا كىشىلەرنىڭ چىداپ تۇرغىدەك ھالى قالمىغان ئىدى. شۇنىڭدەك گومىنداڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە يەرلىك ئەمەلدارلار ئىنتايىن چىرىكلىشىپ، پارىخورلۇق، قاقتى-سوقتى قىلىش ئىشلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى. مائارىپ ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، مىللىي مائارىپنى زور دەرىجىدە ۋەيران قىلدى. ئوقۇتقۇچىلارنى سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوغۇپ ئۇلارنىڭ مائاشىنى تارقاتماي بېسىۋېلىپ ئۇلارنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. مانا شۇنداق بىر قاتار زورلۇق-زومبۇلۇقلار كەڭ دېھقانلار بىلەن ئىلغار ياش-زىيالىيلارنى تەشكىللىنىپ كۈرەش ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر قىلغان ئىدى.

مۇشۇ مەزگىللەردە پىچاندا رايونلار بويىچە ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار قۇرۇلۇپ ھەركەت ئېلىپ بېرىلىۋاتاتتى، ئۇلار: پىچان ياشلار تەشكىلاتى، لۈكچۈن ياشلار تەشكىلاتى، تۇيۇق-ياڭخى ياشلار تەشكىلاتى، لەمجىن ياشلار تەشكىلاتلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ تەشكىلاتلار كۈندىن-كۈنگە كېڭىيىپ ئۇنىڭ كۈچ دائىرىسىمۇ بارغانسېرى زورىيىشقا باشلىغان ئىدى ۋە ئادەم سانىمۇ بىر نەچچە يۈزگە يەتكەن ئىدى.

يۇقۇرقى تەشكىلاتلارنىڭ مەقسىدى:

1. 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمىنىڭ ئەمەلدە ئىجرا قىلىنىشىنى تەلەپ قىلىش ۋە ئۇنىڭ ھۆكۈملىرىنى قوغداش؛

2. بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىقنى ئاساس قىلغان ھالدا دېھقانلارنى ئويغىتىپ خەلقنىڭ ئۈستىدىكى ئېغىر بېسىملارنى

ئازايتىش ۋە تۈگىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا قوزغاش ۋە تەشكىللەش؛

3. دېخانلار ئۈستىدە ئىقتىسادىي بېسىم، سىياسىي، ھەربىي تەھدىت ئىنتايىن ئېغىر بولغاچقا، ئازاتلىق، باراۋەرلىك، ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيە ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

يۇقىرىقى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار ئۆز مەقسەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەققانىي پىكىر - تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ 11 بىتىمنى ھەققىي ئىجرا قىلىش يولىدا ھەركەت قىلغانسېرى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 بىتىمنى قوپاللىق بىلەن بۇزۇپ زىددىيەتنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۈرۈۋەتتى.

1947 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا بىر تۈركۈم ئىنقىلاۋىي ياشلار، ئىنقىلاۋىي دېخانلار، كۆكيار تېغىغا توپلىنىپ قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە تەييارلىق قىلدى. بۇ چاغدا پىچان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ۋەكىل ئەۋەتىپ ياشلارنى قايتىپ كېلىشىكە نەسىھەت قىلماقچى بولغاندا، ئىنقىلاۋىي ياشلار ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىگە: «11 بىتىمنى ھەققىي ئىجرا قىلىش؛ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى مەسئۇتنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش» قا ئوخشاش پىكىر - تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۇلارنىڭ بۇ ھەققانىي تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرىش ئورنىغا ياشلار ھەركىتىنى غالجىرلارچە باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللاندى. ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە بىر پەيدىن ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بۇ ئورۇنلاردىكى ئىنقىلاۋىي ياشلارنى نەزەربەنت ئاستىغا ئالدى. خەۋپلىك دەپ سانالغان كىشىلەرنىڭ ئارقىسىغا ئادەم سېلىپ قويدى.

پىچاندىكى قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ كۆتىرىلىشىگە، چوڭ

يومشەنمۇ ما شاڭفۇ باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم ئەكسىيەتچى بايلارنىڭ گومىنداڭ ھەربىيلىرى بىلەن بىرلىشىپ قىلغان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق چىقىرىشتەك قەبىھ ھەر-كەتلىرىمۇ سەۋەپ بولغان ئىدى. چوڭ يومشەنمۇ ما شاڭفۇ ئۇرۇمچىدە گومىنداڭنىڭ گارنىزون قوماندانلىق شتاۋى بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ تەستىقىنى ئالغاندىن كېيىن، پىچان شەھرىدە ياشلارنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىگە قارشى قوراللىق تەشكىلات قۇرۇپ، ئۇلارنى ھەر تەرەپلىمە نازارەت قىلىش ھەرىكەتلىرىنى يۈرگۈزدى. ئۇلار ئۆزلىرى قۇرغان بۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنى «زىبۇبىدۇي» (ئۆز ئۆزىنى قوغداش قوشۇنى) دەپ ئاتاشتى. بۇ ئەمەلىيەتتە گومىنداڭ ھەربى قىسىملىرى بىلەن ماسلىشىپ ھەرىكەت قىلىدىغان تېررورلۇق ئەترەت ئىدى. بۇ قوراللىق تەشكىلات ئۆزى بىۋاستە قولغا ئېلىپ گومىنداڭ باش شتاۋىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن يولۋاس تۇردى، ئابلىز مامۇت، تۇردى قىرى قاتارلىق دېھقانلارنىڭ ئىز - دېرەكسىز يوقاپ كەتكەنلىكى ناھىيە بويىچە قاتتىق ۋەھىمە پەيدا قىلدى. مۇنداق ئەھۋالدا دېھقانلارمۇ قوراللىنىپ ئۆزىنى قوغداشنىڭ قانچىلىك مۇھىم بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن دېھقانلار يەر - زېمىنلىرىنى، چارۋا ماللىرىنى سېتىپ قورال - ياراق ئېلىشقا كىرىشتى. مەسىلەن، پىچان رايونىدىن ئابلا ئاكا ئۆزىنىڭ 4 كىۋادرلىك (8 مو) يېرىنى سېتىپ بىر تال مىلتىق سېتىۋالدى. لەمجىن رايونىدىن ھەدۇللا ھېۋىپ 1500 جىڭ ساپ پاختا پۇلىغا بىر تال چەكمىس مىلتىق سېتىۋالدى. پالتەھىلىق ئىمىن شاڭجاڭ نەچچە مىڭجىڭ پاختا پۇلىغا بىر تال تەمسىلىك پىلىموت سېتىۋالدى؛ يەنە بىر

قىسىم ئادەملەر ئالتۇن، كۈمۈچ، چارۋىلىرىغا ـ ئوق دورا، قورال ـ لارنى تېگىشىدۇ؛ بەزىلەر قارا مىلتىقلارنى ياسىۋالىدۇ ياكى ياسىتىدۇ. شۇ تەقلىتتە دېخانلار ئۆزىنى قوغدىغۇدەك قورال ـ ياراققا ئىگە بولدى.

لەمجىن رايونىدىكى «ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى» غا قاتناشقان لەمجىن ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىقى ئابلىمەت يۈسۈپ لاھىيلىك ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن نەزەربەنت قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا گومىنداڭ ئۆز ئادىمى پولاتنى لەمجىن ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىقى قىلىپ ئەۋەتتى، پولات لەمجىنگە كېلىپلا، لەمجىن، چۆۋاڭقىر يېزىلىرىدىكى ئىلغار ياشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن گومىنداڭ ھەربىلىرىدىن بىر بەن ئەسكەرنى ياردەمگە ئېلىپ ھەركەت ئېلىپ باردى.

1947 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەمدۇللا ھېۋىپ يېتەكچىلىكىدە يىغىن ئۆتكۈزۈپ ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلدى ۋە ساقچى شۆبىسىدىكى ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ ئىچكى جەھەت ـ تىن ماسلىشىشى بىلەن كېچىدە ساقچى شۆبىسىنىڭ قورال ـ لىرىنى قولغا چۈشۈرۈشنى پىلانلىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇنىڭغا قاتنىشىدىغان ئادەملەرنى بېكىتىپ، شۇ ئاخشىمى ھەركەتكە كېلىش بىلەن يېرىم كېچىدە قاراۋۇل بىلەن ئالاقىلىشىپ ساقچى شۆبىسىگە باستۇرۇپ كىردى ۋە پولات سوجاڭنى تۇتۇ ـ ۋېلىپ، 8 تال مىلتىق، 3 تال قىلىچ، 3 تال گىرانات، 4 ئات غەنىمەت ئېلىپ ئۆرتەڭگە چىقىپ كەتتى. ساقچى شۆ ـ بىسىنىڭ قورالىغا ئىگە بولغان بىر قىسىم ياشلار شۇ كې ـ چىسى خاندو سافچى شۆبىسىگە ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، خاندو ساقچى شۆبىسىنىڭ مۇداپىئە تەييارلىقى پۇختا بولغانلىقى

ۋە ئىچكى جەھەتتىن ماسلاشمىدىغان ئادەم بولمىغانلىقى ئۈچۈن مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى.

يۇقىرىدىكى ھەركەتتىن خەۋەر تېپىپ ئىلھاملانغان لۈكچۈن ياشلىرى 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئەخمەتنىياز باشچىلىقىدا جىددى يىغىن ئېچىپ، شۇ كۈنى كېچىدە لۈكچۈن ياشلىرى بىلەن ياڭخىي كارىزدىكى ياشلار بىرلىكتە لۈكچۈن ساقچى شۆبىسىنىڭ قوراللىرىنى قولغا چۈشۈرۈشنى قارار قىلدى. 10 - كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى لۈكچۈن ئۇيۇشما رەئىسى شېرىپبەگ قاتارلىقلار ساقچى شۆبىسىگە كېلىپ شۇڭگەن ئىبراھىم رازىيوپ بىلەن قورالنى تاپشۇرۇش توغرۇلۇق سۆزلەشتى. تاڭغا يېقىن ياڭخىي كارىزدىكى ياشلار يېتىپ كېلىپ، ئىچكى - تاشقى جەھەتتىن ئوبدان ماسلىشىپ ھەركەت قىلىپ، ساقچىلاردىن 12 تال مىلتىق، بىر دانە تاپانچا، 8 تال قىلىچ ۋە باشقا نەرسىلەرنى غەنىمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رايوندىكى ياشلارنىڭ ئادەم سانى 70 نەچچە كىشىگە يېتىپ، بىر پىلىموت، 2 ئاپتومات، 15 تال مىلتىققا ئىگە بولدى. بۇ جەرياندا بۇ ئورۇندىكى ھۆكۈمەتنىڭ ئاشلىق ئامبار قاتارلىق جايلىرىغا ھېچقانداق زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈلمىدى. ياشلار كۆپرەك قورالغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن چەت - ياقا ئورۇنلاردىكى قوراللارنى قولغا چۈشۈرۈشنى مەقسەت قىلىپ، ئىمىن شاڭجاڭ باشچىلىقىدىكى ياڭخىي - لۈكچۈن ياشلىرىدىن 70 تىن ئارتۇق كىشى بىرلىكتە 1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئەتتىگەندە 4 تېمىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ بىر نەچچە سائەتلىك جىددى ئېلىشىشتىن كېيىن بۇ يەرنى ئىگەللەپ، بىر

تال ئاپتومات، 5 تال مىلتىق، 2 دانە ماۋزۇر، بىر مۇنچە
ئوق - دورىلارنى غەنىمەت ئالدى.

سىڭگىم ئېغىزىغا ھۇجۇم قىلىش

تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپان يېڭىشەھەر
سېپىلىدىن ئاغامچا بىلەن سىرىلىپ چۈشۈپ ئاستانىغا قېچىپ
كەلگەندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن رەجەپ
توختى، ئابدۇل پەرسا باشلىق 70 ئادەم 20 - 30 تال مىلـ
تىق، 2 ئاپتومات بىلەن ئاتلىق ھەم پىيادە، قوراللىق ھەم
قورالسىز ئادەملەر قوشۇلۇپ 300 دىن ئارتۇق كىشى 1947 ـ
يىل 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى كۈندۈز سائەت 10 ئەتراپىدا
غەرپ ۋە جەنۇپ تەرەپتىن سىڭگىم ئېغىزىدىكى گومىنداڭ يىگـ
بۇسىغا ھۇجۇم قىلدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار قىيىنچىلىققا چىداپ،
قاتتىق جەڭ قىلىپ، قىستاپ زەربە بېرىپ گومىنداڭ ئىستىھـ
كاملىرىغا يېقىنلاشتى. سائەت 3 - 4 لەر ئەتراپىدا پىچان نا-
ھىيە لۈكچۈن، ياڭخەي ياشلىرى ئىمىن شاڭجاڭ باشچىلىقىدا
100 دىن ئارتۇق ئادەم 66 تال مىلتىق، 2 تال ئاپتومات،
بىر تەخسىلىك پىلىموت ۋە بىر قانچە گىراناتلار بىلەن قو-
راللىنىپ كېلىپ دۈشمەنگە شىددەتلىك ئوت ئاچتى. ئۇ چاغدا
پىچان ناھىيىسىدە ئۆتەك ئېغىزىغا توپلانغان ياشلار ۋە لەمـ
جىن ياشلىرى بولۇپ 200 دەك ئادەم چوڭ - كىچىك 40
تال ياراق بىلەن كېلىپ سىڭگىم ئېغىزىنىڭ شەرق تەرىپىـ
دىن ھۇجۇم قىلغان ئىدى. جەڭ جەريانىدا ياشلارنىڭ بەز-
لىرى مەردانىلىق بىلەن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، شىبەن تاشلارنى

كوتۈرۈپ بېرىپ ياكى توقۇم ـ ئۇچۇلۇقلارنى ھۆل قىلىپ پوتەيىنىڭ ئوت ئېغىزلىرىنى توساپ، ئوت كۈچىنى توختاتماقچى بولۇشتى. چۈنكى بۇلاردا پارتلاتقۇچ دورا بولمىغانلىقتىن پوتەيلەرنى پارتلىتىپ بۇزۇپ تاشلاشنىڭ ئىمكانىيىتى بولمىدى. ئاخىرى جەڭ كېچىچە داۋام قىلىپ بېرىم كېچىلەردە دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا يېقىنلاشقان ياشلار 2 گىراناتنى قوشلاپ ئېتىش بىلەن پوتەينى پارتلىتىۋەتتى. كۈندۈزۋە كېچىدىكى جەڭلەردە ھەر ئىككى تەرەپتىن ئوق تېگىپ ئۆلۈش ئەھۋاللىرى بولۇپ تۇردى. ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن ئەۋەيدۇللا روزى تاڭ ئېتىشقا يېقىنلاشقاندا، دەل پوتەينىڭ تۆشۈگىنى نىشانلاپ ئاپتوماتتىن شىددەتلىك ئوق ياغدۇرغاندىن كېيىن، گومىنداڭ تەرەپتىن ئومۇمى يۈزلۈك ئوق ئېتىش توختىدى. ئاندىن پوتەي ئۈستىگە گومىنداڭ تەرەپتىن بىر ئادەم چىقىپ ئاق بايراق كۆتەردى. ئۇرۇش تەجرىبىسى بولمىغان ياشلاردىن بىرسى دەرھال ئوق چىقىرىپ ئۇنى ئېتىپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى يەنە ئوق ئېتىشقا باشلىدى.

1947 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى جەڭ جىددى داۋام قىلىۋاتاتتى. ئەتىگەن سائەت 6 لەردە (كۈن يېڭى چىقىۋاتقان ۋاقىتتا) تۇرپان، يەنى ئۇرۇش رايونىنىڭ غەربىي تەرىپىدىن نەچچە يۈز ئاتلىق قوراللىق ئادەم ئاق بايراق كۆتەرگەن ھالدا يېتىپ كەلدى. ئۇرۇش قىلىۋاتقان ياشلار مەزكۇر ئادەملەرنى «توخسۇن تەرەپتىن ياردەمگە كەلگەن ياشلار بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ خاتىرجەم تۇرۇشقاندا ھېلىقى ئاق بايراق كۆتەرگۈچىلەر يېقىن كېلىۋېلىپلا، پىلىموتلىرىدىن ئوق چىقىرىپ ئىنقىلاۋىي ياشلارغا قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار ئامالسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. تۇرپان تەرەپتىن

كەلگەن گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بۇ پىيادە ياشلارنى قوغلاپ يۈرۈپ 100 دىن ئوشۇق ئادەمنى ئۆلتۈردى. شەرق تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىۋاتقان لەمجىن ۋە سىڭگىم ياشلىرى كەسكىن جەڭ قىلىۋاتقاندا قۇمۇلدىن ئاپتو ماشىنا بىلەن ياردەمگە كەلگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىر قانچە پىلىموتتىن تەڭ ئوق ياغدۇرۇپ ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارمۇ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. تۇرپان تەرەپتىن كەلگەن گومىنداڭنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئېغىزنىڭ غەرب تەرىپىدە ئۇرۇشۇۋاتقان ئىنقىلاۋىي ياشلارنى چېكىندۈرگەندىن كېيىن، ئېغىزنىڭ ئىچىگە كىرىپ لەمجىن ياشلىرىغا قوغلاپ زەربە بېرىشكە باشلىدى. سىڭگىمدىكى مەتنىياز دىگەننىڭ قورۇسىدا توپلىنىپ تۇرغان ياشلارغا قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىن، ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى نۇرغۇن ئادەم ئۆلدى. ئاخىر ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن كېرەم ھاپىز دۈشمەننىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئوق ئېتىپ دۈشمەن مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ، مۇھاسىرىدە قالغان بىر مۇنچە ئىنقىلاۋىي ياشلارنى قۇتقۇزۇۋالدى. ئۆزىنىڭ پۇتىغا ئوق تېگىپ كەتكەن بولسىمۇ قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، مۇھاسىرىدىكىلەر مۇھاسىرىنى يېرىپ چىقىپ كەتكىچە دۈشمەنگە ئوق ئېتىپ تۇرۇپ ئاخىر مەرتلەرچە قۇربان بولدى.

چىقتىمدىكى جەڭ

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى پىچان ۋە چىقتىم ياشلىرىدىن 30 نەچچە ئادەم مەخلىك باقى ئاسقال،

نىياز ئالتۇنچى، رىبانوف (رۇس)، سۇلايمان بوجاڭلارنىڭ باشـ
چىلىغىدا 7 قۇدۇق (چىڭ - جىڭزا) ئەتراپىدىكى بىر داۋاندا
مەھكەم ئىستىھكام ياساپ، قۇمۇل تەرەپتىن كېلىدىغان گومىنـ
داڭ ئەسكەرلىرىگە توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن تەييارلىق
كۆرمەكتە ئىدى. تۇيۇقسىز كەلگەن بىر ماشىنا گومىنداڭ ئەسـ
كىرى ياشلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي دېگۈدەك يوقىتىلغان بولسىمۇ،
كەينىدىن كەلگەن 4 ماشىنا گومىنداڭ ئەسكىرى بىر قانچە
پىلىموت بىلەن ھۇجۇم قىلغانلىقتىن ئىنقىلاۋي ياشلار چېكىـ
نىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ جەڭدە سۇلايمان بوجاڭ، نىياز ئالـ
تۇنچىغا ئوق تېگىپ قازا تاپتى.

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى چىقتىم يېزىـ
سىدىكى ياشلار نەنخۇلىدىكى قورغانغا ئورۇنلاشقان بىر لىيەن
گومىنداڭ ئەسكىرىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆردى
ۋە ئاز كۈچ بىلەن يولدا كېلىۋاتقان ئىككى بىرونوۋىك ماشىـ
نىسىنى توساپ زەربە بەردى. لېكىن كۈچ ئاجىزلىق قىلغاچقا
كۆكياردا توپلىنىپ تۇرغان پىچان ياشلىرىدىن ۋە سىڭگىم
ئېغىزىدىن چېكىنىپ خاندو يېزىسىغا كەلگەن پىچان، لەمجىن
ياشلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلىپ خەت بىلەن مەخسۇس
ئادەم ئەۋەتتى.

بۇ ۋاقىتتا پىچان ياشلىرى كۆكيارغا توپلىنىپ ئۇرۇش
تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى. شۇ چاغدا تۇرپان تەرەپتىن كەلگەن
گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ لەمجىندىن ئۆتۈپ پىچانغا قاراپ
ماڭغانلىق خەۋىرى يېتىپ كېلىدۇ. ياشلارغا يېتەكچىلىك قىلـ
غۇچىلار يىغىن ئېچىپ، پىچان يولىدا توساپ زەربە بېرىشنى
قارارقىلىدۇ ۋە 400 گە يېقىن ئادەم بىلەن يۈرۈش قىلىپ، لەمجىن

بولىدىكى تۆشۈك تاقىغا كەلگەندە گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بۇ يەردىن ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئاندىن كېيىن بۇلار مەسلىھەتلىشىپ كەينىدىن قوغلاپ زەربە بېرىش پىكرىگە كەلگەن بولسىمۇ، يەنە بۇنداق قىلىشتىن زىيان تارتىپ قېلىشنى ئويلاپ توختاپ قالىدۇ. شۇ ئارىدا چېقىتىمىدىن ئەۋەتىلگەن ئادەم يېتىپ كېلىپ ئەينى ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ 700 دەك ئادەم تەشكىللىنىپ تاڭ ئاتقۇچە چېقىتىمىدىكى مەڭلىك ئاسقالىنىڭ كارىزىغا يېتىپ بارىدۇ. ياشلار 3 يىڭگىغا بۆلۈنىدۇ. ھەر بىر يىڭگىغا 30 تالدىن قورال، 40 دانىدىن گىرانات تەقسىم قىلىنىدۇ ۋە شەرق، غەرب، جەنۇپ ئۈچ تەرەپتىن قورغاننى قورشاش باشلىنىدۇ. قورغان ئۈچ قەۋەت مۇستەھكەم مۇداپىئەلەنگەن بولۇپ، ئۇنى ئېلىش ئاسان ئەمەس ئىدى. كۈندۈزى ھۇجۇم قىلماي، كېچىسى ھۇجۇم قىلىشقا توغرا كېلەتتى. شۇڭا كېچىسى ھۇجۇم قىلىش پىلانلاندى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلارنى تېچلىق بىلەن تەسلىم بولۇشقا ئۈندەپ كۆرۈش ئۈچۈن بىز تەرەپتىن ۋەكىل كىرگۈزۈپ باقساق، بۇ فاشىستلار بارغان ۋەكىلىمىزنى تۇتۇۋېلىپ ئېتىپ تاشلىدى، شۇ ئارىدا پىچاندىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن پىلان ئۆزگىرىپ كۈندۈزى ھۇجۇمغا ئۆتۈش قارار قىلىندى. قورغانغا چىقىش ئۈچۈن، ئاغامچا، ياغاچلاردىن شوتا ياساپ تۇرغان مەزگىلدە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى يېتىپ كېلىپ غەرب تەرەپتىن ھۇجۇم باشلىۋەتتى، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پىلىموت ۋە زەمبىرەك قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن ئىستىراتېگىيىلىك جايغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى، سان جەھەتتىنمۇ ئۈستۈن تۇراتتى.

بۇنداق ئەھۋالدا ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييارلىنىۋاتقان ياشلار ئىلاجىسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ھۇجۇمنى شەرققە يۆتكىگەندە شەرقتىكىلەرمۇ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. جەنۇپ تەرەپكە ئىككى بىرووۋنوك ماشىنا ۋە 200 دىن ئوشۇق ئەسكەر ھۇجۇم قىلدى، ياشلار بۇ بىرووۋنوك ماشىنىنى زەخىملەندۈرۈپ توختىتىپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئوق - دورا ئاز قالغانلىقتىن بۇ تەرەپمۇ چېكىنىشكە توغرا كەلدى. ئۇرۇشقا قاتناشقانلارنىڭ كۆپ قىسمى ھەر قايسى تەرەپلەرگە چېكىنىپ كەتتى، ئاخىر 70 دەك ئادەم كۆكيارغا توپلىنىپ بىر كۈن دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن تەييارلىق ئىشلىرىنى پۈتكۈزۈپ، تارقاپ كەتكەنلەر يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن ھەممىسى قوشۇلۇپ چالقان تېغىغا چىقىپ كەتتى (كۆكيار پىچان ياشلىرى توپلانغان جاي، چالقان تېغى تۇرپان ياشلىرى توپلانغان جاي).

قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى پىچان دائىرىسىدە تۆۋەندىكىچە تەدبىرلەرنى قوللاندى:

1. دېموكراتىك سايلامدا خەلق تەرىپىدىن سايلانغان يېزا - كەنت باشلىقلىرىنى خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەرقايسى جايلاردىكى ئەكسىيەتچى كۆچلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان زومىگەرلەرنى يېزا ھاكىمىيەت بېشىغا قايتا ئولتۇرغۇزدى. ئۇلار ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، خەلقنى قورقۇتۇپ قاقتى - سوقتى قىلدى. گومىنداڭنىڭ قوراللىق ساقچى، ھەربى قىسىملىرىغا ماسلىشىپ چىقىم بولغان ئات - ئۇلاقلارنى تۆلىتىش، قورال - ياراقلارنى يىغىۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقاردى.

بۇ باھانا بىلەن نۇرغۇن مال-مۈلۈك تونلاپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئاممىنى تالان-تاراج قىلدى.

2. ناھىيىدە تۇرپان ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ، گومىنداڭ ھەربىلىرىنىڭ قوللىشى ھەم پىلانلىشى بىلەن «جىسا تۈەن» قۇرۇپ، خەلقنى تەقىپ ئاستىغا ئالدى. ھەر بىر رايون، يېزىلاردا زۇڭ جىسا، باۋلاردا باۋجىسا، ھەر بىر ئون ئائىلىگە مىسا ياكى جاجىسا دېگەن ناملار بىلەن ئادەم بېكىتتى. بۇنىڭدىن باشقا يوشۇرۇن ئىشپىيونلارنى قويدى، ئۇنىڭ سىرتىدا لەمجىن، چۇۋاڭقىر يېزىلىرىدا «شاپتۇل»، «گاڭبى»، «خۇيىڭ»، «بىتو» قاتارلىق مەخپىي ئىسىملىك بىلەن 40 تىن كۆپرەك ئىشپىيونلارنى ئورۇنلاشتۇردى. بۇ ئىشپىيونلۇق تورلىرى ياشلىرىمىزنى تىزىملاش، قورال-ياراقلارنى تىزىملاش، ياشلار مىنگەن ئاتلارنى تىزىملاش، خەۋەر يەتكۈزۈش، ھەتتا ياشلارنى تۇتۇپ بېرىش قاتارلىق ۋەھشىلىكلەرنى قىلدى. ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشكەن قارا ئىسىملىك 300 دىن ئارتۇق بولۇپ، ئىسىملىكتىكى بەزى كىشىلەر ئۆلتۈرۈلدى. مەسىلەن: «جىساتۈەن» باشلىقى نوھ ئەۋەيت ئاكىسىنىڭ ئوغلى ياش دوختۇر خالىق ھەمدۇللا ۋە ھەمدۇللا سۇلتان، ھۇشۇر باي قاتارلىقلارنى تۇتۇپ بەرگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاشكارا، بەزىلىرى مەخپىي ھالدا ئۆلتۈرۈلدى. خەلقنىڭ قولىدىكى نۇرغۇن قورال-ياراق ۋە ئاتلارنى يىغىۋالدى.

قۇرچاق ناھىيىلىك ساقچى ئورگىنىنى ۋە رايون يېزىلاردىكى ساقچى شۆبىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئەشەددىي زومىگەرلەرنى ناھىيىلىك ساقچى ۋە شۆبە ساقچىلارغا باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى. زومىگەر، يومىشىنىڭ ئائىلىسىدىن كېلىپ

چىققان قىسمەن ئەكسىيەتچى ياشلارنى ساقچىلىققا قوبۇل قىلىپ «جىساتۇەن»، باۋجاڭلار بىلەن يېقىندىن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئىلغار ياشلارنى تۇتۇپ قاماش، سوراق قىلىش ئىشلىرىنى جىددىيلەشتۈرۈش بىلەن ئىنقىلاپقا قاتناشقان نۇرغۇنلىغان ياشلارنى (90 دىن ئارتۇق) ساقچى شۆبىلىرىگە، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىغا ۋە تۇرپان ناھىيىسىنىڭ تۈرمىلىرىگە سولىدى. بەزىلىرىگە مۇددەتلىك ۋە مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى، بەزىلىرىنى ئۈرۈمچى تۈرمىسىگە ئەۋەتىپ بەردى، بەزىلىرىنىڭ كاللىسىنى كېسىپ كوچىغا ئېسىپ قويدى. مەسىلەن، لەمجىن ياشلىرى ۋە ناھىيە ياشلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر يېتەكچىسى يۈسۈپ تالىپنى تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈپ بېشىنى كېسىپ لەمجىن رايونى ۋە پىچان بازىرىغا بىر قانچە كۈن ئېسىپ قويۇپ خەلقنىڭ يۈرىگىنى ئەزدى . ناھىيىلىك ساقچى دائىرىلىرى تۇتقۇن قىلىنغان ياشلارنى گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى .

پىچاندىكى بىر يىلىك گومىنداڭ ئەسكىرىدىن باشقا، تۇرپاندىن ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ كېلىپ، لۈكچۈن، لەمجىن رايونلىرىدا بىر پەي ئەسكەر تۇرغۇزۇپ رايون، يېزا - تاغلارغىچە كەڭ كۆلەمدە باستۇرۇش ئېلىپ باردى. مەسىلەن: پىچاندىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ يىڭجاڭى ۋاڭ رېن ياۋ، باۋدېخېڭلارنىڭ باشچىلىغىدىكى تېررورچىلار قورچاق ناھىيىلىك ساقچىدىن ئۆتكۈزۈۋالغان 16 نەپەر ئىنقىلاپچىنى ۋەھشىلەرچە قىيىن - قىستاققا ئېلىپ، مۇئاۋىن ھاكىم خېلىل ئىبراھىمنىڭ بارماقلىرىنىڭ ھەممىسىگە قومۇش مىق قاققان، جان يېرىگە قىل تىققان ، ئۇزۇن ئورۇندۇققا تېڭىپ، يوتىسىغىچە باغلاپ،

7 ـ 10 چە خىش قىستۇرۇپ ماڭالماس قىلىپ، ئۇۋىلەپ ماڭىدىغان هالغا چۈشۈرۈپ قويغان. بەزىلەرنىڭ بەدىنىگە تۆمۈرنى قىزىتىپ يېقىپ، «ئەخمەت ئەپەندىلەر نېمە دېدى!؟»، «نېمە قىلماقچىدىڭلار؟» دەپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي رەھبەرلىرىگە چېتىپ ئۆزلىرىنىڭ مۇددىئاسى بويىچە ئىقرار قىلدۇرماقچى بولغان، ئۇلار ھەر قانچە قىيناسىمۇ «بىلمەيمەن» دىن باشقا جاۋاپ ئالالمىغان. يۈسۈپ باقى، ياسىن رېقىپ قاتارلىق يولداشلار ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى شېئىر ۋە شوئارلارنى تۆرمە تاملىرىغا قېنى بىلەن يېزىپ ئاخىرغىچە كۆرەش قىلىش ئىرادىسى ۋە جاسارىتىنى نامايەن قىلغان. ئىنقىلاۋىي ياشلارنى بويسۇندۇرالمىغان جاللاتلار 1947 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئەتىگەندە شەھەردە ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ تۆرمىدە قامىلىپ ياتقان مۇئاۋىن ھاكىم خېلىل ئىبراھىم، باش كاتىپ ھېبىبۇللا ئامۇر، ناھىيىلىك ساقچى تەپتىشى يۈسۈپ باقى، لەمجىن ساقچى شۆبە باشلىقى ئابلىمىت يۈسۈپ، خالىدۇ ساقچى شۆبە باشلىقى مۇھەممەت قاسىم، ناھىيىلىك ساقچى خادىمى زەپەر خېۋىر، ئوقۇتقۇچى ياسىن رېقىپ، لۈكچۈن ساقچى جەڭچىسى ئېلى پولات، ناھىيىلىك ساقچى جەڭچىسى ئۆمەر ھەسەن، دېخانلاردىن ھوشۇر باي (پىچان ماچاڭلىق)، مەڭلىك ئاسقال (پىچان چىقتىملىق)، بارات ئاخۇن (ناھىيىلىك ساقچى خادىمى)، ھامۇت ئاكا (لاپچانلىق) دېخان، سېيىت ھامۇت (پىچان خاندو يېزىسىدىن)، ئىمىن ئېلى (پىچانلىق دېخان) قاتارلىق 16 نەپەر ئىنقىلاپچىنى پىچان بازىرىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى غولغا ئېلىپ بېرىپ، پىلىموت بىلەن ئوققا تۇتۇپ ئۆلتۈردى. بۇنىڭغىمۇ

قانائەت قىلمىغان ۋەھشى قانخور جاۋىيڭجاڭ تاپانچىسى بىلەن يەنە بىر قېتىمدىن ئېتىپ پىۋخادىن چىققان بولدى. يۈسۈپ ناۋايغا مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىنىپ بەرلىككە ئۆتكۈزۈپ بەردى. چىقىمدا ۋاڭ يىڭجاڭ باشچىلىقىدا بىر تۈركۈم ئەسكەرلەر بىگۇنا كىشىلەرنى (ئېتىمىزدا ئەمگەك قىلىۋاتقان ۋە يولدا كېتىۋاتقان) تۇتۇپ ئۆز ئادىمى ۋاڭ پەيجاڭ، چىقىملىق توختى جىسا ۋە ۋاڭلارغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ئۇلار باققىدىكى كونا كارىز قۇدۇق بېشىغا ئەپكېلىپ ئەرشىدىن باشلىق 18 نەپەر كىشىنى بوغۇزلاپ قۇدۇققا تاشلىۋەتتى، ھەتتا چىقىم يېزىسىدىن پىچانغا ئۇن تارتقىلى كېلىۋاتقان بىر نەپەر دىخان ئايالنى يول ئۈستىدىلا ئېتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، پىچان ئەتراپىدىكى ۋە بازىرىدىكى ئابدۇشۈكۈر قازى، يۈسۈپ تۆردى، لۈكچۈن رايونىدىن ھەمدۇل قارى، ئەنەس سادىق، يولۋاس غوجەك، تۆرنىياز قاغا قاتارلىق 17 كىشىنى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇتۇۋېلىپ ئىمزىسىز يوقىتىۋەتتى. چىقىم، تاغ بولى، يەنچى، ئۆتەك ئېغىزى قاتارلىق تاغلىق جايلاردا تازىلاش ئېلىپ بېرىپ، ئوقۇتقۇچى شانىياز توختى، توختى كىگىزچى، ئابدۇل تاھىر سېتى، مەڭلىك قاتارلىق 7 كىشىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى. بۇنىڭ ئىچىدە شانىياز توختى دېگەن ئوقۇتقۇچىنى ئاتقاندىن كېيىن، بېشىغا يەنە قىلىچ بىلەن چېپىپ ئادەم تونۇغۇسىز قىلىۋېتىشتى. ئومۇمەن، گومىنداڭ جاللاتلىرى تۈرلۈك يوللار بىلەن ئازاتلىق ئۈچۈن كۆرەش قىلغان بىگۇنا قېرىنداشلىرىمىزدىن 80 نەپەر كىشىنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىمەس قان قەرزگە بوغۇلدى.

باشلار ئىنقىلاۋىنىڭ غوللۇق كۈچلىرى ئاساسەن ئىلغار

مائارىپچىلار ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن ئەكسىيەتچى گومىنداڭ دائىرىلىرى ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەر مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىلىرىنى جاھىل، مۇتەئەسسىپ جىنجاڭ، شاڭجاڭ، باۋجاڭلارغا تۇتقۇزۇپ، ئىنقىلاپقا قاتناشقان زىيالىلارنى، ئوقۇتقۇچى، مۇدىرلارنى مائارىپ سېپىدىن قوغلاپ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان مەكتەپلەر تاقالدى. بەزى مەكتەپلەر گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ ئاتخانىسىغا ئايلاندى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى ۋاقتىدا بەرمىدى، خىيانەت قىلدى. سىياسى، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوغدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ياشلارغا تۈرلۈك يوللار بىلەن «مىلتىق تۇتۇپسەن»، «ئات مىنىپسەن» دىگەن بوھتانلارنى چاپلاپ، مىنگەن ئاتلارنى ئىگىسىگە قايتۇرغان تۇرۇقلۇق ئېغىر باھادا تۆلىتىپ نۇرغۇنلىغان ياشلارنى كۈن كەچۈرەلمەس قىلىپ قويىدى، بەزىلىرى يۇرت ـ ماكانلىرىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. دېرەكسىز يوقالغان، ئاشكارا ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېغىر ئىقتىسادىي، سىياسى زىيانغا ئۇچرىتىپ، ئۇلارنىڭ يۈرىگىدە ساقايماس جاراھەت قالدۇردى. شۇنداق بولسىمۇ، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىپ ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ياشلاردىن قۇربان بولغانلار ۋە ھايات قالغانلار ئۆزىنىڭ ۋەتەن، خەلق ئالدىدىكى شەرەپلىك بۇرچىنى ئادا قىلدى.

شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھەربىي قىسىملىرىنىڭ قارا شەھەر ۋە كۈچاردا يۈرگۈزگەن بۇلاڭچىلىقى

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ ئازات بولغاندىن كېيىن بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ھەربىي قىسىملار ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشىلىق كۆرسىتىپ قۇمۇل، پىچان، قارا شەھەر، كۈچار قاتارلىق جايلاردا بىر قاتار بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرىنى تۇغدۇردى. مەن بۇ ماقالىدا قارا شەھەر ۋە كۈچاردا بولغان بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىنى يەنجى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ كادىرى ۋۇ جياۋرۇي، قورچاق شىيەنجاڭ ما ۋېنخۇەن، سىياسىي كېڭەش ئەزاسى مۇھەممەت داموللا، مۇھەممەت زوزى ھۇسەنباي، سودىگەر مەتتەمباي قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تەمىنلىگەن ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ رەتلەپ چىقىپ كىتاپخانلارنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇندۇم. تولۇق بولمىغان تەرەپلىرىنى كىتاپخانلارنىڭ تولۇقلىشىغا ھاۋالە قىلىمەن.

قارا شەھەردە بولغان بۇلاڭچىلىق

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىپ 9 كۈن ئۆتكەندە، يەنى 1949 - يىل 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قارا شەھەردە بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى يۈز بەردى. بۇ نوقۇل ھالدا مال - دۇنيا بۇلاپ ئېلىش ئۈچۈنلا بولماستىن، بەلكى شىنجاڭنىڭ تىنچ ھەقىقەتكە قايتىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنى قارشى ئېلىشتىن ئىبارەت ئاساسىي ئېقىمغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئۈچۈن بىر قىسىم گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن مەقسەتلىك ھالدا قىلىنغان جىنايى ھەرىكەتتىن ئىبارەت.

گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى قارا شەھەرنى ئەزەلدىن ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم ئورۇن كۆرۈپ، كۈچلۈك سىياسىي ۋە مەمۇرى ئاپپاراتلىرىنى قۇرغاندىن تاشقىرى، جۇڭ زۇيسەن قوماندانلىقىدىكى 128 - ئاتلىق بىرىگادىنىڭ بىرىگادا شىتابىنى شۇ يەردە تۇرغۇزغان ئىدى. بۇ بىرىگادىغا تەۋە قىسىملارنى بولسا قارا شەھەرنى چۆرىدىگەن ھالدا بۈگۈر، خوشۇت، خوتۇنسۇمبۇل، كورلا، كۆمۈش قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن تاشقىرى، قارا شەھەرنىڭ ئۆزىدە يەنە بىر پولك ئاتلىق ئەسكەر تۇرغۇزغان ئىدى. بۇ ئاتلىق پولك قاراشەھەر ئاپىرۇدرومىدا تۇراتتى. بازار ئىچىدە بىر باتالىيون ئەسكەر تۇرغۇزغاندىن تاشقىرى، يەنە 200 كىشىلىك ئامانلىق ساقلاش ئەترىتىمۇ قۇرغان ئىدى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاتلىق 5 - كورپۇس كوماندىرى ماچىڭشياڭ بىلەن 78 - دىۋىزىيىنىڭ كوماندىرى يې چىڭلار

ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ چەتكە قېچىش يولىدا ئىلگىرى ـ ئاخىر قارا شەھەرگە كېلىپ چۈشتى. ئۆلكىلىك خۆيزۇ ئۇيۇشما رەئىسى ماگوييى قاتارلىقلارمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن ئىدى. شۇ چاغدا گومىنداڭ دائىرىلىرى ئەسكەرلەرگە تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرەلمىگىنىگە يېرىم يىلدىن ئاشقان ئۇنىڭ ئۈستىگە تاۋۇز چاغىنى بارغانسىرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان بولغاچقا ئەسكەرلەر چاغان تەييارلىقى ئۈچۈن باش قاتۇرۇشۇۋاتاتتى.

ماجۇڭيىڭ، يې چىڭلار كېلىپلا 128 ـ بىرىگادا شتاۋىدا چۈشتى ۋە 3 كۈن تۇرغاندىن كېيىن 9 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى جەنۇپقا ئۆتۈپ كەتتى. بىرىگادا كوماندىرى جۇڭ زۈيىنمۇ ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى جاھىللاردىن ئىدى. ئۇ 9 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى باي ناھىيىسىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ كوماندىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۆز ئورنىغا دەيلى لۈيجاڭلىققا بەلگىلەپ قالدۇرغاندىن كېيىن، شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانلىق شتاۋىدىن قارا شەھەر كۆۋرۈكىنى ياسىتىش ئۈچۈن بېرىلگەن 7000 سەر تەڭگىنى چۆنتىكىگە سېلىپلا، ماجۇڭيىڭ، يې چىڭلارغا ئەگىشىپ چەتكە قاچتى.

دەيلى لۈيجاڭ ئۇلارنى ئۇزىتىپ يولغا سېلىۋېتىپلا قارا شەھەر بازىرىدا ئۆز نامىدىن: «ئەسكەرلەرنىڭ چاغانلىقىغا پۇل يىغىپ بەرمىسەڭلار بولمايدۇ، قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرسا ئۇ چاغدا بىز توسيالماي قالىمىز» دەپ گەپ تارقىتىدۇ. بۇ گەپ ئارقىلىق ئۇ بىر تەرەپتىن، خەلقنى قورقۇتۇپ بىر مۇنچە پۇل يىغىۋېلىشنى مەخسەت قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەسكەرلەردىكە بۇلاڭچىلىق قىلىشنىڭ يېشىل چىرىـ

غىنى ياققان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن قارا شەھەردە: «دەيلى
لۈيجاڭ، ئەسكەرلەر قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرسا مەنمۇ توسيال-
مايمەن، دەپتۇ» دېگەن گەپ تارقالغاندىن كېيىن، ۋەھىمىگە
چۈشكەن خەلق، ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭچىلىق قىلماسلىقى ئۈچۈن
پۇل يىغىش قىلىشقا باشلايدۇ. تۆت يۈز دورىخانىسى پۇل
يىغىپ ھەربىلەرگە سوغا قىلىدۇ. شۇي كېمىڭ باشلىق
سودا - تىجارەتچىلەرمۇ پۇل توپلاپ سوغا تەقدىم قىلىدۇ.

خوشۇتنىڭ موڭغۇل مەمۇرى ئەمەلدارى ساخەنزالىڭ
يالغۇز ئۆزىلا 16 يامبۇ سوغا قىلىدۇ. بېرىلگەن سوغاتلار
خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ھەقىقەتكە قايتىشقا بۇزغۇنچىلىق
قىلغۇچى ئەكسىيەتچى ھەربىلەرنىيىتىدىن قايتمايدۇ.

10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كەچتە 128 - بىرىگادا شىتاۋدىكى
لى سەنمۇ ۋە ليەنجاڭ يەن شۇخۇالارنىڭ باشلامچىلىقىدا
ھەربىلەردىڭ قوراللىق بۇلاڭچىلىقى ئومۇمى يۈزلۈك باش-
لىنىدۇ.

ئۇلار شۇ كېچىسى توپ - توپ بولۇشۇپ قارا شەھەردىكى
ئاتاقلىق سودا دۇكانلىرىدىن ماخۇڭجۈ، خې شىڭشاڭ، ۋاڭ
يوداۋ ئاخۇننىڭ سودا دۇكىنى، مەتتەمباينىڭ گەزمال - چاي
دۇكىنى، مەھەممەت خېلىلنىڭ گەزمال دۇكىنى، ماشىنجۇ، نى
شۇسەن، روزەمباي، ليۇۋېنسەيلەرنىڭ سودا دۇكانلىرى قا-
تارلىق 30 دىن ئارتۇق سودا دۇكانلىرىنى بۇلاپ، ئاندىن
ئوت قويۇپ كۆيدۈرىۋېتىدۇ ھەم دۇكان ساقلاۋاتقانلاردىن پەي-
زۇللانى ۋە 16 ياشلىق ئىنىسى ئەخمەتنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ.
خۇدابەردى ئاخۇننى ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ، پۇتىنى سۇندۇ-
رۇپ تاشلايدۇ.

ئۇنىدىن باشقا، ئاتلىق پولك ئەسكەرلىرى ياش قىز-ئاياللاردىن بىر قانچىسىنى بۇلاپ ئېلىپ كېتىپ نۆۋەتلىشىپ باسقۇنچىلىق قىلىشى نەتىجىسىدە 2 قىز ئۆلۈپ كېتىدۇ، 2 قىز ساراڭ بوپكېتىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە نې شۇسەننىڭ 22 ياشلىق قىزى، ياگورنىڭ 13 ياشلىق قىزى، يەنجى ئاخۇنىنىڭ 18 ياشلىق ۋە 20 ياشلاردىكى 2 قىزى ۋە كۆۋرۈك بېشىدا ئولتۇرۇشلۇق نۇڭ لاۋخەنىنىڭ 23 ياشلاردىكى قىزى بار.

ۋالى مەھكىمە كاتىۋى ليۇجېن ئەسلى جۇنتۇڭ سېستېمىسىدىكى ئىشپىيون بولۇپ، ئۇمۇ 128-بىرىگادىغا ماسلىشىپ قاراشەھەر باۋ ئەندۈي ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كوچىمۇ-كوچا يۈرۈپ، شەنشى مەچىت كوچىسى، قەشقەر مەچىت كوچىسى ۋە گاۋسى كوچىلىرىدىكى ئاھالىلارنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ بۇلاڭچىلىق قىلىدۇ. مۇشەبازا ئىسىملىك 60 ياشلىق خۇيزۇ ئاھالىسىنىڭ ئۆيىنى بۇلاپ، ئاندىن ئۆزىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. يى ۋەنلىڭنىڭ ئائىلىسىنى بۇلاپ بولغاندىن كېيىن ئەر-خوتۇن ئىككىسىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

قارا شەھەردىكى بۇلاڭچىلىق ئىنتايىن دەھشەتلىك بولغان. بازار، رەستىلەر كۆيۈۋاتقان، ھەممە ياقنى ئوق ئاۋازلىرى، دات-پەريات، يىغا-زارە قاپلىغان ئىدى.

گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى قارا شەھەردە ئېلىپ بارغان بۇ قېتىمقى بۇلاڭچىلىق پاجىئەسىدە جەمئىي 12 كىشى ئۆلگەن، 30 دىن ئارتۇق دۇكان ۋە 100 دىن ئارتۇق ھەر قايسى مىللەت ئائىلىلىرىنىڭ ئۆيلىرى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىنىپ ۋە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈلۈپ ۋەيران قىلىنغان. قورقۇپ كەتكەن ئاھالىلار 3-4 كۈنلەرگىچە ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلەلمىگەن.

خىجىڭ ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق پولكىنىڭ كوماندىرى چاڭ سىنشاڭ بۇ قەبىھ ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئەتىگەندە زەمبىرەكچى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قاراشەھەرگە باستۇرۇپ كىردى ۋە: «بۇلاڭچىلىقنى توختاتمىساڭلار توپقا تۇتىمەن!» دەپ تەھدىت سېلىپ بۇلاڭچىلىقنى توختاتتى. بىراق، ئاشۇ 10 كۈن ئىچىدە ئەسكەرلەرنىڭ 5 تىن، 6 دىن بولۇپ بىرلىشىۋېلىپ، يېزىلارغا بېرىپ ئايرىم ئۆيلەرنى بۇلاش ئىشلىرى يەنە داۋاملىشىپ تۇردى. ئازاتلىق ئارمىيە قاراشەھەرگە كىرگەندىن كېيىنلا ئاندىن بۇ بۇلاڭچىلىقنىڭ قۇيرۇغى ئۈزۈلدى.

كۇچاردا بولغان بۇلاڭچىلىق ئەھۋالى

(مەن بۇ ماتېرىيالنى سابىق كۇچار ساقچى باشلىقى ئابلىمىتخان، ساقچى خادىمى روزى ھاپىز، سابىق گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى ساۋۇر بەكرى، پەتىدىن غوجا قاتارلىق 19 نەپەر كىشى بىلەن سۆزلىشىپ ئىگىلىگەن ماتېرىياللىرىم بويىچە رەتلەپ چىقتىم).

1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 7 - كۈنىگىچە (بىر كېچە، ئىككى كۈندۈز) كۇچار ناھىيىسىدە گومىنداڭ ھەربىيلىرىنىڭ تېنچ ئاھالىلەرنى ئۆلتۈرۈپ مال - مۈلۈكلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان، ئوت قويۇپ دۇكان ۋە ئۆي - ئىمارەتلەرنى كۆيدۈرگەن قاتارلىق ئېغىر جىنايى ھەرىكىتى يۈز بەردى.

بۇ چاغدا شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانى تاۋسىيۆ باشلىق كىشىلەر 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ھەقىقەتكە قايتىش خىتابنامىسى ئېلان قىلغان ۋاقىت بولسىمۇ، بىراق يەنە بىر

تۇركۇم گومىنداڭ جاھىللىرى ئۆپكىسى كېتىپ كانىيى قالمىغا تەڭ بەرمەي ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىۋاتقان ئىدى. بۇنىڭدىن كۈچلىردىكى بۇلاڭ - تالاڭنىڭ پۇل - مال بۇلاپ ئېلىش ئۈچۈن قىلىنغان ئادەتتىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى بولماستىن، ئاشۇ بىر تۇركۇم جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى يۈرگۈزگەن بۇزغۇنچىلىق ھەركىتى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى كۈچارغا 2 پولك ھەربىي كۈچ ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. ئۇنىڭ بىرى ئاقسۇدىكى 65 - بىرىگادىغا قاراشلىق ليۇچىڭشۇي ئاتلىق پولكى، يەنە بىرى گېنېرال مايور گاۋ چاۋدۇڭنىڭ ۋەنماتىزەن تىرانسپورت پولكى ئىدى. بۇ ئىككى پولك ھەربىي كۈچ كۈچاردىكى گومىنداڭ مەمۇرلىرى بىلەن بىرلىشىپ خەلقنىڭ شىلىمىغا مىنىپ، ئاشلىق، ئوزۇق، يەم - خەشەك جەھەتتە قۇتۇلغۇسىز ئاپەت بولغان ئىدى ۋە خەلقنى جېنىدىن جاق تويغۇزغان ئىدى. كۈچارغا يەنە جۇڭتۇڭ شىنجاڭ پونكىتىنىڭ سۈڭ خەنجاڭ زۇجاڭلىقىدىكى 13 - گۇرۇپپىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، 1946 - يىلىغا كەلگەندە 3 ۋىلايەتتىن كەلگەنلەرنى تەكشۈرۈپ تۇتۇش ئۈچۈن ھەربىي ۋە ساقچى تەرەپ بىرلەشكەن ھالدا «جۈن جىڭ شۈنچادۈي» دېگەن بىر ئىشپىيونلۇق ئەترىتى تەشكىل قىلىنغان ئىدى. بۇ ئەترەتكە ئىشپىيون باشلىقى سۈڭ خەنجاڭ بىلەن ليۇچىڭشۈي، ئاتلىق پولكىنىڭ مۇئاۋىن تۇەنجاڭى گوبىي تەنلەر مەسئۇل ئىدى. بۇلار ئەسكى ئىشلارنى كۆپ قىلغان، كۈچار خەلقى ئالدىدا قاتمۇ - قات قان قەرزگە بوغۇلغان كىشىلەر بولۇپ، ئاخىرىغىچە جاھىللىق قىلىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ

شىنجاڭنى تېچ ئۆتكۈزۈۋېلىشىغا، گومىنداڭ خادىملىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىغا چىش - تىرنىقىغىچە قارشىلىق كۆرسەتتى. كوچاردىكى قوراللىق بولاڭ - تالاڭنى ئەنە شۇ سوڭ، گولارنى يادرو قىلغان بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ھەربىلەر پەيدا قىلغان ئىدى.

گومىنداڭ دائىرىلىرى 1949 - يىلى 2 - ئايدىن باشلاپ كوچاردىكى ھەربىلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتىنى بېرەلمىدى. ئۇ - فىتسېر ۋە ئەسكەرلەر ئىچىدىكى ئايرىم ئۆكتەملەر ساي كۆۋرۈ - گى ۋە رەستىدىكى قىمار تاۋكالىرىدىن قاقتى - سوقتى قىلىپ ئانچە - مۇنچە پۇل كۆرگەندىن باشقا، قالغان ئەسكەرلەر مۇئاش - تەمىناتقا ئېرىشەلمەي 6 - 7 ئايغىچە پۇل كۆرمىگەچكە، مەسئۇل دائىرىلەرگە نارازىلىق بىلدۈرۈشكە باشلايدۇ ۋە تاۋۇز چاغىنى كۈنلىرىمۇ يېتىپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن چاغاننى ئوبدانراق ئۆتكۈزۈۋېلىشقا مۇئاش تەمىناتى بېرىشنى قايتا - قايتا تەلەپ قىلىشىدۇ. بۇ تەلەپ ۋە نارازىلىقلار بارغانسېرى كۈچىيىدۇ.

ۋەلماتۇەننىڭ تۇەنجاڭى گاۋ چاۋدۇڭ، ئاتلىق پولك تۇەنجاڭى ليۇ چىڭشۇيلەرنىڭ بېشى قېتىپ قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا 9 - ئاينىڭ ئاخىرى ئاقسۇنىڭ قورچاق ۋالىسى سىيىت ئەخمەت خوجا كوچار قىغدۆڭدىكى ئائىلىسىگە دەم ئېلىشقا كېلىدۇ. گاۋچاۋدۇڭ، ليۇ چىڭشۇيلەر ئۇنى يوقلاپ بېرىپ گەپ ئارىلىقىدا: 6 - 7 ئايدىن بېرى ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتى بېرىلمىگەنلىكى، ئەسكەرلەر پۇلدىن قىسىلىپ، پەيلىنىڭ كۈندىن - كۈنگە يامانلاپ كېتىۋاتقانلىقى، تاۋۇز چاغىنى ئۆتكۈزۈۋالغىدەك پۇل بېرىشنى

تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ ئامال قىلالماي بېشى قېتىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئەھۋال ئېيتىدۇ.

سىيىت ئەخمەت خوجا كۇچار، تۇقسۇ، شايارلارغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئادەم ئەۋەتىپ، «ئەسكەرلەردىن ھال سوراش سوغىتى» يىغدۇرۇپ بەرمەكچى بولىدۇ. سىيىت ئەخمەت خوجىنىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن كۇچار ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى «ھال سوراش سوغىتى» يىغىشقا كىرىشىپ 9 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى 2100 سەر كۈمۈش تەڭگە، 200 تۇياق قوي، 20 ھارۋىدىن ئارتۇق قوغۇن ـ تاۋۇز، ئۈزۈم، شاپتۇل قاتارلىق مېۋە، يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى ۋەنماتۇەن بىلەن ئاتلىق پولكقا ئەۋەتىپ بېرىدۇ.

بىراق، بۇ سوغات ۋە پۇللارنىڭ ئىككى پولك ئەسكەرنىڭ ھەر بىرسىنىڭ قوللىرىغا يېتىپ بېرىشى ۋە ئۇلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالىشى، بولۇپمۇ ئەسكەرلەرنىڭ نارازىلىقىنى پەسەيتەلىشى ناتايىن ئىدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ، كۇچار خەلقى ئارىسىدا «ھەربىلەر كۇچارنى بۇلىغىدەك» دېگەن مىش ـ مىش گەپ تارقىلىپ كوچىلاردا سۆز ـ چۆچەك بولۇشقا باشلايدۇ. تىنچ ئاھالىلار خاتىرجەمسىزلىنىپ ۋەھىمە قىلىشىدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى مۇسۇلمانلارنىڭ قۇربان ھېيتى بولۇپ، ھېيت نامىزى ئوقۇلۇشنىڭ ئالدىدا سىيىت ئەخمەت خوجا كۇچار خانىقاسىغا يىغىلغان جامائەتلەرگە ۋەزخانلىق قىلىپ: «... ئەسكەرلەر خەلقنى بۇلايدىكەن دېگەن گەپ يالغان!»، «ئۆسەك سۆزلەرگە ئىشەنمەڭلار!» «خاتىرجەم ھېيت ئۆتكۈزۈڭلار، قورقماڭلار!...»، دېگەندەك تەشۋىقاتلارنى قىلىدۇ.

ئۇ ئەسلى كۇچارلىق، ئۆيى قىغدۆڭدە بولۇپ، كۇچار مەھكىمە شەرئىيىنىڭ قازىسى ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ دىنىي جەھەتتە خەلق ئىچىدىكى ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئاقسۇغا ۋالى قىلغان. كۇچار خەلقى سېيىت ئەخمەتنىڭ ھېيت نامىزىدىكى سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ، ئەندىشىلىرى كۆتىرىلىپ، كۆڭۈللىرى جايىغا چۈشىدۇ ۋە خاتىرجەم ھېيت ئۆتكۈزۈشكە باشلايدۇ. سېيىت ئەخمەت خوجا ھېيت نامىزىدىن كېيىن قورچاق ناھىيىلىك ساقچىنىڭ باشلىقى ئابلىمىتخانغا، ھېيت جەريانىدا خەلقتىن يەنە سوغات يىغىپ تاۋۇز چاغىنىغا ئۈلگۈرتۈپ چى بىكتۇەن بىلەن ۋەئىماتۇەنگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپشۇرىدۇ. توقسۇ بىلەن شايارغا ئادەم ئەۋەتىپ، يىغىلغان «سوغات» لارنى تېز ئەۋەتىپ بېرىشنى تاپىلايدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى (قۇربان ھېيتىنىڭ 3 ـ كۈنى) توقسۇ خەلقىدىن يىغىلغان 500 سەر كۈمۈش تەڭگە، شايار خەلقىدىن يىغىلغان 600 سەر كۈمۈش تەڭگە سوغاتلار كۇچارغا يېتىپ كېلىپ، ئۇنى ئابلىمىتخان كۇچار خەلقىدىن ئىككىنچى قېتىم يىققان 100 سەر كۈمۈش تەڭگە بىلەن قوشۇپ ئاتلىق پولكنىڭ شتابىغا ئېلىپ بارغىچىلىكنىڭ ئارىلىقىدا، ھەربىلەرنىڭ تېچ ئاھالىنى قوراللىق بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشى باشلىنىپ كېتىدۇ.

× × ×

«جۇن جېڭ شۈنچادۇي» نىڭ باشلىقى، جۇڭتۇڭ ئىشپىيونى سۇڭ خەنجاڭ ۋە گو بىيې تەنلەر «25 ـ سېنتەبىر ھەقىقەتكە قايتىش خىتاپنامىسى» غا قارشى جاھىللار ئىدى.

ئۇلار ئەسكەرلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتىغا ئېرىشەلمەي كۆچمىۋاتقان نارازىلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئەسكەرلەرنى قايمۇقتۇرۇپ. نىشانىنى گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۈستىدىن خەلق ئۈستىگە بۇراپ ئوت ئۈستىگە ياغ چېچىپ، شۇ قېتىم كوچاردا يۈز بەرگەن قوراللىق بۇلاڭچىلىقنى ئۇيۇشتۇردى.

گو بيې تەن، ئاتلىق پولكتىكى ليۇيەنجاڭ (ئۆزىنىڭ بىر بۇرتلىغى) نى هاراق بىلەن مېهمان قىلىپ، سۇڭ خەنجاڭ بىلەن ئىككىسى ئۇنىڭغا: «نەچچە ئايدىن بېرى بىر تىيىن مۇئاش يوق، زېرىكىپ ئىتىنىڭ كۈنىنى كۆرۈۋاتىسىلەر. بىزمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا قىينىلىۋاتىمىز، كوچاردا بايلار كۆپ. ئۇلاردا پۇل جىق، مەجىت هاجى دىگەن چوڭ باي، ئۇنىڭدا پۇل شۇنداق كۆپ تۇرۇقلۇق سوغات يىققاندا ئەسكەرلەرنىڭ تاۋۇز چاغىنىغا 5 تاۋۇز بېرىمەن دەپ بىزنى مەسخىرە قىپتۇ... مۇشۇمۇ گەپمۇ؟» دەپ قايىنىغان ۋە ليۇ بەنجاڭغا يول كۆرسىتىپ، ئەسكەرلىرى بىلەن چىقىپ بۇلاڭچىلىق قىلىشقا كۈشكۈرتكەن. ليۇ شۇ يەردىلا: «خەپ ئاناڭنى! مەسخىرە قىلىشنى كۆرسەتمىسەم!» دەپ چىقىپ بىر بەن ئەسكىرىنى قوراللاندۇرۇپ بۇلاڭچىلىق قىلىشقا تەييارلىنىدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن ۋەنماتۇمنىڭ 7 ـ 8 ئەسكىرى كوچار رەستىسىگە كېلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئالدىدا ياڭاق ئويناۋاتقان باللارنىڭ ۋە قىمار ئويناۋاتقان كىشىلەرنىڭ پۇللىرىنى بۇلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ماجىرا چىقىدۇ. ئەسكەرلەر ئۇلارغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتىدۇ. ئالا ـ توپىلاڭ ۋە قاچ ـ قاچ بولىدۇ.

سۇڭ خەنجاڭ، گو بيې تەنلەر ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ دەرهال «جۇن جېلىڭ شۇنچادۇي» نىڭ ئۆگزىسىگە پىلىموت قۇرۇپ

4 تەرەپكە قارىتىپ ئوق ئېتىپ خەلققە ھەيۋە قىلىدۇ. بۇ ئىككى دېسكا ئوقنىڭ ئېتىلىشى پەيتلى بۇزۇلغان ئەسكەرلەرگە سىگنال بولدۇ - دە، ليۇ بەنجاڭ ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى، شۇنىڭدەك باشقا قىسىملارنىڭ بەنپەي ۋە لىيەنلىرىمۇ قوراللىنىپ ئۆز ئالدىغا بازار تەرەپكە جۇقان - سۇرەن بىلەن چىقىشىدۇ.

ئاتلىق پولك تۇەنجاڭى ليۇچىڭشۈي (50 ياشلاردىكى ئادەم) گازارما دەرۋازىسى ئالدىدا ئەسكەرلەرنى توسۇۋېلىپ: «قايتىڭلار، ئەگەر بۇلاڭچىلىققا بارىدىغان بولساڭلار، ئالدى بىلەن مېنى ئېتىۋېتىپ ئاندىن بېرىڭلار!» دەپ ۋاقىرايدۇ. قوراللىق بۇلاڭچىلار ئۇنى تۇتۇپ، سۆرەپ ئاپىرىپ يىڭفاڭ ھاجەتخانىسىغا سولاپ قويۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغىلى كېتىشىدۇ.

ئاتلىق پولكىنىڭ ۋە ۋەنماتۇەننىڭ ئەسكەرلىرى ئۇۋۇسى بۇزۇلغان ھەرىدەك چۇۋۇلۇپ چىقىپ كوچارنىڭ بازار - كوچىلىرىغا يېيىلىپلا كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قارا شەھەردىكى ماشىنا يىڭىنىڭ 100 دىن ئارتۇق قوراللىق ئەسكەرلىرى 20 دەك ماشىنا بىلەن كېلىپ بۇلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ بۇلاڭچىلىققا كىرىشىدۇ. كوچا - كوچىلارنى ۋە قورالارنى پاك - پۇك، ۋاي ئاللا، ۋاي جان!... دىگەن ئاۋازلار قاپلاپ كېتىدۇ.

سوڭ خەنجاڭ جۇنجېڭ شۇنچادۇيىنىڭ دۈيجاڭى بولسىمۇ، لېكىن يوقراچە كىيىنىپ ئۆزىنى مەخپى تۇتۇپ يۈرىدىغان ئىشپىيون ئىدى. ئۇ 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى بۇلاڭچىلىق باشلىنىش بىلەن بىرىنچى قېتىم ھەربى كىيىملىرىنى كىيىپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئەسكەرلەرنى مەشھۇر چوڭ بايلار-

نىڭ ئۆيلىرىگە، دۇكانلىرىغا باشلاپ بېرىپ بۇلاڭچىلىق قىلىدۇ، ئوت قويىدۇرىدۇ.

بۇلاڭچىلىق بازاردىكى رەستە، كۆكچى مەھەللىسى، ئىگىز بازىرى، ساقساق قاتارلىق كوچىلاردا بولۇپلا قالماي، داخانلار، مەرەكلە، قارىبۇقا، خانلىق ئېرىق، ئۇچا، پەلاڭ، ئەشقىلا، قاغىچى، بىجاق، چارباغ، شاماللباغ، چىمەنباغ، بېيىشباغ، قوتلۇق، ئوردا قاتارلىق بازارغا يېقىن مەھەللىلەردىمۇ ئېغىر هالدا يۈز بېرىدۇ. بۇلاڭچىلار ئالدى بىلەن مىجىت هاجىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئۇنى تۈۋرۈككە باغلاپ قويۇپ: «ئاناڭنى، مەسخىرە قىلىشىنى ئەندى كۆر!» دەپ ئۇنىڭ ئۆي ۋە گەزمال دۇكىنىنى بۇلاپ تالىغان، ئاندىن ئوت قويۇۋېتىپ چىقىپ كېتىشكەن. ئۇلار يەنە:

«بايىنى تېپىپ بەر!»، «ئالتۇن - كۈمۈشۈڭ نەدە؟» دەپ تۇتۇپ باغلاپ، ئۇرۇپ، قىزىتىلغان ياغ چېچىپ قىيناپ، ئېتىپ، چېپىپ ۋە سىداۋ تىقىشتەك ئۇسۇللار بىلەن تاش مامۇت هاجىنىڭ 15 ياشلىق ئوغلى ئابدىرېھىمهاجى، سادىق ئىمامنىڭ 20 ياشلىق ئوغلى توختاخۇن ئەمەت داموللا، سائەتچى زىياۋدۇن قارى، مىجىت مەھمۇت قاتارلىق 43 نەپەر كىشىنى ئۆلتۈرىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە تۆگە دەندە ئۆلتۈرۈلگەن 18 نەپەر چوڭ - كىچىك بىر ئائىلىلىك خۇيزۇلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بەكمۇ قەبىھ پاجىئەلىك بولغان. مۇشۇ بىر ئۆيدىنلا جەمى 18 جاننى چوڭ - كىچىك دىمەي باغلاپ، قاتار سەپكە تۇرغۇزۇپ بىراقلا ئېتىپ ئۆلتۈرگەن.

جاڭ جىڭخۋانىڭ ئۆيىنى بۇلىغان چاغدا كىملەرنى بەرمەيمەن دەپ ئېسىلىۋالغان ئايالىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

قورچاق شيەنجاڭ دىڭ لىنەننىڭ ئۆيىگە بۇلاڭچىلىقتا

كىرگەن ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئۆي ـ بىساتلىرىنى بۇلىغاندىن تاشقىرى، 14 ياشلىق قىزغا باسقۇنچىلىق قىلغان.

شۇ قېتىمقى بۇلاڭ ـ تالاڭدا باغلانغان، ئۇرۇپ قىيناپ زەخىملەندۈرۈلگەن، ئېغىر ۋە يېنىك يارىدار قىلىنغانلار 199 نەپەر. يەنە بىر مۇنچە ئادەملەرنى ئامبۇر بىلەن قىسىپ سۆرەپ بەدىنىدىكى گۆشلىرىنى ئۈزۈۋېلىپ ئازابلىغان، كالتەكلەپ پۇت ـ قوللىرىنى چېقىۋەتكەن، قولاق ۋە كۆز ـ بۇرۇنلىرىنى مېيىپ قىلىۋەتكەن.

شۇ قېتىم كوچار بازىرىدا بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچراپ كۆيدۈرۈلگەن دۇكان ۋە ئۆيلەر 100 دىن ئارتۇق بولۇپ، نۇرغۇن ئائىلە كىشىلىرى ئۆي ـ بىساتسىز قېلىپ خانىۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان. سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شۇ قېتىم بۇلانغان، كۆيدۈرۈلگەن ماللارنىڭ قىممىتى 400 مىڭ سەر كۈمۈشتىن ئېشىپ كەتكەن.

×

10 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاتلىق پولكنىڭ تۇەنجاڭى ليۇ چىڭشۈي قاماقتىن بوشىنىپ چىقىپ بىر پەي قورالىق ئەسكەرنى ئەگەشتۈرۈپ بازاردا بۇلاڭچىلىقنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەردىن ئۇچرىغىنىنى ئېتىپ تاشلاپ بۇلاڭچىلىقنى توستى. ساي كۆۋرۈكىنىڭ بېشىدا 3 نەپەر بۇلاڭچى ئەسكەرنى ئېتىۋەتتى. بۇلارنىڭ بىرى ليۇ چىڭشۈينىڭ مۇھاپىزەتچى ئەسكىرى لى فۇگۇەن ئىكەن.

11 ـ ئايدا گارنىزون باش قوماندانى تاۋسىيۈي كومىنداڭ

ھەربىر دائىرىلەرگە ۋاكالىتەن كۆچار خەلقىدىن ھال سوراپ، زىيانغا ئۇچرىغۇچىلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن 100 سەر ئالتۇن، 50 ئات، رەخت، چاي قاتارلىق ماللارنى ئەۋەتتى. ساقچى ئىدارە باشلىقى ئابلىمىتخان قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئۆلگەنلەرنىڭ ئائىلىلىرىگە 2 سەردىن ئالتۇن، ئېغىر يارىدار بولغانلارغا بىردىن ئات، يېنىك يارىلانغانلارغا رەخت ۋە چاي قاتارلىق ماددى نەرسىلەرنى بېرىپ ھال سورىدى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئاتلىق پولكىنىڭ تۈەنجاڭى ليۇ-چىڭشۈي ئاقسۇغا يۆتكەلگەن پولك ئەسكەرلىرىدىن سۇرۇشتۇرۇپ قايتۇرۇۋېلىنغان ماللاردىن ھەم ئەسكەرلەرنىڭ پېيما، جۇۋىلىرىدىن 2 ماشىنا ئەپكېلىپ قۇتقۇزۇش خىزمەت گۇرۇپپىسىغا تاپشۇردى. بۇ نەرسىلەرمۇ بۇلاق - تالاڭدا كېيىم - كېچەكسىز قالغانلارغا تارقىتىپ بېرىلدى.

بۇلاق - تالاڭدا زىيانغا ئۇچرىغان كۆچار خەلقى پەقەت گۆڭچەنداڭنىڭ رەھبەرلىكىگە ئېرىشكەندىن كېيىنلا قەددىنى كۆتۈرۋالالىدى. بۇلاڭچىلىق ئىشلىرىغا باشلامچىلىق قىلغان سۇڭ خەنجاڭ ۋە گوبىيې تەنلەرگە ئالىي جازا ھۆكۈم قىلىپ باستۇرغاندىلا خەلقنىڭ دەردى چىقىپ قوشۇمىسى ئېچىلدى!

رەتلىگۈچى: زاكىر نىياز

خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە

ھەمدۇللا قۇربانوۋ

1890 - يىللاردا قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ چارۋىلىرىنى باقىدىغان 200 ئائىلىلىك موڭغۇل چارۋىچى قۇللار قۇمۇل ۋاڭىنىڭ فېئوداللىق قۇللۇق تۈزۈمىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەر- دى. ئۇلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتىرىشىگە شەرقىي تاغ ئارا تۈرۈك دىگەن يەردىن ئېردىن لامانى، غەربىي تاغ تاراتۇ - شارلا تېغى ئىلانبۇلاق دىگەن يەردىن كۆك لامانى (موڭغۇللارنىڭ دىنى زاتلىرى) «ۋاڭغا قارشى تۇردى» دىگەن نام بىلەن زىندانغا تاشلاپ قويۇپ بەرمىگەنلىگى، شۇنىڭدەك قۇللار ئۈستىدىكى مال، يۈك. ئاش تۆلەكلىرىنىڭ يىلدىن - يىلغا ئېغىرلاشقانلىغى، بۇنىڭ سىرتىدا يەنە تۈرلۈك ئالۋاڭ - سېلىقلارنىڭ كۆپەيگەنلىگى سەۋەپ بولغان ئىدى. ۋاڭ ئوردىسى قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن تاقىقا ئەسكەر ئەۋەتكەن. ئوقيا، سالغا، تاش، ئاغامچا قاتارلىق ئاددى قوراللار بىلەن قوراللانغان قوزغىلاڭچى موڭغۇل چارۋىچى قۇللار مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى غەربىي تاغدا تۇرۇشلۇق سەكسەندەك ئائىلە تاشقى موڭغۇلىيەگە، شەرقىي تاغدا تۇرۇشلۇق يۈزدەك ئائىلە گەنسۇ، چىڭخەي تەرەپلەرگە قېچىپ چىقىپ كەتتى. قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋاڭ ئوردىسى موڭغۇللارغا ھەسداشلىق

قىلغان ئۇيغۇر، قازاق چارۋىچىلاردىن بىرمۇنچە كىشىنى قولغا ئېلىپ بەزىلىرىنى قۇمۇل شەھىرىدە جادۇدا ئوغراپ ئۆلتۈردى، بەزىلىرىنى زىندانغا تاشلىدى، قالغانلىرىنى قول ياكى يېرىم قولغا ئايلاندۇردى. تاراتۇ تېغىدا دېخانچىلىق قىلىدىغان دېخان بەھرەم ئىمىننىياز بىلەن قىزىل پوتا سىيىتلار ۋاڭنىڭ بەش يۈزدىن تۆمۈر قويى، ئايىقىز مەمەتنىياز سەكسىز يۈزدىن تۆمۈر بىلتىسىنى باقىدىغان قوللىرىغا ئايلانغان ئىدى، خوجىنىياز ھاجى ئەنە شۇ 3 ئەۋلات قوللۇقتا ئۆتكەن قوللار دورغىسى ئىمىننىيازنىڭ ئۈنجى ئوغلى بولىدۇ.

خوجىنىياز كىچىكىدىن تارتىپلا ھوشيار ھەم يۈرەكلىك چوڭ بولىدۇ. ئۇنى دادىسى ئۆز مەھەللىسىدىكى مەمەتنىيازنىڭ نىڭ ياشلىق ئوغلى قۇربان بىلەن بىرلىكتە يەتتە يېشىدىن 17 يېشىغىچە. قۇمۇل شەھەر خانلىق مەدرىسىسىدە ئوقۇتۇپ خەت ساۋادىنى چىقىرىدۇ.

شۇ مەزگىللەردە قۇمۇل ۋاڭىنىڭ نەۋرىسى بېشىر شاھزادىمۇ مەدرىسىدە ئوقۇيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن خوجىنىياز بىلەن بېشىر شاھزادە ئوتتۇرىسىدا ساۋاقداشلىق مۇناسىۋەت بار ئىدى.

شۇ ۋاقىتلاردا ۋاڭنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە بارلىق قوللارنىڭ بالىلىرى 18 ياشقا توشقاندا قوللۇق تىزىمىغا ئېلىناتتى. ئىمىننىياز، مەمەتنىيازلار ئۆز ئوغۇللىرىنى قوللۇقتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، 17 يېشىدىلا ئۆز مەھەللىسىدىكى سۆيۈۋەر دىگەن قولنىڭ چوڭ قىزىنى مەمەتنىيازنىڭ ئوغلى قۇربانغا، كىچىك قىزىنى ئىمىننىيازنىڭ ئوغلى خوجىنىيازغا توي قىلىپ، ئۇلارنى ئۆز ئالدىغا ئۆي تۇتقۇزۇپ ئايرىپ قويغان. شۇ ئۇسۇل

بىلەن: «ئابالام ئايرىلىپ چىقىپ كەتتىكەن» دەپ بالىنى قول بولۇشتىن ساقلاپ قالغان ئىدى.

1907 - يىللىرى بولسا كېرەك، 2 - ئايدا ئىمىنىيازنىڭ ئائىلىسىگە نۆۋەت بويىچە شىڭشىڭشىياغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بېرىش ئالۋىڭى چۈشىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ئىچكىرىدىن ئەسكەرلەر ئۈزۈلمەي چىقىپ تۇرغاچقا، مۇنداق ئالۋاڭلار كۆپىيىپ بولۇپ تۇراتتى.

ئىمىنىياز 5 ئىشەككە ئوتۇن ئارتىپ ئوغلى خوجىنىيازنى شىڭشىڭشىياغا ئەۋەتمەكچى بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا 20 كۈنلۈك ئوزۇق تەييارلاپ بېرىدۇ، يولدا لازىم بولار دەپ بىر سەر تەڭگە بېرىپ، ئۆز مەھەللىسىدىن شىڭشىڭشىياغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بارىدىغان توخسۇن دېگەن بىر ئادەمگە قوشۇپ يولغا سالىدۇ. ئۇلار ئوردا بېگى ئىسھاق باشچىلىقىدا 250 كىلومېتىر يولنى 7 كۈندە بېسىپ، ئېلىپ بارغان نەرسىلەرنى شىڭشىڭشىيا- دىكى جازىغا تاپشۇرۇپ قايتىدۇ. يولدا كېلىۋاتقاندا، چۆلدە 3 كېچە - كۈندۈز قاتتىق جۇدۇن بولۇپ، بوران چىقىپ قار ياغىدۇ. ئادەم ۋە ئۇلاقلار چۆلدە ئادىشىپ قېلىپ، 50 كە يېقىن ئات، ئىشەك ۋە بىر مۇنچە ئادەم توڭلاپ ئۆلىدۇ. شۇ قاتتىق جۇدۇندا گەنسۇ تەرەپتىن بەش ھارۋىدا كېلىۋاتقان 15 ئەسكەر ۋە ھارۋىكەشلەر بولۇپ 20 گە يېقىن ئادەممۇ توڭلاپ ئۆلىدۇ. ئىسھاق بۇ يولدا كۆپ يۈرگەن تەجرىبىلىك ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن، توخسۇن ۋە خوجىنىياز بىلەن مەھكەم گىرەلىشىپ مېڭىپ، ئۆلۈم خەۋپىگە قارشى قەتئىي كۆرەش قىلىش نەتىجىسىدە ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ.

بوران توختاپ ھاۋا ئېچىلغاندىن كېيىن ئۇلار يول تېپىپ، ئاچچىق سۇ چازىسىغا كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. چازىدىن ئادەم بېرىپ ئۆلگەنلەرنى كۆمۈپ، ھارۋا، تاغار، ئارغان قاتارلىق نەرسە-كېرەكلەرنى ئېلىپ قايتىپ كېلىدۇ. شۇ ئارىلىقتا شىڭشىڭشىيادىن «توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەرلەردە 50 سەر تەڭگە، 2 جىڭ ئەپيۇن بار ئىدى، شۇلارنى تېپىۋېلىڭ-لار» دېگەن خەۋەر كېلىدۇ. خەۋەرگە بىنائەن چازىدىن ئادەم كېلىپ، توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەر ۋە باشقىلارنى ئاختۇرۇپ كۆرسە، بىر ئاز قەغەز پۇل، ئازغىنە ئەپيۇن ۋە ئەپيۇن چېرىغى قاتارلىقلاردىن باشقا نەرسە چىقمايدۇ.

ئۇلار قايتىپ كېلىپ ئۆلمەي ساق قالغان ھېلىقى 3 كىشىدىن گۇمانلىنىپ ئاختۇرىدۇ. خوجىنىيازنىڭ خۇرجىنىدىن بىر سەر كۈمۈش تەڭگە چىقىپ قالىدۇ (بۇ پۇلنى خوجىنى-يازنىڭ ئاتىسى شىڭشىڭشىياغا يۈرۈش ۋاقتىدا يولدا لازىم بولۇپ قالار دەپ بەرگەن ئىدى).

چازىدىكىلەرنىڭ خوجىنىيازغا گۇمانى تۇغۇلىدۇ. ئۇلار «50 سەر تەڭگە بىلەن ئەپيۇنلارنى سەن ئاپسەن، نەگە تىقىپ قويدۇڭ؟ تاپشۇرۇپ بەرمىسەڭ سېنى قويۇپ بەرمەيمىز» - دەپ سوراق قىلىدۇ ۋە ئۇنى ئەيىبلەپ ئىسھاق بىلەن توخسۇننى قويۇپ بېرىدۇ. ئىسھاق ئۆيىگە يەتمەستىنلا يول ئۈستىدە ئاغرىپ ئۆلۈپ كېتىدۇ.

چازىدىكىلەر خوجىنىيازنى كېچىسى چازىنىڭ ئاتلىرىغا گۆزەتچىلىك قىلىدىغان، كۈندۈزى جاڭگالدىن ئوتۇن توشۇيدىغان ئىشقا سالىدۇ. ئۇنىڭ يەيدىغىنى ئۇچۇن كۈنىگە ئاران بىر جىڭلا

ئۇن بېرىدۇ. خوجىنىياز ئۇنى كۆمەچ قىلىپ يەيدۇ.

ئازىدىن ئىككى ئاي ئۆتكەندە قۇمۇللۇق سودىگەر خۇيزۇ ما چاڭ ھاجىنىڭ سودا ماللىرىنى لەنجۇغا ئېلىپ ماڭغان ھارۋىلار ئاچچىق سۇ چازىسىدا توختايدۇ، بۇلارمۇ ئاتلىرىنى خوجىنىيازغا باقتۇرىدۇ. كەچلىكى ھارۋىكەشلەر بىلەن چازىدىكىلەر پاراڭغا چۈشكەندە، ھارۋىكەشلەرنىڭ: «قورايدىكى تاغچىلار ۋاڭغا قارشى چىقىپتى، ئۇلار ھازىر تاغدا ۋە شەھەردە ۋاڭ ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇشىۋاتىدۇ» دىگەن سۆزلىرىنى خوجىنىيازمۇ ئاڭلاپ قالىدۇ.

خوجىنىياز شۇ كېچىسىلا بىر ھارۋىكەشنىڭ ھارۋىدىكى جۇگىسىنى، خۇرجىنىدىكى نانلىرىنى ئېلىپ چازىنىڭ بىر دانە ياخشى ئېتىنى مىنىپ قاچىدۇ. ئۇ، ئۆز يۇرتىغا قايتماستىن، 3 كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ «خوتۇنتام» دىگەن قىشلاق ئارقىلىق قورايغا بارىدۇ.

بۇ يەردە ئىسمائىل تورپاق، ياقۇپ تورپاقلار رەھبەرلىكىدە 300 دەك تاغ خەلقى ۋاڭنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە، تۈرلۈك ئالۋاڭ - سېلىقلىرىنىڭ كۆپىيىپ كېتىشىگە قارشى قوزغىلاڭ قىلغان ئىكەن. شۇنىڭ ئۈستىگە كەلگەن خوجىنىياز ئۆزىنى تېزىمغا ئالدۇرۇپ قوزغىلاڭغا قاتنىشىدۇ.

ياش، زېرەك، قورقماس كەلگەن خوجىنىياز بىر قانچە قېتىملىق سوقۇشلاردا ئۆزىنى كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئىسمائىل تورپاق ئۇنى ئۆزىگە مۇئاۋىن باشلىق قىلىۋالىدۇ. (تۆمۈر خەلپە مۇشۇ قوزغىلاڭچىلار ئىچىدىكى مۇھىم كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، خوجىنىياز بىلەن تۆمۈر خەلپە شۇ يەردە تونۇشىدۇ).

قۇمۇل ۋاڭى ۋە ھەربى دائىرىلەر ھەر خىل ئالدامچىلىق

ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرغاندىن كېيىن خوجىنىياز يەككە - يىگانە ھالدا ئاتلىق ئۆز يۇرتى «تاراتۇ» غا قېچىپ كېلىپ ساۋاقدىشى ھەم باجىسى قۇربانىنى تاپىدۇ. قۇربان ئۇنى يىلقا قىشلىغى «دەركۆكتە» دىگەن يەرگە ئېلىپ بېرىپ يوشۇرۇپ قويىدۇ. بۇ قىش ۋاقتى بولۇپ، قۇربان يىلقىلارنى بىر ئايدا ئۈچ قېتىم يوخلاپ كېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ خوجىنىيازغا ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ئۆزى يالغۇز تاغ ئىچىدە يۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بۇ ئەھۋالنى قۇربان بىلەن خوجىنىيازنىڭ ئاتىسى ۋە ئاپىسىلا بىلىدۇ.

بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن ۋاڭ : «خوجىنىيازنى تېپىپ بېرىسەن» دەپ خوجىنىيازنىڭ دادىسى ئىمىنىيازنى زىندانغا سېلىپ قىيىن - قىستاقىقا ئالىدۇ. شۇنداقىلا خوجىنىيازنى تۇتۇش ھەققىدە پۈتۈن قۇمۇل ۋايۇنىغا ئېلان چىقىرىدۇ. ئېلاندا مۇنۇلار تەرىپلەنگەن ئىدى:

«خوجىنىياز شارلا تېغى - تاراتۇ تېغىدىن ئىمىنىياز قۇلنىڭ ئوغلى. ئۇ شىڭشىڭشىيا يولى ئاچچىق سۇ چازىسىدىن ھۆكۈمەتنىڭ 50 سەر تەڭگىسى بىلەن 2 جىڭ ئەپيۇنىنى، چازىنىڭ ئىگەر توقۇملۇق بىردانە ئات ۋە جۇگىلىرىنى ئېلىپ قاچقان چوڭ ئوغرى، قوراي تاغلىرىدىن چىققان تورپاقلار قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ مۇھىم ئادىمى».

«خوجىنىياز 20 ياش، بويى پاكار، يۈزى دومىلاق، كۆزى دۈگىلەك. قويۇق قاراقاش ئادەم».

«خوجىنىيازنى ئېنىق كۆردۈم - دەپ خەۋەر قىلغان كىشىگە 3 يامبۇ ياكى 3 ئات، تۇتۇپ بەرگەن كىشىگە 12

دانه يامبۇ ياكى 12 ياخشى ئات مۇكاپات بېرىلىدۇ.» (ئۇ چاغلاردا بىر يامبۇغا بىر ياخشى ئات، 2 ياشلىق قويدىن 40 دانىنى سېتىپ ئالغىلى بولاتتى).

بۇ ئېلان قۇمۇل يەرلىرىنىڭ ھەممىلا جايىغا تارقىلىدۇ. ئېلاننى كۆرگەن، ئاڭلىغان بەزى كىشىلەر ئېلاندا ۋەدە قىلىنغان يامبۇ، ئاتلارغا قىزىقىپ، خوجىنىيازنى تۇتۇپ بېرىش كويىغا چۈشىدۇ. گۇمان قىلىنغان تاغلارغا ئوۋ قىلىمەن دېگەن باھانا بىلەن بېرىپ ئىزدەيدۇ، سۈرۈشتە قىلىدۇ. بۇنداق شارائىتتا خوجىنىيازنى ساقلاشقا ئامالسىز قالغان قۇربان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، خوجىنىيازنىڭ ئانىسى «تۇرپاندىكى تۇيۇق غوجام مازىرىغا زىيارەتكە بارىمەن» دېگەن نام بىلەن خوجىنىيازنى سەھرا قويلۇق تاغلىرى ئارقىلىق تۇرپانغا ئېلىپ كېتىدۇ. تۇرپانغا كەلگەندە خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئۆزلىرىنى «بىز توخسۇندىن كەلدۇق، توخسۇندىكى نىياز شاڭزۇڭنىڭ تۇققىنى بولىمىز، تۇيۇق غوجامنى زىيارەت قىلىمىز» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. خوجىنىيازنى ئاستانىدىكى مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگۈزۈپ قويۇپ، ئۆزى قۇمۇلغا قايتىپ كېتىدۇ.

خوجىنىياز مەدرىسىدە مەخسۇت ۋە ماموتلار ھەم باشقا تالىپلار بىلەن تونۇشۇپ، توخسۇنلۇق «ئىسھاق» دېگەن نام بىلەن بىر يىل ئوقۇيدۇ.

قۇمۇلدىن خوجىنىيازنىڭ دېرىكىنى ئالالمىغان ۋاڭ ئېلاننىڭ نۇسخىسىنى لۈكچۈن ۋاڭىغا، ئۈرۈمچى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە يوللاپ خوجىنىيازنى تۇتۇپ بېرىشكە ھاۋالە قىلىدۇ. بۇ ئېلان لۈكچۈن، تۇرپان، ئاستانە، توخسۇن، ئۈرۈمچىلەردە چاپلانغاندىن كېيىن، ئاستانىدىكى بەزى كىشىلەر مەدرىستە

ئوقۇۋاتقان «توخسۇنلۇق ئىسھاق» دېگەن تالىپتىن گۇمان
قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئورۇنمۇ خەۋپلىك بولۇپ
قالىدۇ.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى
ھەرەمگە بېرىشقا تەييارلىق قىلىپ، شۇ بانادا ئوغلى خوجى-
نىيازنى ھەرەمگە ئېلىپ كەتمەكچى بولىدۇ. بۇ ئايال قۇمۇل-
دىن تۇرپانغا كېلىپ توخسۇننىڭ «ئىلانلىق» دېگەن يېرىدىن
ھوشۇر مەڭلىك دېگەن كىشىنىڭ ھەرەمگە ماڭماقچى ئىكەنى-
لىكىنى ئاڭلاپ، خوجىنىيازنى ئېلىپ توخسۇنغا بارىدۇ، بۇ
يەردە ھوشۇر مەڭلىك ۋە باشقا ھاجىلارغا سەپەرداش بولۇپ
ھارۋا بىلەن قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردە ئاز ۋاقىت تۇرغان-
دىن كېيىن، توپلانغان ھاجىلار تاشقورغان ئارقىلىق يولغا
چىقماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئوغلى
خوجىنىيازغا مۇنداق دەيدۇ: «مەن ھەرەمگە بارمايمەن، بىللە
باراي دېسەم پۇلىمىز ئىككى كىشىگە يەتمەيدۇ، سېنىڭ قايتىپ
كېلىشىڭگىمۇ يەتمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى سەن كېتىشىڭ كېرەك. چۈن-
كى بېشىڭدا ئۈلۈم خەۋپى بار. ھەج تاۋاپ قىلىپ بولغاندىن
كېيىن قايتىپ كەلمەستىن، شۇ يەردە ئىشلەپ جېنىڭنى بېقىپ
تۇر. بىر-ئىككى يىلنى ئۆتكۈزۈپ يۇرت تىنچىغاندا مەن
ئۆزەم بېرىپ ئاندىن سېنى قايتۇرۇپ كېلىمەن، ھەرەمگە بې-
رىپ ھەج تاۋاپ قىلغىچە يەنە ھازىرقى ئاتىڭىڭ بىلەن
يۈرگىن» دەپ تاپشۇرىدۇ.

باشقىلارغا بولسا: «ئوغلۇم ئىسھاق سىلەر بىلەن كېتىدۇ.
ئىككىمىز بارايلى دېسەك پۇلىمىز يەتمەيدىكەن. شۇڭا مەن
قايتىپ كېتىمەن. ئوغلۇم ماڭا قىلىدىغان خىزمەتنى سىلەرگە

قىلسۇن» دەپ ھوشۇر مەگلىككە تاپشۇرىدۇ.

خوجىنىياز ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىپ ھاجى بولىدۇ، قايتىش ئالدىدا «پۈلۈم يەتمەيدۇ» دەپ، ئانىسىنىڭ تاپشۇرىغى بويىچە قايتمايدۇ. ئۇ يەردىكى مەدىكار بازىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن قەشقەردىن بېرىپ ئۇزۇن ۋاقىت شۇ يەردە توختاپ يەرلىك بولۇپ قالغان ياقۇپ ھاجى ئىسىملىك كىشىنىڭ خورمىلىق بېغىدا 3 يىل ياللىنىپ ئىشلەيدۇ.

4 ـ يىلى شىنجاڭدىن يەنە ھاجىلار بارىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇمۇللۇق ھاجىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلارغا تونۇشلۇق بەرمەستىن يۇرت ئەھۋاللىرىنى سوراپ ئۆزى توغرىسىدىكى ئېلانلارنىڭ بېسىقىپ قالغانلىقىنى بىلىپ، ياقۇپ ھاجى ۋە ئابدۇللا ياقۇپنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ شۇ يىلى قەشقەرلىك ھاجىلار بىلەن شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ. قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپانلاردا ئاز ۋاقىت ئىشلەپ يۈرۈپ، ئۆز يۇرتى قۇمۇل تاراتىزىغا قايتىپ كەلسىمۇ، يەنىلا ئاشكارا بولالماستىن، باجىسى قۇربانىنىڭ ئۆيىدە ئات بېقىشقا ياردەملىشىپ سوقۇنۇپ يۈرىدۇ.

شۇ يىللىرى تۆمۈر خەلپە ۋاڭنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە ۋە زۇلمىغا قارشى 400 دىن ئارتۇق كىشى بىلەن قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئىدى. خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلىدۇ.

بۇ قوزغىلاڭ كېڭىيىشى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. تۆمۈر خەلپە ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتى ۋە قۇمۇل ۋاڭى بىلەن قىلغان توختامغا بىنائەن ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بولسا تاغدا قالىدۇ. بىر يىلدىن كېيىن ئۈرۈمچىدە تۆمۈر خەلپىنى

نابۇت قىلغاندىن كېيىن، قۇمۇل ۋادىسى تاغدىكى قوزغىلاڭچى-
لارنىڭ قالدۇقلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن ئەسكەر ئەۋە-
تىدۇ. ئىككى ئوتتۇرىدا! ئېغىر سوقۇشلار بولىدۇ. بۇ سوقۇشلار-
غا خوجىنىياز ھاجى رەھبەرلىك قىلىدۇ. قورال - ياراق،
ئوق - دورا ۋە باشقا نەرسە - كېرەكلەرنىڭ كەمچىل بولۇشى
سەۋەبلىك تاغلىقلار يېڭىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئەسكەرلەرنى
تارقىتىۋېتىپ، ئۆزى يالغۇز باجىسى قۇربانىڭ يېنىغا قېچىپ
بارىدۇ. قۇربان ئۇنىڭغا: «ھازىر ھەممىمىزنىڭ بېشىدا ئۆ-
لۈم خەۋپى بار، شۇڭا مەن سېنى كۆرمىدىم، سەن مېنى كۆر-
مىدىڭ، ئەگەر باشقا كىشىلەر بىلىپ قالسا، بىزنىڭ بېشى-
مىزغا ئۆلۈم بىلەن زىندان تەييار. مەن ساڭا ئىككى ئات
بېرەي. نەگە بېرىپ بولسىمۇ جېنىڭنى ساقلا» - دەيدۇ. ئاندىن
مەسلىھەتلىشىپ ئاۋال باركۆل قازاق ئىچىگە، ئاندىن ئالتايغا،
ئېپى كېلىپ قالسا، تاشقى موڭغۇلىيىگە كەتمەكچى بولىدۇ. قۇربان
خوجىنىياز ھاجىغا ھەمرا بولۇپ كېچىلەپ يۈرۈپ، قار - مۇز بىلەن
قاپلىنىپ تۇرىدىغان تيانشان تاغلىرىنىڭ قۇرلۇق داۋىنىدىن
ئۆتكۈزۈپ باركۆل تەۋەسىگە يولغا سېلىپ قويىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى داۋاملىق «ئىسھاق» دېگەن ئىسىم
بىلەن يۈرىدۇ. ئالتايدىن باركۆلگە كېلىپ قالغان قازاق
چارۋىچىلار بىلەن سۆزلىشىپ، ئالتاينىڭ يەر ئەھۋالىنى ئى-
گەللەيدۇ، ئاندىن: «ئالتاينىڭ چىڭگىل دېگەن يېرىدە ئاكام
بار، شۇنى ئىزدەيمەن» دەپ ئالتايلىق «قامزا» دېگەن قا-
زاق يىگىتنى (بۇ يىگىت ئەسلىدە قۇمۇل، ئالتاي ئارىلىقىدا
قاتناپ يۈرگەن) ھەمرا قىلىپ ئالتاينىڭ چىڭگىل ناھىيىسىگە
بارىدۇ. بۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا «قامزا» ئۆزىنىڭ توكۇر باي-
تەلمىنى تاشلاپ قويۇپ، خوجىنىيازنىڭ ئىككى ئېتىنى ئېلىپ تىك- ۱

ۋېتىدۇ، خوجىنىياز ئامالسىز شۇ قىشلاقتىكى «ئالىپ» ئىسىملىك چارۋىدارنىڭ ئۆيىدە قوي باقىدۇ. ئالىپ بايغا ئۆزىنى: «مەن توخسۇنلۇق، ئېتىم ئىسھاق، ئالتايدا سۇلتان ئىسىملىك ئاكام بار. شۇنى ئىزدەپ كەلدىم» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. يىللىق ئىش ھەققىنى بىر دانە ئاتقا كېلىشىدۇ.

خوجىنىياز كۈندۈزى قوي بېقىپ، كەچقۇرۇنلىرى قايتقاندا ھەر كۈنى بىر كۆتۈرۈم ئوتۇن ئالغاچ كېلىپ، ئالىپنى ۋە ئائىلىسىدىكىلەرنى بەكمۇ رازى قىلىدۇ. بۇ يەردە بىر يىلچە تۇرىدۇ، بۇ چاغدا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ تەلىۋى بىلەن ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتى خوجىنىيازنى تۇتۇش ئېلانىنى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە تارقىتىدۇ. بۇ ئېلان ئالتاي شەھەر ـ قىشلاقلىرىغا كەلگەندە بەزى كىشىلەر ئالىپنىڭ قويچىسى ئىسھاقتىن گۇمان قىلىدۇ.

يەرلىك خەلقنىڭ: «قۇمۇل ۋاڭىغا قارشى چىققان خوجىنىياز دېگەن ساڭلا ئوخشايدىغان ئۇيغۇر ئىكەن» دېگەن گەپ ـ سۆزلىرى خوجىنىيازنى ۋەھىمىگە سالىدۇ.

بىر كۈنى كەچتە قويلارنى قوتانغا سولاپ تۇرغاندا 4 ئاتلىق قازاق يىگىتلىرى كېلىپ خوجىنىيازغا ئوبدان سىنچىلاپ قارايدۇ. يىگىتلەر شۇ كېچە ئالىپنىڭ ئۆيىدە قونىدۇ. كەچكى تاماقتىن كېيىن تاھارەتكە چىققان بولۇپ، قوي قوتىنىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ئۆز ئارا: «بۇ ئۇيغۇر ئېلان قىلىنغان كىشىنىڭ دەل ئۆزىگە ئوخشايدىكەن. ئەتە ئۇنى باشلىقلار ئالدىغا ئېلىپ بارايلۇق. شۇ بولۇپ قالسا، مال، يامبۇلارنى ئالارمىز، بولمىسا قالار» دېيىشىدۇ. خوجىنىياز بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىپ خەۋپ تېخىمۇ ئېغىرلاشقانلىقىنى چۈشىنىدۇ. بىر ئازدىن كېيىن يىگىتلەر ئاتلىرىنى سىرتتا قويۇپ بېرىپ، ئۆيگە كىرىپ ئۇخلايدۇ. خوجىنىياز ھاجى شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزد-

نىڭ تۇكۇر بايتالىنى تاشلاپ، باينىڭ ياخشى ئېتىدىن بىرنى ئىگەرلەپ مىنىپ تاغ ئارىلاپ قېچىپ 15 كۈن دىگەندە چۆچەك ناھىيىسىگە كېلىدۇ. مىنگەن ئېتى يولدا قاتتىق ماڭغانلىقتىن «قىزىل ماي» بولۇپ ئۆلۈپ قالىدۇ. ئۇقۇشۇپ كۆرسە بۇ يەردە خوجىنىيازنى تونۇش تۇغرىلىق گەپ - سۆزلەر ئانچە كۆپ ئەمەس ئىكەن. خوجىنىياز ھاجى شۇ يەردىكى دىخانلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن چۆچەكلىك ماموت باي دىگەننىڭ قويلىرىنى بېقىشقا مالاي بولۇپ يالىنىدۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا خوجىنىيازنىڭ سۆزى، يۈرۈش-تۇرۇشى، كىيىم-كېچەك جەھەتلىرى پۈتۈنلەي قازاقچە بولۇپ، ئانچە چېنىشمايدۇ. ماموت بايغا ئۆزىنى «قامزا» نىڭ نامىدا تونۇشتۇرىدۇ.

ماموت باي ئۇنى قويلىرىنى قىشلىتىدىغان بۆرىتالانىڭ «قىزىلتۇز» دىگەن يېرىگە ئەۋەتىپ يەنە بىر قازاق مالچىغا قوشۇپ قوي باقتۇرىدۇ. بۇلاردا ماللارنى يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن ساقلاش ئۈچۈن باي بەرگەن بىر دانە مىلتىق بىلەن 100 تال ئوق بار ئىكەن. خوجىنىياز قوي بېقىپ يۈرۈپ شۇ مىلتىق بىلەن بورقاق ئاتىدۇ. گۆشىنى يەپ مۈڭگۈزىنى بايغا تاپشۇرىدۇ. شۇ يىلى ماموت بايغا 3 دانە بورقاق مۈڭگۈزى تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ماموت باي خوجىنىيازدىن رازى بولۇپ، يەنە ئازراق ئوق ۋە پۇل بېرىدۇ. بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە چۆچەك تەرەپلەردىمۇ ھۆكۈمەتنىڭ خوجىنىيازنى تۇتىدىغانلىغى تۇغرىسىدا گەپ - سۆزلەر كۆپىيىدۇ. قومۇل ۋاڭى: «خوجىنىياز چۆچەك تەۋەسىدە بار ئىمىش» دىگەن سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنى

تونۇيدىغان توخسۇندا تۇرۇشلۇق قىزمۇللۇق نىياز شاگزۇتقا ئادەم قوشۇپ خوجىنىيازنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن چۆچەككە ئەۋەتىدۇ، كېلىپ - كېتىۋاتقانلاردىن بۇ خە-ۋەرنى ئاڭلىغان خوجىنىياز، راس - يالغاننى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن قىشلاقتىن چۆچەك ناھىيەسىگە كېلىدۇ ۋە نىياز شاگ-زۇتنىڭ ھەقىقەتەن چۆچەككە كەلگەنلىكىنى بىلىدۇ.

بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا خوجىنىياز ھاجى ئۆزىنىڭ شىنجاڭدا داۋاملىق تۇرۇش ئىمكانىيىتى قالمىغانلىقىنى، ئۆلۈم خەۋپىنىڭ سوگدۇشۇپ يوروۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، بېشىغا نىمە كەلسە شۇنى كۆرەي دەپ، سوۋېت يېرىگە كېتىش قارا-رىغا كېلىدۇ. ئىككى كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ چېگرىدىن ئۆتۈپ يەركەت تەۋەسىدىكى بىر قىشلاققا كېلىدۇ. بۇ يەردە ئۇيغۇر، قازاق خەلقلىرى ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا. سۆز ۋە كىيىنىش جەھەتتە ئۆز ئارا چېنىشمايتتى. خوجى-نىيازھاجى ئەھۋال ئىزقۇشۇپ، ئۆزىنىڭ راستىنلا سوۋېت يېرىگە ئۆتكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلغان خوجىنىيازھاجى ئىسھاق دىگەن نام بىلەن يەركەتكە تۇققان كۆرۈش ئۈچۈن بارىمەن دەپ بىر قانچە كىشىلەر بىلەن يولغا چىقىدۇ. يەركەت شەھرىگە بېرىپ ۋەلى بايىنىڭ سارىيىغا چۈشىدۇ، خوجىنىياز ھاجى يېنىدىكى بورقاق مۆگگۈزىنى سېتىش ئۈچۈن بازارغا چىققاندا، بىر خىرىدار تۆرۈپ، خوجىنىياز ھاجىنى ۋەلى باينىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىدۇ. ۋەلى باي بورقاق مۆگگۈزىنى كۆرۈپ: «نەدىن ئېتىپ كەلدىڭ؟» دەپ سورايدۇ. خوجىنىياز: «بۆرىتالادىن» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ۋەلى باي ئۇنىڭغا داۋاملىق بورقاق ئېتىشنى تاپشۇرۇپ بىر ياخشى ئات،

بىر تال بەش ئاتار مىلتىق، يېتەرلىك ئوق ۋە ئىككى تايغان ئىت بېرىدۇ ۋە: «ئات، مىلتىق، ئوق مەندىن بولسۇن، بورقاقنى ئېتىپ كەل. پۇلىنى تۆلەيمەن، مۆڭگۈز ماڭا ھېساپ بولسۇن» — دەيدۇ. تۇرمۇشتىن خاتىرجەم بولغان خوجىنىياز ھاجى يەركەتتە 6 يىل ئوۋچىلىق قىلىپ، سوۋېت يېرى ۋە بۆرىتالا قاتارلىق جايلاردا 10 دىن ئارتۇق بورقاق، 10 دىن ئارتۇق بۇغا مۆڭگۈزى ۋە باشقا ياۋايى ھايۋانلارنىڭ قىممەتلىك تېرىلىرىنى ۋەلى بايغا تاپشۇرۇپ باينى ناھايىتى خوش قىلىدۇ.

1916 - يىلى رۇسىيە چار پادىشاسى ۋاقتى ئىدى. يەرلىك ھۆكۈمەت ھەر ئائىلىدىن 25 تىن تۆۋەن، 18 دىن يۇقۇرى ياشتىكىلەردىن ئەر - ئايال دېمەستىن بىردىن كىشى يەركەتنىڭ ئۆزىدە 6 ئاي ھەربى مەجبۇرىيەت ئۆتەش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقىرىدۇ. ۋەلى باي خوجىنىيازنى ئۆز ئوغلى نامىدا بۇ مەجبۇرىيەتنى ئۆتەپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. نامدا يەنە ئىس- تاق بولۇپ يۈرۈۋېرىدۇ. ئۇ، بۇ جەرياندا ئەينى ۋاقىتتا بار بولغان چوڭ - كىچىك ھەربى قوراللارنى ئىشلىتىش، چۈۋۈپ - قۇراشتۇرۇش ، نىشانغا ئېتىش ئىشلىرىنى ئۆگىنىۋالىدۇ.

رۇسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن ۋەلى بايلار غۇلجىغا قايتىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمۇ ئۇلار بىلەن بىرلىكتە غۇلجىغا كېلىپ، ئىككىنچى يىلى ۋەلى باينىڭ رازىلىقى بىلەن ئۈرۈمچىگە قايتىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى ئۈرۈمچىدە بىر نەچچە ۋاق تۇرۇش جەريانىدا قۇمۇل ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ قۇمۇلغا بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقىدۇ. ئاۋال ئۈرۈمچىدىن تۇرپان، قاراغوجا. ئاستانىغا بېرىپ بىرۇن بىللە

ئوقۇغان تالىپلاردىن مەخسۇت باي، مامۇتلار بىلەن ئۇچرىشىدۇ. بۇ بىر نەچچەيلەننىڭ بۇرۇندىنلا ئىدىيە بىرلىگى بولغاچقا ئۇلار خەلقنى ھەركەتلەندۈرۈپ قوزغىلاڭ كۆتىرىشنى مەسلەھەتلىشىدۇ، مەخسۇتبايلار تۇرپان لۈكچۈندە، خوجىنىياز بولسا قۇمۇلدا ۋاكىلىقتا قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە توختام قىلىشىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى بۇ يەردە قۇمۇلنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشۇپ بىر قانچە ۋاقىت توختاپ قالىدۇ. شۇ ئارىلىقتا دادىسى ئىمىننىياز دورغىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىگىنى، ئۆزىنىڭ يېقىن سەپدىشى ھەم باجىسى قۇربان، دادىسىنىڭ ئورنىغا قۇللار دورغىسى بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، 1927 - يىلى قۇمۇلغا قايتىدۇ. ئۆز يۇرتى تاراتۇدا يېرىم يوشۇرۇن، يېرىم ئاشكارا بولۇپ يۈرىدۇ.

ۋاڭلار ئادەت بويىچە ھەر يىلى تاغ باشلىقلىرىنى كېپىل قىلىپ ئىككى ئايلىق مۇددەت بىلەن ئىككىدىن ئۈچكىچە مىلتىق تارقىتىپ، قىشتا بۆرە، تۈلكە، يىلپىز قاتارلىق موي ھايۋانلىرىنى، ياز ئايلىرىدا بۇغا، بورىقاقلارنى ئېتىپ تاپشۇرۇشنى ئالۋاڭ قىلاتتى. بۇ قېتىمقى ئوۋچىلىقتىن ئالۋاڭ تاپشۇرۇش ئىشىغا خوجىنىياز ھاجىمۇ قاتنىشىدۇ.

بەلگىلىمىدە بىر مىلتىققا بىردىن بۇغا مۈڭگۈزى تاپشۇرۇش دەپ كۆرسىتىلەتتى. ۋاڭنىڭ كۆز قارىشىنى بىلىش ئۈچۈن ئوۋچىلار مەسلىھەتلىشىپ 2 مىلتىققا 6 بۇغا مۈڭگۈزى تاپشۇرىدۇ. بېشىر ۋاڭ تارىختىن تارتىپ كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ سورىغاندا، مۈڭگۈزنى تاپشۇرۇشقا بارغانلار: «بىزنىڭ تاراتۇ تېغىدىن شۇنداق بىر پالۋان

چىقتى، كۆزى كۆرگەننى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ئاتقان ئوقتىن بىر تالىمۇ زايا قىلمايدۇ، بىر ئورۇندا ئولتۇرۇپ توققۇز تال ئوقتا توققۇز تاغ تېكىسىنى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ھەتتا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان قۇشلارنىمۇ ئېتىپ چۈشۈرىدۇ. بىز ئېلىپ كەلگەن بۇغا مۈڭگۈزلىرىنىمۇ شۇ پالۋان ئاتقان» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ، بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، كەلگۈچىلەر: «ھەزرەتلىرى بىلەن خانلىق مەدرىسىدە بىللە ئوقۇغان كىشى ئىمىش، بىز ئۇ يەردە ئۇنى پالۋان دەپلا ئاتايمىز» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.

بېشىر ۋاڭ كەلگەنلەردىن قۇربان دورغا شۇ پالۋانغا ئوردا ئاتلىرىدىن ئىككى ئات بەرسۇن دەپ يارلىق ئەۋەتىدۇ. كېيىن بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ خوجىنىياز ھاجى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ۋە خوجىنىياز ھاجىغا ئادەم ئەۋەتىپ: «دادامنىڭ ۋاقتىدا بولغان ئىشلارنى مەن سۈرۈشتە قىلمايمەن، خوجىنىياز خاتىرجەم ئوردىغا كەلسۇن، خىزمەت بېرىمەن» دەيدۇ، لېكىن 1 ـ 2 ـ قېتىملىق چاقىرتىشتا خوجىنىياز ھاجى بارمايدۇ. 3 ـ قېتىم بەھرام يۈسۈپ بەگ (ئوردا بېگى) دىگەن كىشىنى تاققا ئەۋەتكەندە، خوجىنىياز ھاجى ئاندىن ماقۇل بولۇپ ئوردىغا كېلىدۇ.

بېشىر ۋاڭ ئادەت بويىچە پات ـ پات ئۇۋغا چىقاتتى. خوجىنىياز ھاجىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە باراتتى. كىيىك ئۇچراپ قالسا، بېشىر ۋاڭ كىيىك تەرەپكە قارىتىپ نىشانسىزلا ئوق ئاتىدىكەن، خوجىنىياز ھاجى ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ دەل كىيىكنىڭ ئۆزىگىلا ئېتىپ يىقىتىدىكەندە «ھەزرەتلىرى ئاتتىلا» دەپ ئۆتتۈنۈپ بېرىدىكەن. شۇنداق قىلىپ خوجىنىياز بېشىر ۋاڭغا بەكمۇ ياراپ كېتىدۇ ۋە خوجىنىياز

هاجىغا ھەسەتخورلىغى كۈچلۈك بولغان، خوجىنىياز ئۈستىدە كۆپ پىتنە قىلىدىغان ئوردا بېگى يولۋاسنى بازار بېگى قىلىپ ئوردىدىن يۆتكىۋېتىپ، خوجىنىياز ھاجىنى ئوردا پالۋانلىرىنى ھەربى مەشق قىلدۇرىدىغان باشلىق قىلىپ بەلگىلەپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوردىدىكى باشقا ھەسەتخور بەگلەرمۇ ئىلاج قىلالماي قالىدۇ. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان خوجىنىياز ھاجى ئوردا ئىچىدە تۇرۇپ 1929-يىلدىن 1931-يىلىغىچە قۇمۇل ۋاڭىغا قارشى قوزغالغان قۇمۇل دىخانلىرى قوزغىلىڭىنىڭ جىددى تەييارلىغىنى قىلىدۇ.

1929-يىللىرى ۋاڭ ئوردىسى قۇمۇل رايونىنىڭ ھەربى مۇداپىئە ئىشىنى كۈچەيتىپ ۋاڭ ئوردىسىنى ساقلاش مەقسىدىدە 1-قېتىم 12 تاغ، 5 شەھەردىن 100 دەك كىشىنى ۋاڭ ئوردىسىغا توپلاپ ئۇلارغا ھەربى تەلىم-تەربىيە بېرىش ۋەزىپىسىنى خوجىنىياز ھاجىغا تاپشۇرىدۇ. بۇمۇ خوجىنىياز ھاجى ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ پۇرسەت بولۇپ، كېلەچەكتە ۋاڭ ئوردىسىنى پاچاقلاپ تاشلاشنىڭ ئاساسىنى شۇ يەردە قۇرىدۇ....

ئاپتوردىن:

1-مەن بۇ قىسقا ماتېرىيالنى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۈرۈمچىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ تۇرغان ۋاقىتلىرىدا، شۇ ۋاقىتتىكى مۆتىۋەر زاتلارنىڭ ھاجىمدىن ھال سوراپ كۆرۈشكىلى كەلگەن چاغلىرىدا ھاجىمنىڭ ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ھېكايە قىلىپ بېرىشلىرىدىن بى-

ۋاستە ئاڭلىغان خاتىرىلىرىمگە ئاساسەن يېزىپ چىقتىم.

2 ـ مەن 1933 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1936 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە دادام قۇربانىنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە خوجىنىياز هاجىمنىڭ ئالدىدا خىزمەتتە بولدۇم.

تەڭتۇش مۆتىۋەرلەردىن مەسىلەن، بۇرھان شەھىدى، ئابدۇللا داموللا ، مەنسۇر ئەپەندى، يۇنۇس بەگ، تۇرسۇن بوۋا، شايەخمەت، شېرىپقان (قازاق) قاتارلىق كىشىلەر هاجىم بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەندە هاجىمدىن ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلاتتى. هاجىمىز بۇ تەلەپلەرگە ئاساسەن بىر ئاخشامدا بىر ياكى ئىككى ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەتتى، ئاڭلىغۇچىلار قىزىقىپ كەتكەن تۈنلەردە تاڭ سۈزۈلۈپمۇ قالاتتى. بۇ هال هەپتىدە بىر ـ ئىككى قېتىم تەكرارلىنىپ تۇراتتى. مەن مېھمانلارنى كۈتۈش جەريانىدا ئاڭلاش پۇرسىتىگە ئىگە بولاتتىم. قىسقىچە خاتىرىمۇ قىلاتتىم.

3 ـ هاجىمنىڭ مىجەزى بەكمۇ چۇس ئىدى. خۇشى بولمىغان كىشىلەرگە ئاسانلا خاپا بولۇپ قالاتتى. بۇ خاپىلىق بۈگۈنى بار ئەتىسى يوق ئىدى. شۇنىڭدەك هاجىمنىڭ يالغان سۆز قىلماسلىقىمۇ ئالاھىدە بىر خاراكتېرى ئىدى.

1934 ـ يىلى شىنجاڭدىن بىر تۈركۈم كىشىلەر ھەرەمگە بارغاندا، خوجىنىياز هاجى ئىنىسى باقىنىيازدىن مەككىدىكى ياقۇپ هاجىغا، ئوغلى ئابدۇللا ياقۇپلارغا ئايرىم سالام خەت يازغان ۋە سوغا ـ سالام ئەۋەتكەن ئىدى. كېيىن ئۇلاردىن جاۋاپ خەت كەلدى. بۇ پاكىت خوجىنىياز هاجىنىڭ مەككىدە ياقۇپ باي ـ نىڭ خورمىلىق بېغىدا ئىشلىگەن سەرگۈزەشتىسىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرەتتى.

تۇرپان قاراغوجا ئاستانىدا مەخسۇت باي ۋە مامۇتلار بىلەن بولغان ئىدىيە بىرلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولساق، مەسىلەن، خوجىنىياز هاجى قۇمۇلدا بولغان ۋاقىتلىرىدا مەخسۇت باي سودىگەرچىلىك باھانىسى بىلەن قۇمۇلغا 3 قېتىم بېرىپ هاجىم بىلەن كۆرۈشكەن. ئۇنى خوجىنىياز هاجى ئۆز يۇرتى تاراتىغىمۇ ئېلىپ بارغان ئىدى.

قۇمۇل دىخانلار ئىنقىلاۋى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن مەخسۇت باي ئۆزى قۇمۇلغا بېرىپ خوجىنىياز هاجىنى تۇرپانغا باشلاپ چىقتى.

خوجىنىياز هاجى ئالتاي ۋەقەلىكىنى سۆزلەپ بەرگەندە، شۇ دەۋردە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولغان قازاق خەلقىنىڭ ئاتاغلىق ئەربابى شەرىپقان ئاڭلاپ: «هاجىمنىڭ سۆزى دەل جايىدا، ئالىپ دىگەن كىشىنىڭ جارلىغى راست، ئۇ هازىر ئوكۇرداي بولدى. هاجىمغا ھەمرا بولۇپ بارغۇلدىن ئالتايغا بارغان قامزا، ئالتاي - قۇمۇل ئارىلىغىدا قاتناپ يۈرىدىغان چوڭ ئوغرى. هازىر ئۇ تۈرمىدە ياتىدۇ» دىگەن ئىدى.

خوجىنىياز هاجىم مۇئاۋىن رەئىس بولغاندىن كېيىن چۆچەكتىكى مامۇت باي ئۆزى ئالاھىدە ئۇرۇمچىگە كېلىپ هاجىمنى زىيارەت قىلغان ۋە سوغىلار بەرگەن.

غۇلجىدىكى ۋەلى باينىڭ كىچىك ئوغلى جامىخانمۇ ئۈرۈمچىگە كېلىپ، پۈتۈن ئائىلە تۇققانلار نامىدىن هاجىمدىن هال سورىغان... يۇقۇرقى پاكىتلار هاجىم سۆزلەپ بەرگەن ئىشلارنىڭ راستلىغىنى ئىسپاتلايدۇ.

مافۇشىڭ (ماتىتەي) توغرىسىدا ئەسلىمە

مۇھەممەت ئىمىن قۇربان

«شىنخەي ئىنقىلاۋى» نىڭ ئالدى-كەينىدە قەشقەردە «تىتەي»، «نېتەي» دەپ ئاتىلىدىغان ھەربى ۋە مەمۇرى ئەمەلدارلار ئۆتكەن ئىدى.

«تىتەي» دىگىنى دىۋىزىيە قوماندانى (سىجاڭ) دەرىجىلىك، «نېتەي» دىگىنى بىرىگادا قوماندانى (لۈيجاڭ) دەرىجىلىك ئەمەل ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قەشقەردە ئۇزۇن نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان مافۇشىڭ، يەنى ماتىتەي بىر قەدەر تىپىك بولۇپ، بىر مەزگىل «پاشا» دەپ ئاتالغان، كېيىن «مومچى تاز» دەپ ھاقارەتلەنگەن ئىدى. مەن بۇ ھەقتە ئىگەللىگەنلىرىم ۋە بىلگەنلىرىم بويىچە قىسقىچە ئەسلىمە يازماقچىمەن:

مافۇشىڭ، مىللىتى خۇيزۇ، ئەرەپچە ئېتى مۇھەممەت يۇنۇس. ئەل ئىچىدە ئۇنى يۇنۇنەنما دەپمۇ ئاتايتتى. ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن قۇرۇلغان يەرلىك قوشۇننىڭ 10-باتالىيونىغا تۇڭلىڭ بولغان. مافۇشىڭ چاپسانلا ياڭ زېڭشىننىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپ خىزمەت دەرى-

جىنسى ئۆستىدۇ. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى قەشقەرنىڭ تى-
تەيلىگىگە ئۆستۈرۈلىدۇ. ئۇ قەشقەرگە تىتەي بولۇپ كەلگەندە
ئۇنىڭ ئوغلى ماجۇ «نىتەي» بولۇپ بىللە كىلىدۇ. بۇلار
قەشقەرگە كېلىپ ماتىتەي يېڭىشەھەردە، ماجۇ كونىشەھەردە
تۇرۇپ ئون نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ.

ماتىتەي ئۇچىغا چىققان شەھۋەتپەرەست بولۇپ كېيىنكى
كۈنلەردە ئەيشى-ئىشرەتكە قاتتىق بېرىلىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ بۇ
جەھەتتىكى قىلمىشلىرىنى تۆۋەندىكى پاكىتلار ئىسپاتلاپ بېرىدۇ:

1-ماتىتەي قەشقەردە تۇرغان مەزگىللىرىدە كۆپلەپ
خوتۇن ئالىدۇ. بۇ چاغلاردا خەلق ئىچىدە «ماتىتەينىڭ 40
خوتۇنى بار» دىگەن سۆز مەشھۇر ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىگە قا-
راشلىق ھەرەمخانىسىدا كۆپلىگەن قىز-چوكانلار، قول-
دىدەكلىرى بولۇپ ئۇلارنىڭ ئىپپەت-نومۇسى ئاياق
ئاستى قىلىناتتى. ئۇنىڭ يالاقچىلىرى ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن
خەلقنىڭ چىرايلىق قىزلىرىنى ئالداش، زورلاش، ئازدۇرۇش،
ئوغرىلاشتەك ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۇنىڭغا سوغات قىلىپ تۇراتتى.

ماتىتەي يېشى 60 تىن ئېشىپ ھالسىزلانغاندىن كېيىن
تۆۋىپلارغا قىززەت دورىسى ياساتماقچى بولىدۇ. بۇ
دورىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن قۇچقاچ لازىم بولغانلىقتىن پۈتۈن
يۇرتقا قۇچقاچ ئالۋىنى سالىدۇ. مانا بۇ قەشقەر تارىخىدىكى
مەشھۇر «قۇچقاچ ئالۋىنى» ئىدى. بۇ ئالۋاڭ شۇ زاماندا يۇرت
ئىچىدە قالتىس ئېغىر زۇلۇم بولغان ئىدى. مەسىلەن، تىتەيگە دورا
ياساش ئۈچۈن 100 دانە قۇچقاچ لازىم بولسا، شەھەر ھاكىمى
بەگلەرگە 200 قۇچقاچ دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن، شەھەر بەگلىرى
بولسا يېزا بەگلىرىگە 500 قۇچقاچ دەپ تاپشۇرغان. يېزا بەگ-

لىرى يۈز بېشىغا، يۈز بېشى ئون بېشىغا قاتلاپ بۇيرۇق قىلىنغانلىقتىن پۇقرا بېشىغا كەلگەندە ئۇ نەچچە قاتلىنىپ بىر بەگلىك تەۋەسىدىكى پۇقرالار ئون مىڭلاپ قوچقاچ تۇتۇشقا مەجبۇر بولۇشقان. مۇنداق زور ساندىكى قوچقاچنى تۇتۇپ تاپ-شۇرۇش پۇقرالارغا ئىنتايىن ئېغىر قىيىنچىلىق تۇغدۇرغان ئىدى. يېزا بەگلىرى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تۆزۈم چىقىرىپ قوچقاچنىڭ ئورنىغا پۇل تۆلەش ئىشىنى يولغا قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئالۋاڭنىڭ دائىرىسى كېڭىيىپ يۇرت خەلقىگە مۆلچەرلى-گۈسىز ئېغىر بالايى ئاپەت بولىدۇ. شۇ ۋاقىتتا قوچقاچ ئالۋىڭىنى تۆلەپ كېتەلمەي قاماققا ئېلىنغانلار، ئۆي ۋاقىدىن ئاجراپ خانىۋەيران بولغانلار ناھايىتى كۆپ.

2 - ماتەتەي ئالۋاڭنى تولا سېلىپ قەشقەر خەلقىگە ھېساپسىز جەۋرى-زۇلۇم قىلغان مىللەتارىست ئىدى. مەسى-لەن، ئۇ قەشقەردە دوبۇتىنىڭ جاڭگاللىغىغا (ھازىرقى ساۋخۇغا) شەھەر ۋە ئوردا سالدۇرغان. بۇ قۇرۇلۇش ئۈچۈن يۇرتقا ھا-شا سېلىپ مىڭلىغان ئادەملەرنى كېچە-كۈندۈز ئىشلەتكەندىن تاشقىرى قۇرۇلۇشنىڭ ماتېرىياللىرىنىمۇ يۇرت-يۇرتتىن ئالى-غان. ساۋخۇ قۇرۇلۇشىدىكى زۇلۇم تارىختا خېلى ئېغىر ئۆتكەن زۇلۇملاردىن بولۇپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان-تەرى بەدىلىگە ھەي-ۋەتلىك يەردە شەھەر ۋە ھەشەمەتلىك قەسىرلەر قۇرۇلغان. بۇ ھەقتە خەلقنىڭ ئېيتقان قوشاقلىرى ھازىرغىچە كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلگىنى يوق. مەسىلەن:

ساۋخۇ يولى قۇمۇشلۇق،
ئوغاق سېلىپ ئورغان يوق.

14 يىللاپ شەھەر سورىغان،
ماتىنەيدەك زالىم يوق......

بۇ قوشاقنىڭ 4 ـ قۇرىدىكى سۆز زالىملىقتا ھېچكىممۇ «ماتىنەيدەك بولغان ئەمەس» دېگەن ئۇقۇمنى ناھايىتى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئۇ يەنە سەيلە، تاماشا قىلىش ئۈچۈن قەشقەر يېڭىشەھەر ـ نىڭ مەركىزىگە «لو» ناملىق ھەشەمەتلىك راۋاق (قەيتۇر) ياساتقان. بۇ قۇرۇلۇشنىمۇ يۇرتقا ئالۋاڭ چېچىپ ئەمگەكچى خەلقنى ھاشاغا ئىشلىتىش بىلەن پۈتكۈزگەن.

ماتىنەينىڭ دەۋرىدە قەشقەردە بولغان «موم ئالۋىڭى» ناھايىتى دەھشەتلىك ئۆتكەن. بۇ ئالۋاڭدا نۇرغۇنلىغان كى ـ شىلەر خانىۋەيران بولغان، قاماققا ئېلىنغان، ھەتتا پۇت ـ قول ـ لىرى كېسىلگەن. بۇ ۋەقە مۇنداق بولغان ئىدى: شۇ زاماندا ئۇلۇغچاتنىڭ قىزىلبويى دېگەن يېرى ئەتراپىدا نېفىت ـ لىك بولۇپ، ئۆزلىگىدىن ئۆرلەپ قالغان ماي، سايلىقلاردا ۋە سۇ يۈزىدە لەيلەپ كۆرۈنگەن، بەزى يەرلەردە لاتقىغا ئوخشاش ئۇيۇپ قالغان ئىكەن. بۇنى كۆرگەن يەرلىك ئادەملەر تاغ يا ـ قىسىدىن موم چىقتى دېگەن گەپنى تارقىتىدۇ. ماتىنەي ئاڭلاپ بۇنى يىغىپ موم دەپ سېتىشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. روزى بەگ، جىڭچى ئىمام، ھاشىم چوك، ئاۋۇت ئىمام دېگەن كىشىلەرنى ئىشقا سېلىپ قەشقەر كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەردىكى دۇكاندارلارغا بۇ مومنى كۆپلەپ ساتىدۇ. لېكىن مومدۇزلار بۇنى ئىشلىتىپ كۆ ـ رۈپ ئۇنىڭ موم بولماستىن قارامايى ئىكەنلىكىنى بىلىپ ھېتىۋېلىشتىن باش تارتىدۇ. بۇنى كۆپلەپ سېتىۋالغان دۇكاندارلار

زىيان تارتىدۇ. زىيان تارتقان دۇكاندارلار ھوم سېتمۇپلەشنى رەت
قىلسا «پادىشا» ھۆكۈمىگە قارشىلىق قىلدى دەپ قامايدۇ. بۇنىڭدا
زىيان تارتقان ۋە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان خەلق ماتىتەيىنىڭ
زۇلمى ئۈستىدىن ياڭ زېڭشىنغا كۆپلەپ ئەرز شىكايەت قىلىدۇ.
بۇ توغرىدا ئۈرۈمچى جاڭجۇنى ماتىتەيىنى ئەيىپلەپ خەت
ئەۋەتىدۇ. ماتىتەي ياڭ زېڭشىندىن كەلگەن بۇ ئەيىپلەش بەدى-
لىگە ئاچچىغىنى يەرلىك كىشىلەردىن ئېلىپ دەھشەتلىك چارى-
لارنى كۆرۈشكە باشلايدۇ. مەسىلەن، روزى بەگنى باش جىنا-
يەتچى قىلىپ ئۇنىڭ قولىنى بېغىشىدىن كېسىپ شەھەر ئاي-
لاندۇرۇپ سازايى قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تاغاچى كوچىنىڭ
ئىمامى «جىڭچى ئىمام» بىلەن ھاشىم چوڭ، ئاۋۇت ئىماملار-
نىڭمۇ قولىنى كېسىپ سازايى قىلىدۇ. قولى كېسىلگەنلەرنىڭ
قولىنى ياغدا داغلاپ قېنىنى توختاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ-
نىڭ ئازاۋىدا بەزەنلىرى ئۇزاق قالماي ئالەمدىن ئۆتىدۇ.

3 ـ ماتىتەي قەشقەردە ئۆز بەگ، ئۆز خان بولۇۋېلىپ
ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتىگە ئانچە بويسۇنمايدۇ. مەسىلەن، ئۇنىڭ
ۋاقتىدا قەشقەرنىڭ ۋالىسى جۇ رۇيچىش بىلەن قەشقەر كونى-
شەھەر ئامبىلى ما شاۋۋۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا پۇت تېپىشىش بولۇپ،
ماتىتەي بۇ ئەھۋالنى ئۈرۈمچىگە مەلۇم قىلماستىنلا ئۇلار-
نىڭ ئەمەلىنى ئېلىپ تاشلاپ، تاھغىسىنى تارتىۋېلىپ قەشقەر-
دىن قوغلاپ چىقارغان. ياڭ زېڭشىن بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان بول-
سىمۇ ماتىتەيگە سۆزىنى ئۆتكۈزەلمەي جۇ رۇيچىشنى ئاقسۇغا ۋالى،
ما شاۋۋۇنى ئۇچتۇرپانغا ھاكىم قىلىپ تەيىنلەپ بۇ ئىشنى
ۋاقىتلىق بىر تەرەپ قىلغان بولىدۇ. ئەمما كۆڭلىدە ماتىتەي-
دىن قاتتىق نارازى بولىدۇ.

ماتتەيىنىڭ ئوغلى ماجۇۋمۇ دادىسىغا ئوخشاش سۆلەتۋاز، ھەشەمەتخور بولۇپ، قەشقەر كونىشەھەردىكى «يومۇلاق شەھەر كۆلى» بويىغا بىر راۋاق سالدۇرغان. بۇنى كىشىلەر نىتەيىنىڭ راۋىغى دەپ ئاتايتتى. ئۇ بەزىدە ھاۋانىڭ ياخشى ۋاقىتلىرىدا راۋاققا چىقىپ شەھەر مەنزىرىسىنى تاماشا قىلاتتى. كەچقۇرۇنلىرى كانايچىلارنى سېپىلگە چىقىرىپ كاناي چالدۇراتتى.

دىمەك ئاتا-بالا ئىككىسى قەشقەردە ئۆز بەگ، ئۆز خان بولىۋېلىپ ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتىگە تولۇق ئىتائەت قىلمىغانلىقتىن، ياڭ زېڭشىن ئۇنى يوقىتىۋېتىش قارارىغا كەلدى. لېكىن ئۇلارنىڭ قولىدا خېلى نۇرغۇن قوراللىق قوشۇن بولغانلىقتىن ئۇنى ما شاۋۇنىڭ قولى بىلەن يوقىتىشنى پىلان قىلدى. ما شاۋۇ بىلەن ماتتەيىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كۈچلۈكلىكىنى بىلىدىغان ياڭ زېڭشىن ماشاۋۇغا ماتتەيىنى يوقىتىۋېتىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى بەردى. بۇيرۇق 1924-يىلى ماي ئايلىرىدا چۈشكەن بولسا كېرەك.

بۇيرۇق ئالغان ما شاۋۇ تولۇق تەييارلىق كۆرگەندىن كېيىن ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ ئوچتۇرپان قاخشال يولى بىلەن يولغا چىقتى. ئاقسۇ، كۇچاردىن تەشكىللەنگەن ياردەمچى قوشۇن رامزان ھاجى دىگەن ئادەمنىڭ قوماندانلىغىدا چوڭ يول بىلەن ماڭدى. بۇ ئىككى قوشۇن بىر ۋاقىتتا قەشقەرگە يېتىپ بېرىپ تەڭ ھەركەت قىلدى. ما شاۋۇ قوشۇنى قەشقەر يېڭىشەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. ئاقسۇ، كۇچاردىن كەلگەن ۋاڭ، گۈڭ ۋە قادىر جەڭگىنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەر كونىشەھەرنى مۇھاسىرە قىلدى. ھۇجۇم بىرلا ۋاقىتتا باشلاندى. بىر-

ئىككى سائەت مىقدارى داۋام قىلغان قاتتىق جەڭ نەتىجىسى-
دە ماتتەي ئۆز رەقىبى بولغان ما شاۋۋۇنىڭ قولىغا چۈشۈپ،
ئەڭ ئالى جازاغا ھۆكۈم قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ دارغا ئېسىلغان
تېنى قەشقەردە ئۇدا ئۈچ كۈن سازايى قىلىنغان ئىدى.

ماتتەي تولۇم ساچقان،
ئالۋاڭنى تولا چاشقان،
خەلققە زۇلۇم قىلغاچقا،
دارغا ئېسىلىپ ياتقان.

بۇ قوشاق دەل شۇ يىللىرى پەيدا بولغان ئىدى.

رامزان ھاجى باشچىلىغىدىكى قوشۇن سەھەرلىكتە دەرۋازا ئېچىلىش بىلەن تەڭ ئات سېلىپ كىرىپ ماجۇۋۇنىڭ ئادەملىرى ئۇيقۇسىنى ئېچىپ بولغىچە يۇمىلاق شەھەرنى ئىگەللەيدۇ. ماجۇۋۇ ئۆزىنىڭ مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىقىنى بىلىپ راۋاق تەرەپكە قاراپ قاچىدۇ. رامزان ھاجى ئۇنى قوغلاپ چىقىپ تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلغاندا، ئۇ تاپانچىسى بىلەن رامزان ھاجىنى ئېتىپ قويىدۇ. لېكىن مىنۇت ئۆتمەيلا ماجۇۋۇغىمۇ ئوق تېگىپ ئۆلىدۇ. ماتتەينىڭ قەشقەردىكى 10 نەچچە يىللىق ھۆكۈمرانلىقىغا شۇ يوسۇندا خاتىمە بېرىلگەن ئىدى.

قاغىلىق تارىخىغا دائىر ئەسلىمە لەردىن پارچىلار

ئابدۇرېشىت خوجاھەمەت

قاغىلىق — شىنجاڭدا ئاھالىسى كۆپ، بايلىقى مول ناھىيىلەرنىڭ بىرى. تارىختا بۇ جايدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار ئاز ئەمەس. تۆۋەندىكىلەر مەن بىلگەن بەزى ئەھۋاللاردۇر.

چەتئەللىكلەرنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازلىق بولۇۋېلىشى

1917 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قاغىلىقتا 70 نەپەرچە (46 ئائىلە) روسىيە پۇقراسى، بىرمۇنچە ئەنگلىيە پۇقراسى (بۇلار ئاساسەن ھىندىستانلىقلار بولۇپ، بۇ چاغدا ھىندىستان ئەنگلىيە فېدراتسىيىسىدە ئىدى)، 200 گە يېقىن ئافغانىستان پۇقراسى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئالاھىدە ئىمتىيازلىق ھېساپلايتتى. روسىيە پۇقرالىرى بىلەن ئافغانىستان پۇقرالىرىنىڭ ھەممىسى دېگىدەك سودىگەرچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار بارلىق تىجارەت يوللىرىنى ئىگەللىۋالغان ئىدى. ئەنگلىيە پۇقرالىرى بولسا، ئۆسۈمگە پۇل بېرىپ جازانە - سۈتخورلۇق

بىلەن بىيىپ كەتكەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج-سېلىق تاپشۇرمايتتى. يەنە كېلىپ يەرلىك خەلقلەرنى مەيلىچە بوزەك ئېتەتتى. بۇ ئادەملەرنىڭ روسىيە، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىلىرى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ئاقساقال (ۋەكىل) لىرى بولاتتى. بۇ ئاقساقال-لار «ئۆز كىشىلىرىمىزنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتلىرىنى قوغدايمىز» دىگەن بانا بىلەن يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىپ بەزىدە بىسىم ئىشلىتەتتى. ئۇلار سودا-سېتىق. ئېلىم-بېرىم ۋە باشقا ئىشلاردا يەرلىك خەلق بىلەن دەۋالىشىپ يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە بارسا، يەرلىك ھۆكۈمەت شۇلارنىڭ دىگىنىدەك ھەل قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ پات-پات ۋەقە چىقىرىپ يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىپ تۇراتتى. بىر كۈنى خەنزۇ مەكتىۋىدە ئوقۇيدىغان بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى روسىيە پۇقراسى قادىر-خاننىڭ دۇكىنىدىن مال ئېلىۋېتىپ گەپ تالىشىپ قالىدۇ. قادىرخان بولسا، ئۆزىنىڭ روسىيە پۇقرالىق ئىمتىيازىغا تايىنىپ ھېلىقى ئوقۇغۇچىنى ئۇرىدۇ. بۇ ئوقۇغۇچى ئەلەمگە چىدىماي ئامبالغا قادىرخان ئۈستىدىن ئەرز قىلىدۇ. ئامبال ۋۇقۇشماي قادىرخانى چاقىرتىپ كېلىپ 30 پالاق ئۇردۇرىدۇ. بۇ چاغدا قادىرخان ئەھۋالنى ئۆز ئاقساقىلى توختىغا ئېيتىدۇ ۋە ئۇنىڭ يەل بېرىشى، يول كۆرسىتىشى بىلەن قەشقەردىكى روسىيە كونسۇلخانىسىغا ئەرز سۇنىدۇ. كونسۇلخانا اغىلىققا ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئۇ كېلىپ قاغىلىق ئامبىلىغا ھەيۋە قىلىدۇ ھەم ھەر بىر پالاق ئۈچۈن بىرقانچە سەر كۈمۈش تۆلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قاغىلىقتا تۇرۇشلۇق

ھەربى قىسمىنىڭ باشلىقى ئامبالغا: «ئۇلارنىڭ بىزگە قىلىۋاتقىنى زورلۇق. تاقەت قىلىۋېرىشىنىڭ ئۆزى خورلۇق، بىزدە كۈچ تۇرۇغلۇق نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا بوزەك بولىمىز؟ سىز ماقۇل دېسىڭىز، مەن ئۇلارنىڭ ئەدىۋىنى بېرىپ قوغلىۋېتىمەن» دېدى. ئامبال بولسا «ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا شەرتنامە بار. ئۇنداق قىلساق يۇقۇرىنىڭ ئالدىدا جاۋاپكار بولۇپ قالىمىز» دېدى-دە، كۈمۈش بېرىشكە ماقۇل بولۇپ بىرقانچە يامبۇنى پەتنۇسقا سېلىپ كونسۇلخانا خادىمىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ قۇتۇلدى.

قاغىلىقتىكى ئەنگلىيە پۇقراسىنىڭمۇ خورىكى بەك ئۆسۈپ كەتكەن ئىدى. يەرلىك خەلقلەرگە ئۆسۈمگە بەرگەن پۇللىرىنى يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ يىغىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلاتتى. يىغىپ بەرمىسە ماجرا چىقىرىشتىنمۇ يانمايتتى.

يەرلىك ئادەملەرنىڭ چەتئەل پۇقراسى بولۇشى

قاغىلىقتىكى روسىيە، ئەنگلىيە پۇقرالىرىنىڭ يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج-سېلىق، غەللە-پاراق تاپشۇرمايدىغانلىقىنى كۆرگەن بىر قىسىم يەرلىك كىشىلەر چەتئەل پۇخراسى بولۇشقا قىزىقىپ كېتىدۇ. بۇ كىشىلەر چەتئەل پۇقرالىرىنىڭ ئاقساقاللىرىغا پارە بېرىپ، ئۆزلىرىنى كونسۇلخانىلارغا تونۇشتۇرۇپ چەتئەل پۇقرالىقىغا قوبۇل قىلىنىشىنى ئىلتىماس قىلىشىدۇ. چەتئەل پۇقرالىرىنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئاقساقاللىرىمۇ پارە بىلەن چۆنتەكلىرىنى توشقازغاندىن كېيىن، يالغان ئانكېتلارنى تولدۇرۇپ قەشقەردىكى روسىيە، ئەنگلىيە

كونسۇلخانىلىرىغا يوللايدۇ ۋە چەتئەل پۇقراسىلىق گۇۋاھنامىسى-
نى ۋە شۇ دۆلەتنىڭ بايرىقىنى ئەكەلدۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ كىشىلەر
ئەنگلىيە بايرىقىنى ئېسىپ قويۇشۇپ، گۇۋاھنامىلارنى كۆز-كۆز
قىلىشىپ يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج-سېلىق، غەللە-پاراق
تۆلەشتىن قۇتۇلىدۇ. بۇنداق ئەھۋال 1924-يىللىرىغا كەل-
گەندە بىر قەدەر يۇقىرى پەللىگە كۆتىرىلىدۇ. يەرلىك ھۆكۈمەت
دائىرىلىرى بۇلاردىن باج-سېلىق ئېلىشقا پېتىنالماي
قالغاچقا، دۆلەتنىڭ كىرىمىگە تەسىر يېتىدۇ. ئاخىر شۇ
ۋاقىتتىكى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى گۇيفىڭ بۇ
ھالنى يۇقىرىغا مەلۇم قىلىدۇ. يۇقىرىدىن: «ئۇلار روسىيە،
ئەنگلىيىنىڭ قايسى يېرىدىن كەلگەن، بۇ ھەقتە تولۇق
ئىسپاتى بارمۇ؟ ئاشۇ جاي ۋە مىللەتنىڭ تىلىنى بىلەمدۇ؟
ئاتا-ئانىسى نەلىك؟ بۇلارغا گۇۋاھلىق بېرەلەيدىغان پاكىت
بولسا، چەتئەل پۇقرالىقى ئېتىراپ قىلىنىدۇ، بولمىسا
چەتئەل پۇقرالىقى ئىناۋەتسىز» دېگەن مەزمۇندا جاۋاب
كېلىدۇ. ئامبال مۇشۇ كۆرسەتمە بويىچە ئىش كۆرىدۇ.
رىنچى تۈركۈمدە ئۆزى جۇڭگو پۇقراسى تۇرۇقلۇق چەتئەل
پۇقراسى بولۇۋالغانلاردىن يامۇل ئالدىدىكى ئۇزۇن كوچىدا
ئولتۇرۇشلۇق رېمونتچى (كىيىم تىكىش ماشىنىسىنى رېمونت
قىلاتتى) چاۋار ئاخۇن قاتارلىق 20 كىشىنى چاقىرتىپ
بىر-بىردىن سوراپ، ئۇلارنى چەتئەل پۇقراسى بولۇشتىن
چېكىندۇرىدۇ.

تۇنجى كىنو

تەخمىنەن 1923-يىلى بىر ئاخشىمى ئاغام مېنى

بۈگۈن لاتەك ئۆيۈنى (خەلق كىنوغا شۇنداق ئات قويۇۋالغان) بارەمىش. كۆرسىتىپ كېلەي، دەپ كونا كالا بازىرىدىكى بىر چوڭ هويلا ئالدىغا باشلاپ باردى. ئۈستى يېپىقلىق بۇ هويلىنىڭ ئىشىكىدىن پۇل تۆلەپ كىردۇق. بۇلۇڭدا بىر نەرسە «پات، پات، پات» قىلىپ بىر خىل ئاۋاز چىقىرىپ تۇراتتى (كېيىن ئۇقسام ماتورنىڭ ئاۋازى ئىكەن). هويلا ئىچى قاراڭغۇ بولۇپ، بىر پەردە غۇۋا چىراق كۆرۈنگەندەك قىلاتتى. كېيىن غىل - پال چىراق يېنىپلا ئاندىن كىنو باشلاندى. كىنونىڭ مەزمۇنىغا چۈشىنەلمىدىم. كىنو ئاۋازسىز بولۇپ، ئېكرانى هازىرقى ئوتتۇرا هال دەرىجىلىك كېلەتتى. سۈرەت ئوچۇق ئىدى.

پوچتىخانا

ئەقلىمگە كەلسەم قاغىلىقتا بىر نەچچە ئادەم ئىشلەيدىغان بىر پوچتا ۋاكالەتخانىسى بار ئىدى. ئۇنى خەقلەر «داكچىخانا» دېيىشەتتى. پوچتالىيون بولسا «داكچى» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلار قاغىلىق بىلەن گۇما، قاغىلىق بىلەن پوسكام ئارىلىقىدا ئات ئارقىلىق خەت - چەك توشۇيتتى. ئۇ چاغلاردا قاغىلىقتا سىمسىز تېلېفون - تېلېگرامما دېگەنلەر يوق بولۇپ، قۇدرىتى يېتىدىغانلار زۆرۈر تېپىلسا قەشقەرگە بېرىپ تېلېفون - تېلېگرامما بېرەتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا شەخسلەرنىڭ خەت - چەكلىرىنى ئاپىرىپ بېرىدىغان ئىشمۇ يوق، خەت - چەكى بار كىشىلەر ۋاكالەتخانىغا ئۆزى بېرىپ ئالاتتى.

داۋالاش

1933 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قاغىلىقنىڭ بازار ئىچىدە 2

ئېغىزلىق ئۆيدە بىر داۋالاش ئورنى قۇرۇلغان. بۇ ئۆينىڭ تاشقارقى ئۆيىدە ئۆسۈملۈكتىن ياسالغان دورىلار سېتىلاتتى، ئىچكىرىسىدە كېسەل كۆرۈلەتتى، ناھايىتى ئاددى ئۇسۇلدا داۋالىناتتى. داۋالاش ئورنىدا 2 كىشى (خەنزۇ) ئىشلەيتتى. ئۇلارنى ئۇيغۇرلار «چېچەكچى» دەيتتى. بۇ ئىككەيلەن ئەتىيازدا خەنزۇ باللىرىغا چېچەك سالاتتى. ئۇيغۇرلاردىن چېچەك سالدۇرىدىغانلىرى بەك ئاز بولاتتى. چۈنكى ئۇلار خۇراپى ئەقىدە بويىچە بۇ يەرگە يېقىن كەلمەيتتى. داۋالاش ئورنى ئادەتتىكى چاغلاردا يامۇلدىكى ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىنى داۋالايتتى. ئۇيغۇرلار كېسەل بولسا، مىللى تىۋىپقا كۆرسىتەتتى. بەزى پۇلى بارلار يەكەنگە بېرىپ «شىۋېت دوختۇرخانىسىغا» كۆرۈنەتتى. قاغىلىقتا ئۇنىڭدىن باشقا داۋالاش ئورنى يوق ئىدى. بىر مۇنچە كىشىلەر ئۆزى ياكى بالىلىرى ئاغرىپ قالسا، دۇئا، رەتنامە ئوقۇتۇپ، پېرى ئويناتۇش بىلەن بولدى قىلاتتى.

سۈرگۈن ۋە نوم

ئىمىنوپ ئېلاخۇن

قۇمۇلدىكى فېئودال ۋاڭلىق تۈزۈم بولۇپمۇ شامەخسۇت ۋاڭ دەۋرىگە يەتكەندە تېخىمۇ چىرىكلەشكەن ئىدى. قۇمۇل خەلقى سىياسى ـ ئىقتىسادى تەرەپتىن تېخىمۇ قاتتىق ئېكىسپىلاتاتسىيە قىلىندى. ئەمگەكچى خەلق ۋاڭلارنىڭ دىخانچىلىق مەيدانلىرىغا ھەقسىز ئىشلەيتتى، تۆمۈر چارۋىلارنى ھەقسىز بېقىپ بېرەتتى، ۋاڭنىڭ كارىزلىرىنى ھەقسىز چېپىپ بېرەتتى. بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشكە مەجبۇر قىلىناتتى. شۇنىڭدەك ھەرخىل ئالۋاڭ ـ سېلىقلارغا ئىشلەيتتى. ۋاڭ، بەگلەر بولسا ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان ـ تەرى ھېساۋىغا پارازىتلىق بىلەن پاراۋان تۇرمۇش كۆچۈرۈپ خالىغانچە كەيىپ ـ ساپا سۈرەتتى.

ئەمگەكچى خەلق ئاممىسى بولسا فېئوداللىق ۋاڭلىق تۈزۈم بىلەن دىنى قائىدە ـ قانۇنلارنى ئىجرا قىلىشقا مەجبۇر قىلىناتتى.

1820 ـ يىللىرى مەھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ، ۋاڭلىق مەنسەپكە ئولتۇرغاندىن كېيىن فېئودال ۋاڭلىق تۈزۈم، دىنى قائىدە ـ قانۇنلارنى ئىجرا قىلدۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا، كەنت ـ يېزىلىرىغىچە، بەگ ـ دورغا، مىراپ،

مۆپتى، ئىشان، سوپى، پاششەپ، قوش بېگى، بازار بېگى قاتارلىقلارنى بەلگىلەپ يۇرت باشقۇردى. ئۇلار ئارقىلىق ئەنگەكچى خەلقلەرنى يوقىلاڭ باھانىلار بىلەن قولغا ئېلىش، زىندانغا تاشلاش ئىشلىرىنى يۈرگۈزدى. قولغا ئېلىنغانلاردىن كىچىك ئەمەلدارلار پارە ئېلىپ قويۇپ بەرگەنلەردىن باشقىلىرى ئوردا قاماقخانىسىغا سولاپ قويۇلاتتى. بىر كۈنلىرى ۋاڭ ئوردىسىنىڭ قاماقخانىسى ئادەمگە توشۇپ سىغىشماي قالغاندا ئۇلارنى سۈرگۈن قىلىپ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ تۇققانلىرىدىن ئامان خوجا ئىسىملىك بىر ئەمەلدارغا (هازىرقى قۇمۇل ئايرودرومىنىڭ ئورنىدىكى راۋاقلىق قوروسىدا ئولتۇرۇشلۇق ئىدى.) تاپشۇرىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ قۇمۇلدا «سۈرگۈن» قىلىش ئىشى كېلىپ چىقتى. «سۈرگۈن» قىلىنغان جاينى «ئامان قاغا» دەپ ئاتايتتى.

ئەسلىدە ئامان قاغا دېگەن جاي ۋاڭ ئوردىسىغا قاراشلىق ئىدى. هەر يىلى هەر ئائىلە ئامان خوجىنىڭ باشچىلىقىدا ئامان قاغىدىن ئىككى هارۋا يانتاق چېپىپ ۋاڭ ئوردىسىغا تاپشۇراتتى. شۇنىڭدەك بۇ جايدا چاشقاننىڭ بىر خىلى «كۈسۈتكە» كۆپ بولۇپ، چوڭلىقى مۈشۈكتەك كېلەتتى. سۈرگۈن قىلىنغان گۇناكارلارغا كۈسۈتكە تېرىسىدە ئون كىشىلىك جۇۋا تەييارلاش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلاتتى. شۇڭا بۇ بىچارىلەر قاپاق بىلەن سۇ توشۇپ «كۈسۈتكە» تۆشۈكلىرىگە قۇيۇپ، كۈسۈتكىنى ئۇۋىسىدىن قوزغاش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۇنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ ئۇنىڭ تېرىسىنى ئەيلەپ، ئون كىشىلىك جۇۋا تەييارلاپ ئامان خوجا ئارقىلىق ۋاڭغا تاپشۇراتتى. بۇ ۋەزىپە قاچان تۈگىسە ئۇنىڭ گۇناسىمۇ شۇ ۋاقىتتا تۈگىگەن بولاتتى. ئاندىن

ۋاڭلىق تۈزۈم، دىنىي قائىدىلەرنى شەرتسىز ئىجرا قىلىشى ئۈ-
چۈن تىلىدىن خەت ئېلىپ قويۇپ بېرەتتى. ئۇن كىشىلىك
جوڭگا تەييارلاش ئۈچۈن ئاز دېگەندە بىر يىل ياكى بىر
نەچچە يىل ۋاقىت كېتەتتى، بۇ جەرياندا گۇناكارلار تاماقنى
ئۆز ئۆيىدىن توشۇپ يەيتتى. ئائىلىسىدە ئەمگەك كۈچى
يوق كەمبەغەللەر تاماق، كىيىم-كېچەك ۋە باشقا خىراجەت-
لەردىن قىستىلىپ ئۆي-جايلىرىنى گۆرەگە قويۇپ ياكى سېتىپ
خىراجەت قىلىپ، ئاخىرى يوقسۇللۇقتا ۋەيران بولۇپ كېتەتتى.
بىر قىسىم ئۆي-ئائىلىسى يوقلارغا بوز يەر ئاچتۇرۇپ قاپاق
بىلەن سۇ توشۇتۇپ تېرىق تېرىتاتتى. چىقىقان مەھسۇلاتنى
گۇناكارنىڭ ئۆزىگە بېرىپ ئىشقا سالاتتى. بۇنداقلارنىڭ
سۈرگۈن ۋاقتى تېخىمۇ ئۇزۇراپ كېتەتتى. مۇشۇ تەرتىپ
شامەخسۇت ۋاڭنىڭ زامانىغىچە كەلدى. شامەخسۇت ھاكىمى-
يەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئالۋاڭ-سېلىق تېخىمۇ كۆ-
پىيىپ ئامان قاغىغا سۈرگۈن قىلىنىدىغانلار كۆپەيدى.

1913-يىلى قۇمۇلدا بولغان قاتتىق يەر تەۋرەشتە
ئامان خوجىنىڭ قورا-جايى ۋەيران بولدى. ئامان خوجا ۋە
بىر نەچچە ئون گۇناكارلارنى راۋاق بېسىپ ئۆلتۈردى.
شۇندىن كېيىن ئامانقاغىغا سۈرگۈن قىلىش ئۆزگەرتىلىپ
نوم-بايغا، كېيىنرەك شىڭشىڭشيا تەرەپلەرگە سۈرگۈن
قىلىنىدىغان بولدى.

نوم ھازىرقى ئاراتۈرۈك ناھىيىسىنىڭ شىمال تەرىپىگە
جايلاشقان بىر خەلق كۆكشىسى. ئەسلىدە ئاراتۈرۈك ناھىيە
بولماستىن قۇمۇل ۋاڭلىرىغا قاراشلىق قۇمۇلنىڭ ئەڭ يىراق
كەنتى بولۇپ دورغا، مىراپلار ئارقىلىق باشقۇرۇلاتتى. ئۇ چاغدا

ئادەم سانى ئاز، دىخانچىلىق، چارۋىچىلىقمۇ ئانچە كۆپ ئە-
مەس ئىدى.

بۇندىن 300 يىل بۇرۇن نوم ئەتراپلىرىدا ئولتۇراقلاشقان
ئاھالە يوق دىيەرلىك ئىدى. بۇ جايغا ئاراتۇرۇك تەۋەسىدىكى
ھەر قايسى جايلاردىن ئوۋ قىلىدىغانلار كېلىپ - كېتىپ تۇراتتى.
كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەر بۇ يەردە «بۇلاق سۈيى» بارلىغىنى،
يەرلەرنىڭ مۇنبەتلىگىنى بايقايدۇ، بەزەن ئوۋچىلار بۇلاق سۈ-
يىگە دانلىق زىرائەت تېرىپ سىناپ كۆرۈدۇ. سىناق نەتىجى-
سى ئۇنۇملۈك چىققاندىن كېيىن خەلق ئۆستەڭ چېپىپ دىخان-
چىلىق قىلماقچى بولىدۇ. تىيانشاندىن ئاداققىچە ئېقىپ كېلى-
دىغان بۇلاق سۈيىگە ئۇلاپ كىچىك بىر ئۆستەڭ چېپىپ
نومغا يەتكۈزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلقلەر نومدا يەر ئېچىپ
دىخانچىلىق قىلىپ ئولتۇراقلىشىشقا باشلايدۇ. روزى مەمەت
دىگەن ئادەم نومنىڭ كارساڭ دىگەن يېرىدىن 40 دادەنلىك
يەر تۇتىدۇ. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى دىخانچىلىق قىلغان
بولسىمۇ، كېيىن ئۆز ئارا چىقىشالماي پۈتۈن يەرنى ۋاڭغا
تەقدىم قىلىۋېتىپ ئۆزلىرى بايغا كېتىدۇ. تاپشۇرۇلغان 40 دا-
دەنلىك يەرنىڭ بەدىلىگە ۋاڭ ئوردىسى روزى مەمەتنىڭ
ئوغلى ھاشىمغا مىراپلىق مەنسىۋى بېرىدۇ. شۇندىن باشلاپ
نوم يۇرتقا ئايلىنىپ دىخانچىلىق قىلىنىدۇ. نومنى موڭغۇلچە
«نوم تولغاي» دەپ ئاتايدۇ. ئۇيغۇرچە «يۇرتنىڭ باشلانمىسى»
دىگەن بولىدۇ.

نومنىڭ شىمالى تەرىپىدە ھىنگان تاغلىرى، شەرقىدە
ئېگىز، ئىمىر تاغلىرى، جەنۇبى تەرىپىدە تىيانشان تاغلىرى
سوزۇلۇپ ياتىدۇ. غەربى چەكسىز تۆزلەڭلىكتىن ئىبارەت بۇ

جايدا سۆكسۆك، يۇلغۇن، قارا ياغاچ، توغراق قاتارلىق تەبى-
ئىي دەل-دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر بار، قارا تۇپراق مۇنبەت
جاي بولۇپ، ھاۋاسى ئىسسىق، دائىم بوران-شامال چىقىپ
تۇرىدۇ. ئاھالە بولسا، ئاشۇ سايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان
ۋاھلىق يەردە دېھقانچىلىق قىلىدۇ. كېيىن بۇ يەرنى سۈرگۈن
قىلىنغان گۇناكارلارنى ھەقسىز ئىشلىتىدىغان مەيدانغا
ئايلاندۇرغان.

بۇ يەردە گۇناكارلارنى قاماش ئۈچۈن مەخسۇس
قېزىلغان 5-6 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى زىندانلار بولۇپ، ئىچى
چوڭ، ئاغزى تار خۇددى تونۇر شەكلىدە بولاتتى. نومغا سۈرگۈن
بولۇپ كەلگەنلەرنىڭ گۇناسىنىڭ ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ
تۆۋەندىكى زىندانلارغا ئايرىپ سالاتتى:

(1) گۇناسى ئەڭ ئېغىرلار كېچە-كۈندۈز زىنداندىن چى-
قىرىلمايتتى. ئۇلارغا تاماقنى زىنداننىڭ ئۈستىدىن تاشلاپ
بېرەتتى. تاھارەتمۇ شۇنىڭ ئىچىدە بولاتتى. بۇنداق گۇنا-
كارلارنىڭ تىرىگى ئەمەس ئۆلۈكلا چىقاتتى.

(2) گۇناسى سەل يېنىكرەك بولغانلىرى كېچىسى
زىندانغا سولاپ كۈندۈزى چىقىرىلاتتى. ئەمما ئىككى پۇتىغا
/كۆتەك/ سېلىپ قويۇپ قول ئەمگىكىگە سالاتتى.

3-خىلدىكى گۇناكارلارنى كېچىسى زىندانغا سولاپ
كۈندۈزى نازارەت ئاستىدا ئېغىر ئەمگەككە سالاتتى.

4-خىلدىكى گۇناكارلارنى زىندانغا سولىمايتتى. سۈر-
گۈن مۇددىتى توشقاندا دورغىلارنىڭ دېھقانچىلىقىغا ئىشلەيتتى
ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا: نومغا سۈرگۈن قىلىنغان گۇناكارلار-
نىڭ بىر قىسىملىرى سۈرگۈن مۇددىتىنى توشقۇزۇپ قايتسا،

بىر قىسمىلىرى ئۆلۈپ تۈگۈشەتتى. بىر قىسمىلىرى نومدا ئورۇنلىشىپ قالاتتى.

شامەخسۇت دەۋرىگە كەلگەندە سۇرگۇن قىلىنىدىغانلار تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن شىڭشىڭشياغىمۇ سۈرگۈن قىلىنىشقا باشلىدى.

(ئاپتوردىن: مەن قۇمۇلدا بىر مەزگىل خىزمەت قىلىش جەريانىدا نوم ھەققىدىكى بەزى ۋەقەلەرنى يەرلىك پىشقەدەملەردىن كۆپ ئاڭلىغان ئىدىم، شۇ جايىنىڭ ئۆزىنىمۇ شەخسەن بېرىپ كۆرگەن ئىدىم. مەزكۇر ماقالا شۇنىڭغا ئاساسەن رەتلەپ يېزىلدى).

گومىنداڭ - جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ» ۋە «جۇنتۇڭ» توغرىسىدا

گومىنداڭ - جياڭ جيېشى ئەكسىيەتچىلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە «جۇڭتۇڭ» (پىرقە سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات)، «جۇنتۇڭ» (ھەربىي سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات) دىن ئىبارەت ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات قۇرۇپ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىنى قوغداپ قالماقچى بولغان. بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات ئەينى يىللاردا جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىغا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، ئىنقىلاۋىي ئامما ۋە بىگۇناھ خەلق ئۈستىدىن كەڭ كۆلەمدە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ، دەريا- دەريا قانلار ئاققۇزغان. بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلاتنىڭ جىنايىتى ھەقىقەتەن چېكىدىن ئاشقان، ياۋۇزلۇقتا ئۆچىغا چىققان بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئەينى يىللاردىلا قەتئىي قارشى تۇرغان ئىدى.

بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلاتنىڭ شىنجاڭدا ئىشلىگەن جىنايى ھەركەتلىرىمۇ ئاز ئەمەس، ھەر مىللەت خەلقلىرى ئۇلارنىڭ جەۋرى - جاپاسىنى جىق تارتتى. بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات ئاساسەن ئۈرۈمچىدە گارنىزون قوماندانلىق شتاۋى

بىلەن گومىنداڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنى مەركەز قىلىپ ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردە شۆبە پونكىتلىرىنى قۇرۇپ، جاسۇسلۇق ـ تېرورلۇق ھەركەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى، بولۇپمۇ 1946 ـ يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 بىتىمنى بۇزۇشتا بۇ ئىككى تەشكىلاتنىڭ ئوينىغان رولى ناھايىتى چوڭ بولدى. مەسىلەن: 1947 ـ يىلى تۇرپان، پىچان، توقسۇن ناھىيىلىرىدە يۈزلىگەن دېخانلار، زىيالىلار ئۈستىدە قانلىق قىرغىن يۈرگۈزگەن لى خۇڭيۈن باشچىلىقىدىكى پەۋقۇلئاددە ھەركەت گۇرۇپپىسى دەل شۇ ھەربىي سېستىمىدىكى ئىشپىيونلار ئىدى. قەشقەردىكى ئاۋياڭ گاۋسەن، مۇئاۋىن ۋالىي جۇيىڭخۇا، خوتەن ۋالىيسى ۋاڭ جياۋجى قاتارلىقلار جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرغان ھەربىي ۋە پىرقە سېستىمىسىدىكى ئىشپىيون باشلىقلىرى ئىدى. ئۇلار ھەر قايسى جايلاردا يەرلىكلەردىن ئىشپىيون ياللاپ 1947 ـ يىللاردىكى سايلام ئىشلىرىدا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلدى ۋە تېرورلۇق يۈرگۈزدى،

كىتاۋىمىزنىڭ بۇ سانىدا كەڭ مۇشتەرىلارنى خەۋەرلەندۈرۈش ئۈچۈن «خەلق گېزىتى» نىڭ 1983 ـ يىل 30 ـ ماي، 1983 ـ يىل 3 ـ ئىيۇن سانلىرىدا بېسىلغان گومىنداڭنىڭ «جۇڭتۇڭ» ۋە «جۈنتۇڭ» ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرى توغرىسىدىكى ماتېرىيال ماقالىسىنىڭ تەرجىمىسىنى باستۇق.

تەھرىردىن.

گومىنداڭ - جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى — «جۇڭتۇڭ»

گومىنداڭ - جياڭ جيېشى ھۆكۈمرانلىق گۇرۇھى ئۆزىنىڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن CC سىستېمىسىدا «پىرقە»، خۇاڭپۇ (ھەربىي مەكتىۋى) سىستېمىسىدا «ھەربىي» تەرەپتىن ئايرىم ھالدا «جۇڭتۇڭ»، «جۈنتۇڭ» دەپ ئىككى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات قۇرغان ئىدى. بۇ تەشكىلاتلار ماھىيەتتە جياڭ جيېشى بېقىپ يېتىشتۈرگەن ئىككى گۇرۇھ سىياسى ئاۋۇچاركا ئىتلار بولۇپ ياۋۇزلىقى چېكىدىن ئاشقان، قان قەرزگە بوغۇلغان. جىنايەت نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى باشتىن - ئاياغقىچە جۇڭگو گۇڭچەنداڭى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ئىنقىلابىي ھەركەتلەرگە قاراتقان ئەكسىيەتچى تەشكىلاتتۇر.

«جۇڭتۇڭ» تەشكىلاتىنى چېن گوفۇ، چېن لىفۇ ئاكا - ئۇكا ئىككىسى جياڭ جيېشىنىڭ ئارزۇسى بويىچە قۇرۇپ چىققان. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى «جۇڭگو گومىنداڭ مەركىزىي ئىجرائىيە ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» بولۇپ **1938** - يىلى 8 - ئايدا رەسمىي قۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئالدىنقى گەۋدىسىنى سۈرۈشتە قىلغاندا قۇرۇلۇشى تېخىمۇ ئىلگىرىگە بارىدۇ، يەنى 1927 - يىلى جياڭ جيېشى «ئاپرېل» ئۆزگىرىشى پەيدا قىلغاندىن كېيىن بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا گۇڭچەنداڭ تەشكىلاتلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، كوممۇنىستلارنى ۋە ئىلغار زاتلارنى قىرىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گومىنداڭ پىرقى- سىنى ئۆز چاڭگىلىدا كونترول قىلىش، سول گۇرۇھلارنى تازىلاپ جياڭ جيېشىگە قارشى باشقا گۇرۇھلاردىن ساقلىنىش

ئۈچۈن چېن گوفۇ، چېن لىفۇلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ئىشپىيونلۇق خاراكتېرىدىكى CC گۇرۇھىنى قۇرغان ئىدى. بۇ گۇرۇھنىڭ ئاساسى گومىنداڭ مەركىزىي تەشكىلات بۇسىنىڭ پىرقە خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى بولۇپ، ئۇنىڭ باشلىقى چېن لىفۇ ئىدى. ئۇ، مەزكۇر بولۇمنى كېڭەيتىپ - تولۇقلىدى، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەر پىرقە ئورۇنلىرىدا «ئەكسىيەتچىلەرنى تازىلاش ھەيئىتى» دەپ مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ، «ئەسلەش ئۆيى»، «تەسىرلىنىپ ئۆزگىرىش ئۆيى» تەسىس قىلىپ مەخسۇس «سىياسىي مەھبۇسلار» نى قامىدى ۋە سوراق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەيدىن - پەي «پىرقە تەرەپ» نىڭ ئىشپىيونلۇق سىستېمىسى بولۇپ شەكىللەندى.

18 - سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن جياڭ جيېشى «تاشقى دۈشمەنگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىچكى جەھەتتىن تىنچلاندۇرۇش» تىن ئىبارەت ئەكسىيەتچى سىياسەت يۈرگۈزۈپ ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرنى باستۇرۇش ۋە جياڭ جيېشىغە قارشى كۈچلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، چېن گوفۇ، چېن لىفۇلارغا بىر تۈركۈم CC سىستېمىدىكى ئىشەنچلىك ئۇنسۇرلارنى توپلاپ «چىڭ بەيتۇەن» (كۆك ئاسمان، ئاق كۈن گۇرۇھى) بىلەن «تۇڭجېڭخۇي» (گومىنداڭغا سادىق يولداشلار ئۇيۇشمىسى) قۇرۇشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇ ئىككى مەخپىي تەشكىلاتنىڭ غوللۇق ئەزالىرى «پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى» سىستېمىسىدىكى غوللۇق ئۇنسۇرلار ئىدى.

بۇ چاغدا چېن لىفۇنىڭ قەينى ئىنىسى شۈي ئىنزىڭ «پىرقە خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى» نى باشقۇراتتى. بۇ جياڭ جيېشىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى كۈچەيتىش

ئىقتىسادىغا ماسلىشىپ، مەزكۇر بۆلۈمنىڭ ئادەم ۋە خىراجىتىنى زور دەرىجىدە كېڭەيتتى. ئورگان قۇرۇپ زور تۈركۈمدە ئىشپىيون تەربىيلەپ، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردە «تەكشۈرۈش ئىشخانىسى» قۇرۇپ، جايلاردىكى پىرقە - مەمۇرى ئىدارىلارغا، مەدەنىي - مائارىپ ئورگانلىرىغا مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ فاشىستىك ئىشپىيونلۇق ھەركەتلىرى ئېلىپ باردى. 1931 - يىلى 4 - ئايدا گۇشۇنجاڭنى (جۇڭگو گۇڭچەنداڭى پەۋقۇلئاددە ئىشلار بۆلۈمىنىڭ بۆلۈم باشلىقى)نى قولغا ئېلىپ، ئۇنى ئاسىلىق قىلدۇرۇشنى پىلانلىدى. 1932 - يىلى چېن دۇشيۇنى قولغا ئالدى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى ئىشلىگەن. 1935 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى باشقارما بولۇپ كېڭەيدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قولى مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىگە يېتىپ، ئىشپىيونلۇق ئىشلىرى تېخىمۇ غالجىرلاشتى.

1937 - يىلى 4 - ئايدا. جياڭجيېشى ئىشپىيونلۇق ھەركەتلىرىنى تېخىمۇ كۈچلەندۈرۈش ئۈچۈن، پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسى بىلەن ھەربىي ھەيئەتنىڭ ئىشپىيونلۇق باشقارمىسىنى بىرلەشتۈرۈپ «مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرۈش ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» قىلىپ قۇردى. بۇنىڭغا شۇ ۋاقىتتا مەركىزىي پىرقىنىڭ مىشۇجاڭى چېن لىفۇ قوشۇمچە جۇيجاڭ بولدى. پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسىنى 1 - باشقارما، ھەربىي ھەيئەت ئىشپىيونلۇق باشقارمىسىنى 2 - باشقارما قىلىپ ئۆزگەرتتى. لېكىن بۇ ئىككى باشقارما «پىرقە» ۋە «ھەربىي» تەرەپنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئىككى سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار باشقارمىسى بولۇپ، قاتمۇ - قات زىددىيەتلەر ئىچىدە

تىنىمسىز جىدەللىشەتتى. 1938 - يىلى 8 - ئايدا جياڭ جيېشى بۇ تەكشۈرۈش مەھكىمىسىنى «پىرقە» 1 - باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىپ «جۇڭگو گومىنداڭ مەركىزىي ئىجرائىيە ھەيئىتى تەكشۈرۈش مەھكىمىسى» — قىسقارتىپ «جۇڭتوڭ» دەپ؛ ھەربى تەرەپتىكى 2 - باشقارمىنى كېڭەيتىپ ھەربى ھەيئەت تەكشۈرۈش مەھكىمىسى قىسقارتىپ «جۇڭتوڭ» دەپ قايتىدىن قۇرۇپ چىقتى. جۇڭتوڭ مەھكىمىسىنىڭ جۇيجاڭلىغىنى مەركىزىي پىرقىنىڭ مىشۇجاڭى جۇجياخۇا قوشۇمچە ئۆتىدى. (چېن لىفۇ ئۇ چاغدا مائارىپ ۋازارىتىنىڭ ۋازىرى ئىدى.) شۆي ئىنزېڭ مۇئاۋىن بولدى. «جۇڭتوڭ» ئورگىنى چۇڭچىڭغا كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن ئورگاننى كۆچەپ كېڭەيتتى. 1940 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا بۇ ئورگاننىڭ ئىشپىيونلىرى 13 مىڭدىن ئاشتى.

«جۇڭتوڭ» ئورگىنى باشتىن - ئاخىرغىچە پىرقە - مەمۇرى ئىدارىلارنى، مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرى ۋە ئالى - ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ھەركەت نۇقتىسى قىلاتتى. ئۇ «سىڭىپ كىرىش، ئالداش» ئۇسۇللىرىنى قوللۇنۇپ كۆكچەنداڭنىڭ يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىغا بۇزغۇنچىلىق سالاتتى. «كۆكچەنداڭ مەيدانىدا تۇرۇپ، كۆكچەنداڭچە سۆزلەپ، كۆكچەنداڭنىڭ ئىدىيىۋى نۇقتىئى نەزىرى بىلەن ئىش قىلغان بولۇپ» كۆكچەنداڭ تەشكىلاتلىرىغا كۆز بوياپ كىرىۋېلىپ سۈيىقەستلىك ھەركەتلەرنى قىلاتتى. ئۇ يەنە زور مىقداردىكى قالاق زىيالىلار بىلەن ئاسىلارنى ئۆزىگە تارتىپ چىش - تىرنىقى سۈپىتىدە پايدىلىناتتى. 1937-يىلى گومىنداڭ بىلەن كۆكچەنداڭ ھەمكارلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرغاندىن كېيىن «جۇڭتوڭ» ئورگىنى ۋاقىتلىق بولسىمۇ كۆكچەنداڭغا قارشى تۇرۇش ھەركىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن ئارىدىن ئۇزۇن

ئۆتمەيلا جىياڭ جيېشىنىڭ ئىرادىسىغا ئاساسەن. ئىزچىل يوسۇندا گومىنداڭ بىلەن دۈشمەنلىشىدىغان رەزىل ئەپتى، بەشىرىسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1939 - يىلى 1 - ئايدا گومىنداڭ 5 - نۆۋەتلىك 5 - ئومۇمى يىغىنىدا ماقۇللىغان «غەيرى پارتىيىلەر مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسى» بىلەن «غەيرى پارتىيىلەرنىڭ پائالىيىتىنى چەكلەش چارىسى»نى «جۇڭتۇڭ» مەھكىمىسى تۈزۈپ چىققان. «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرى «ياپون ئالۋاستىلىرىنى قويۇپ تۇرۇپ. چېگرا رايونلارغا يۈزلىنىش» دەيدىغان بۇ ئىككى مۇتلەق مەخپى ھۆججەتكە ئاساسەن، ياپون جاھانگىرلىكى بىلەن ۋەتەن ساتقۇچ خائىنلارغا قارشى تۇرۇشنى ئىككىنچى ئورۇنغا قويۇپ، گومىنداڭنى ۋە شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا چېگرا رايونلىرىنى 1 - نومۇرلۇق دۈشمەن ھېساپلاپ «گومىنداڭنى پارچىلاش، گومىنداڭدىن ساقلىنىش، گومىنداڭنى چەكلەش، گومىنداڭغا قارشى تۇرۇش» تا ئەڭ ئالدىنقى ئورۇندا تۇردى. «جۇڭتۇڭ» مەھكىمىسى 1941 - يىلى «جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى»دىن سەل بۇرۇن جىياڭ جيېشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە «مەخسۇس ئادىمى» دىڭ رېننى جېجاڭ جىنخۇادا ئورگان قۇرۇشقا ھەمدە شاڭخەيگە بېرىپ ياپون جاسۇسلىرىنىڭ كاتتىۋېشى چېيسەن. يىڭزو، گاڭتيەن جىنسەنلەر بىلەن ئۇچرىشىپ مەسلىھەتلىشىشكە ئەۋەتتى. بۇ چاغدا جىياڭ جيېشى 7 دىۋىزىيە ئەسكىرى كۈچىنى يۆتكەپ كېلىپ جەنۇبىي ئەنخۇيدا يېڭى 4 - ئارمىيىگە تويۇقسىز ھۇجۇم قوزغىغان ئىدى. ياپون تاجاۋۇزچى ئارمىيىسى بۇنىڭغا ماسلىشىپ چاڭجياڭنى قامال قىلىشنى كۈچەيتتى.

گومىنداڭنىڭ ھەر دەرىجىلىك پىرقە تەشكىلاتلىرى

«جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ ھەركەت بازىسى ئىدى. ئۆلكە، شەھەرلەردە ئومۇمى يۈزلۈك تەكشۈرۈش - تىزىملاش ئىشخانىلىرىنى قۇرۇپ، ئۆلكىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك ھەرقە ئورۇنلىرىدا «تەكشۈرۈش - تىزىملاش» خىزمىتىگە مەخسۇس خادىم ئاجراتقان ئىدى. مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرى ۋە ئالى - ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بولسا كەڭ كۆلەمدە «ھەرقە ئەزالىرىنى تەكشۈرۈش تۈرى» (كېيىن ئۇنى ھەرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش تۈرى دەپ ئۆزگەرتكەن) قۇرغان ئىدى. ئۇلار كوممۇنىستلارغا ۋە ئىلغار زاتلارغا زىيانكەشلىك قىلىپلا قالماستىن ئۆز ئىچىدە جياڭ جيېشىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىستىبدات ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىگە قارشى كىشىلەر ئۈستىدىمۇ «تەكشۈرۈش»، «نازارەت» يۈرگۈزۈپ قارا ئىسىملىك تۈزۈپ ھەربى ساقچى ئىدارىلار بىلەن ماسلىشىپ كىشىلەرنى قولغا ئالاتتى ۋە سوراققا تارتاتتى. شۇڭا گومىنداڭ ئىچىدىكى بىرمۇنچە ئادالەتپەرۋەر زاتلار گەپ - سۆز قىلىشتا ۋە ئىش - ھەركەتتە دائىم يۈرەكزادە ئىدى.

1945 - يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قازانغاندىن كېيىن «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھى قورچاق ياپون ئىشپىيون- لىرىنى كۆپلەپ قوبۇل قىلىپ تېخىمۇ كېڭەيدى. ئىشپىيونلىرىنى ناھىيە، يېزا بازارلىرىغىچە ئەۋەتىپ ئۇلارنى گۇمانلىق دەپ قارىغان ئادەملەرنى يوشۇرۇن نازارەت قىلدى، قولغا ئالدى ۋە زىيانكەشلىك قىلدى. بۇ ۋاقىتتا مەملىكەت بويىچە ھەر قايسى قاتلام خەلقلىرى گومىنداڭنىڭ بىر ھەرقە ئىدارە قىلىدىغان فاشىستىك ھۆكۈمرانلىقىغا قاتتىق قارشى تۇرۇپ تىنچلىقنى، دېموكراتىيىنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلىۋاتاتتى، «جۇڭتۇڭ» بۇ چاغدا خىزمىتىنىڭ مەركىزىنى جۇڭگو كوڭچەنداڭدىكى رەھبەرلە-

جەدىكى تېچلىق دېموكراتىك ھەركەتلەرنى بوزۇش ۋە باستۇرۇشقا قارىتىپ «سىياسەتكە ـ سىياسەت»، «تەشكىلگە ـ تەشكىل»، «ئاممىغا ئاممە» بىلەن تاقابىل تۇرۇش دېيىدىغان بىرنىممىنى يۇرگۈزدى. ئۇنىڭ مەنىسى: گوڭچەنداڭ ۋەزىيەتكە قاراپ سىياسى شۇئارلارنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا ماھىر بولسا، بىزمۇ سىياسى شۇئارلارنى ئوتتۇرىغا قويىمىز؛ گوڭچەنداڭ ھەر خىل گۇرۇھلارنى تەشكىللەشتۇرسە، بىزمۇ ھەر خىل گۇرۇھلارنى تەشكىللەيمىز؛ گوڭچەنداڭ ئاممىنى قوزغاپ تەشكىللىسە، بىزمۇ ئاممىنى قوزغاپ تەشكىللەشتۇرىمىز دىگەندىن ئىبارەت. «جۇڭتۇڭ» بۇ خىل تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرىنى يولغا قويۇپ بىر قاتار سىياسى ۋەقەلەرنى كەلتۇرۇپ چىقاردى. 1946-يىلى 1-ئايدا سىياسى مەسلىھەت كېڭەشى چاقىرغان ھەر ساھەلەرنىڭ ھەمكارلىقىنى ئىلگىرى سۇرۇش يىغىنىغا بوزغۇنچىلىق قىلىپ چۇڭچىڭدا «ساڭبەيتاڭ ۋەقەسى»؛ 2-ئاينىڭ 10-كۇنى سىياسى ھەمكارلىق يىغىنىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنىغا بوزغۇنچىلىق قىلىپ گومورو قاتارلىق 60نەپەر ئادەمنى ئۇرغان چۇڭچىڭ «جياۋچاڭكۇ ۋەقەسى»، 2-ئاينىڭ 22-كۇنى مەملىكەت مىقياسىدا سوۋېتكە قارشى نامايىش قوزغاپ چۇڭچىڭدىكى «شىنخۇا گېزىتى»، «خەلقچىلىق گېزىتى»، «خەلقچىلىق ئىتتىپاق ئىدارىلار گېزىتى» قاتارلىقلارنى پاچاقلاپ تاشلاش ۋەقەسى، 6-ئايدا نەنجىڭ شياگۇەن ئىستانسىسىدا «ئىچكى ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇپ تېچلىققا ئاۋاز قوشقان شاڭخەي ۋەكىللىرىنى ئوراپ ئېلىش ۋە ئۇرۇش ۋەقەسى قاتارلىقلارنى كەلتۇرۇپ چىقاردى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھىنىڭ دېموكراتىك ھەركەتلەرگە بوزغۇنچىلىق سېلىش ۋە باستۇرغانلىقىنىڭ قانلىق خاتىرىلىرىدۇر. «جۇڭتۇڭ»

يەنە ئوقۇغۇچىلار ھەرىكىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ۋە باستۇرۇش ئۈچۈن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مائارىپ بۆلۈمىنىڭ نامىدا يۇقۇرى مەكتەپلەرگە زور مىقداردا ئىشپىيونلارنى ئەۋەتىپ تەلىم-تەربىيە باشلىغى ۋە تەلىم-تەربىيە باشقارمىسىدا ئىشلەيدىغان خىزمەتلەرگە ئورۇنلاشتۇردى. ئاساسلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ تەلىم-تەربىيە باشلىقلىرىنىمۇ كونترول قىلدى. شۇنىڭدەك «جۇڭتۇڭ» يەنە ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىمۇ ئىشپىيونلارنى راۋاجلاندۇرۇپ ياشلارنى چىرىكلەشتۈردى.

«جۇڭتۇڭ» نىڭ دىموكراتىك ھەركەتلەرگە غالجىرلارچە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ ۋەتەنپەرۋەر زاتلارغا زىيانكەشلىك قىلغان جىنايى ئىشلىرى پۈتۈن مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ ئورتاق غەزىۋىنى قوزغىغان ئىدى. شۇڭا 1947-يىلى 4-ئايدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى «تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى»نى «پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش مەھكىمىسى» دەپ ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ماھىيەت جەھەتتە قىلچە ئۆزگەرمەيدىغان ئىسىم ئۆزگەرتىش ئىدى. شۇ يىلى 5-ئايدا «ئاچلىققا، ئىچكى ئۇرۇشقا، زىيانكەشلىككە قارشى» ئوقۇغۇچىلارنىڭ دېموكراتىك ھەركىتى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىغان ئىدى. بۇ چاغدا «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرى بىلەن «سەنمىنجۇيىچى ياشلار ئۆمىكى»نىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى بىرىكىپ «پىرقە - ئۆمەكتىكى يولداشلارنىڭ بىرلەشمە جەمئىيىتى»نى قۇرۇپ، ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئۆزلىرىنىڭ «ئۈچ تاقابىل تۇرۇش» دېگەن بىرنەمىسىنى داۋاملىق ئويناپ، قارا ئىسىملىك تۈزۈپ ھەربىي، ساقچى ۋە ژاندارمىلارغا ھەمكارلىشىپ ئىلغار ئوقۇغۇچىلارنى تۇتقۇن قىلدى ۋە كەڭ كۆلەمدە ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزدى.

«جوڭتوڭ» كۆچلىرى گەرچە دېموكىراتىك ھەركەتلەرنى باستۇرۇشتا كۆنساناپ غالجىرلاشقان بولسىمۇ، گومىنداڭنىڭ ھالاكەتكە مەھكۇم بولغان تەقدىرىنى زادىلا قۇتقۇزۇپ قالالمىدى. خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشى ئارقىمۇ-ئارقا غەلىبە قىلغان ۋەزىيەت ئاستىدا «جوڭتوڭ» گۇرۇھى ئۆزىنىڭ ھالاك بولۇش كۈنىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەپ، زور تۈركۈمدىكى ئىشپىيونلىرىنى يوشۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ كەلگۈسىدە خەلق ھاكىمىيىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش تەييارلىقىنى ئىشلىدى. 1949-يىلى 3-ئايدا خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى چاڭجياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈش ئارپىسىدا «پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش مەھكىمىسى» دىگەننى «ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ تەكشۈرۈش مەھكىمىسى» گە ئۆزگەرتىپ، قورچاق مەمۇرى پالاتانىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى ئۆتكۈزىۋالدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانىلىقى يوقۇتۇلۇش بىلەن بىللە «جوڭتوڭ» گۇرۇھىمۇ خەلق تەرىپىدىن سۈپۈرۈپ تازىلىنىپ تارىخنىڭ ئەخلەتلەر دۆۋىسىغا تاشلاندى.

يەن رۇپىڭ

گومىنداڭ - جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جوڭتوڭ»

جياڭجيېشىنىڭ ئىككى چوڭ ئاساسى ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جوڭتوڭ» دىن باشقا يەنە بىرسى «ھەربىلەر» دىن

خۇاڭپۇ ھەربى مەكتىۋى سىستېمىسىنى ئاساس قىلغان «جۇڭ-
تۇڭ» ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى بولۇپ، تولۇق ئىسمى «خەلق
ھۆكۈمىتى ھەربى ئىشلار ھەيئىتى تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا
مەھكىمىسى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئورگان 1938 - يىلى 8 -
ئايدا قۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇ سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار ئە-
مەلىيەتتە جياڭجيېشى ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان ۋاقىتتىلا
ھەركەت باشلىغان ئىدى.

1927 - يىلى «12 - ئاپرېل» سىياسى ئۆزگىرىشىدىن
كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، جياڭ جيېشى 1 - قېتىم ئاغدۇرۇلغان-
دا ئۇنىڭ مۇرىتلىرىدىن خۇجىڭئەن (خۇاڭپۇ ھەربى مەكتى-
ۋىنىڭ 1 - قارارىدا ئوقۇش تۈگەتكەن، 6 - قارارغىچە سىياسى
باشقارما چۈرىنى بولغان) جياڭ جيېشىگە سىياسى، ھەربى ئاخ-
بارات ماتېرىياللار توپلاپ بېرىش ئۈچۈن شاڭخەيدە بىر
تۈركۈم خۇاڭپۇ ھەربى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى توپلاپ بىر
«تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى» تەشكىل قىلدى.

دەي لى - ئەسلىدە خۇاڭپۇ ھەربى مەكتەپىنىڭ 6 - قا-
رارىدا ئوقۇش تۈگەتمىگەن بولسىمۇ خۇجىڭئەننىڭ تەكشۈرۈش
گۇرۇپپىسىغا قاتناشتى. 1928 - يىلىنىڭ بېشىدا جياڭ جيېشى
قايتا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندا، خۇجىڭئەن گېرمانىيىگە ئو-
قۇشقا كېتىپ، تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتىگە دەي لى
مەسئۇل بولدى. ئاتاقتا خەلق ئىنقىلاۋى ئارمىيىسى باش
قوماندانلىق شىتاۋىنىڭ شاڭۋېي دەرنجىلىك مۇشاۋىرى دەپ
نام ئالغان دەي لى بىر تۈركۈم لۆكچەك ۋە شايكا ئەزالىرىنى
ھەمدە جېنىدىن تويغان مۇتەھەملەرنى توپلاپ شاڭخەي، نەن-
جىڭ ئەتراپلىرىدا ھەركەت ئېلىپ باردى. تويلىغان ماتېرى-

يالىلارنى «ئوقۇغۇچى» نامىدا مەكتەپ مۇدىرى جياڭ جيېشىگە تاپشۇراتتى. جياڭ جيېشى ئۇنىڭغا پەۋقۇلئاددە ھەركەت خىراجىتى تەستىقلاپ بېرىپ «باش قوماندانلىق شىتابىنىڭ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى» نامىدا ئادەم قوبۇل قىلىپ ھەركەت ئېلىپ بېرىشقا رۇخسەت قىلدى. 1932 - يىلى 3 - ئايدا جياڭ جيېشى خۇاڭپۇ سىستېمىسىدىكى غوللۇق ئۇنسۇرلارنى توپلاپ «جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى گۈللەندۈرۈش جەمئىيىتى» تەشكىللەپ ئۇنىڭ تەركىۋىدە پەۋقۇلئاددە خىزمەت باشقارمىسى تەسىس قىلدى. باشقارما باشلىقلىقىغا دەي لىنى، ياردەمچى ئىش بېجىرىشكە جېڭ جيېمىننى تەيىنلەپ 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى رەسمىي قۇرۇپ چىقتى. 1934 - يىلى 4 - ئايدا «جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى گۈللەندۈرۈش جەمئىيىتى» نىڭ ئىشپىيونلار باشقارمىسى بىلەن دېڭ ۋېنيىنىڭ «نەنچاڭ تەكشۈرۈش بۆلۈمى» نى بىرلەشتۈرۈپ ھەربىي ھەيئەتنىڭ ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى تەسىس قىلدى. بۇنىڭغا يەنە شۇ دەي لى باشلىق بولدى. 1937 - يىلى 4 - ئايدا گومىنداڭ مەركىزى تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ پىرقە ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسى بىلەن ھەربىي ھەيئەت قارمىقىدىكى ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى بىرلەشتۈرۈپ، ھەربىي ھەيئەتنىڭ تەكشۈرۈش - تىزىملاش مەھكىمىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. پىرقە ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسىنى 1 - باشقارما، ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى 2 - باشقارما قىلىپ بېكىتتى. 1938 - يىلى 8 - ئايدا جياڭ جيېشى 2 - باشقارمىنى كېڭەيتىپ ھەربىي ھەيئەتنىڭ تەكشۈرۈش - تىزىملاش مەھكىمىسى قىلىپ قۇرۇپ قىسقارتىپ «جۈنتۇڭ» دەپ ئاتىدى. (1 - باشقارمىنى كېڭەيتىپ «جۇڭتۇڭ» دەپ ئاتىدى).

بۇ ئورگانغا ھەربىي ھەيئەتنىڭ ئىشخانا مۇدىرى خې ياۋزۇ جۇيجاڭ، دەي لى مۇئاۋىن جۇيجاڭ بولۇپ تەيىنلەندى. (ئەمەلىي مەسئۇلىيەتنى دەي لى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى).

جۇنتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ كۆلىمى ئىنتايىن چوڭ ئىدى. ئىچكى تەشكىلىدە 8 باشقارما، 6 ئىشخانا، بىر شۆبە ئورۇن بولۇپ، سىرتتا ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەردە «رايون»، ئۆلكىلەردە «پونكىت»، بەزەن مۇھىم شەھەرلەردە «پەۋقۇلئاددە گۇرۇپپا» لىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئاساسى قۇرۇلمىسى «گۇرۇپپا» بولۇپ ئاخبارات توپلىغۇچىلار بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت قىلاتتى. ئىچكى - تاشقى ئىشپىيونلارنىڭ ھەممىسى ئۆمۈرۋايەتلىك كەسپىي ئىشپىيونلار بولۇپ، يېرىم يولدا چېكىنىپ چىقىپ كېتەلمەيتتى. جۇنتۇڭ مەھكىمىسى چوڭچىڭغا كۆچكەندىن كېيىن، ئاساسىي خىزمەتچىلىرى زور دەرىجىدە كۆپىيىپ 40 مىڭدىن ئاشتى، ئەڭ يىراق جايلاردىكى مەسىلەن: غۇلجا، لاسا، ھەتتا چەتئەللەردىكى مۇھىم شەھەرلەردىمۇ ئۇنىڭ ئورگانلىرى بار ئىدى؛ بىر مۇنچە ئالىي - ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەن خائىنلىرىنى تازىلاش ئۆمەكلىرى»، تاموژنا، چېگرا ۋە مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىكى بىر مۇنچە قوراللىق ئەترەتلەر ۋە تۆمۈر يول بويلىرىدىكى «قاتناش ساقچىلىرى» قاتارلىق ئاشكارا قوراللىق ئەترەتلەرنى كونترول قىلاتتى.

1942 - يىلى جۇنتۇڭ ئىشپىيونلار ئورگىنى، ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسى مۇشاۋىرلار بۇسىنىڭ ئاخبارات مەھكىمىسى بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى.

1943 - يىلى 4 - ئايدا جۇڭگو - ئامېرىكا ئىككى تەرەپ

«جوڭگو - ئامېرىكا پەۋقۇلئاددە تېخنىكا ھەمكارلىق ئورگىنى» قۇرۇشقا كېلىشىم ئىمزالاپ، شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چۇڭچىڭ شەھەر ئەتراپىدىكى ياڭ جيالسەن دىگەن يەردە بۇ ئورگاننى رەسمى قۇرۇپ چىقتى. جۇرنىلىققا دەي لى، مۇئاۋىن جۇرنىلىققا ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسى مۇشاۋىرلار بۆلۈمىدىن مىلوس تەيىنلەندى. جوڭگو - ئامېرىكا ھەمكارلىق ئورگىنى زور مىقداردا ئامېرىكىنىڭ يېڭى شەكىلدىكى ئۈسكۈنە ۋە قوراللىرىغا ئىگە ئىدى. بىر قانچە يۈز ئامېرىكا ئىشپىيونلىرى جوڭگوغا كېلىپ ھەركەت ئېلىپ باردى. ئۇن نەچچە ئورۇندا «پەۋقۇلئاددە تېخنىكا يېتىشتۈرۈش كۇرسى» ئېچىپ ئىلگىرى - ئاخىر 40 - 50 مىڭغا يېقىن ئادەم تەربىيىلەپ چىقاردى.

1945 - يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن جوڭگو - ئامېرىكا ھەمكارلىق ئورگىنى ئىشتىن توختىدى. ئەمما بارلىق ئۈسكۈنە - سايمان، قوراللارنى ۋە ئادەملەرنى جۇنتۇڭ مەھكىمىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ئىدى.

«جۇنتۇڭ» سېستىمىسىدىكى ئىشپىيونلار جوڭگو كوڭچەنداڭى ۋە خەلق ئىنقىلاۋى كۈچلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى باشتىن ئاياقىچە ئۆزلىرىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى قىلىپ كەلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىشچى - دىخان قىزىل ئارمىيىسىنى بەش قېتىم «مۇھاسىرە» قىلىپ يوقاتماقچى بولغان ۋاقىتلاردا، بۇ ئورگان كۆپ ساندا ئىشپىيون ئاجرىتىپ ئىنقىلاۋى بازىلارغا يوشۇرۇن كىرگۈزۈپ ئاخبارات توپلاش، بۇلاڭچىلىق قىلىش، يوشۇرۇن ئۇلتۇرۇشتەك ھەركەتلەرنى قىلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، ئۆز ئىشپە-

يونلىرىنى 8 - ئارمىيە ۋە يېڭى 4 - ئارمىيىلەرگە كىرگۈزۈپ
ھەر خىل رەزىل ۋاستىلەر ئارقىلىق پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ
بۇزغۇنچىلىق قىلىش، ئاخبارات ئوغرىلاشتەك ھەركەتلەردە
بولدى.

«جۇنتۇڭ» يەنە ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان ئاتال-
مىش «ھەركەت گۇرۇپپىسى» تەشكىل قىلىپ، سىياسى جەھەتتە
باغلاش - ئېسىش ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتەك قەبىھ ئىشلارنى
قىلدى. ئۇلار قانخورلۇق، زەھەرخەندىلىك بىلەن ئادەت-
لەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان كوممۇ-
نىستلار ۋە ئىلغار زاتلار ھەددى - ھېسابسىز نۇرغۇن. 1933 -
يىلى 6 - ئايدا شاڭخەيدە جۇڭگو خەلق ھوقۇقىنى كاپالەتلەن-
دۈرۈش ئىتتىپاقىنىڭ باش گەنسىسى ياڭ شىڭفۇنى يوشۇرۇن
ئۆلتۈرۈپ، بۇ ئارقىلىق سۇڭ چىڭلىڭ ۋە باشقا ۋەتەنپەر-
ۋەر زاتلارنى قىستىماقچى بولدى. كېيىنكى يىلى 11 - ئايدا
ئۇلار شاڭخەي - خاڭجۇ تۆمۈر يولىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا
قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغۇچى «شىڭباۋ گېزىتى» نىڭ
مەسئۇلى شى لياڭسەينى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ مەملىكەتنى زىل-
زىلىگە كەلتۈردى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش
باشلانغاندىن كېيىن، قىزغىنلىقى تولۇپ - تاشقان ۋەتەنپەرۋەر
گېنېرال ياڭ خۇچېڭ چەتئەلدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن ھا-
مان دەي لى تەرىپىدىن قاماققا ئېلىندى. تۈرمىدە 12 يىل
ئازاپ - ئوقۇبەت چەككەندىن كېيىن ياڭ خۇچېڭ بىلەن ئۇ-
نىڭ كاتىپى سۇڭ جىيۇن ئىككى ئائىلىدىن 6 كىشىنى
جۇڭگو - ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدا ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى.
1940 - يىلى 3 - ئايدا ئۇلار چېڭدۇ شەھىرىدە جۇڭگو كوڭ-

چەنداڭنىڭ سىچۇەن ئۆلكىلىك كومىتېتى مەسئۇللىرىدىن چېي ياۋشيەن بىلەن لو شىۋېن قاتارلىق 10 نەچچە كوممۇنىستنى ئاختۇرۇپ قولغا ئالدى. سوراق نەتىجىسىز چىققاندىن كېيىن چېي، لو ئىككىسىنى لاگېرغا قاماپ قويغاندىن تاشقىرى قالغانلىرىنى تىرىك كۆمۈۋەتتى. 1946 ـ يىلغا كەلگەندە چېي بىلەن لو ئىككىسىنىمۇ جوڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدا ئۆلتۈرۈپ جەسەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ ئىز ـ دېرىكىنى يوق قىلىۋەتتى.

«جۇنتۇڭ» ئورگىنى كوممۇنىستلارنى، دېموكراتىك زاتلارنى ۋە ئىلغار ئوقۇغۇچىلارنى كۆپلەپ قاماققا ئېلىش ئۈچۈن چۇڭچىڭ ۋاڭ لۇكىيېندا ۋاقىتلىق تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى قۇردى. (ئىشپىيونلار ئۆز تىلىدا بۇ ئورۇننى «باشلانغۇچ مەكتەپ» دەپ ئاتىدى.) جوڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدىكى «ئاق ساراي» دا مەخپىي تۈرمە قۇردى. (بۇنى ئىشپىيونلار «ئوتتۇرا مەكتەپ» دەپ ئاتىدى.). گۇيجۇ ئۆلكىسىنىڭ شىفۇڭ ناھىيىسىدە مەملىكەت بويىچە كۆلىمى ئەڭ چوڭ يىغىۋېلىش لاگېرى قۇردى. (ئىشپىيونلار بۇنى «ئالى مەكتەپ» دەپ ئاتايتتى.) بۇنىڭدىن باشقا يەنە جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ شاڭراۋ ناھىيىسىدە شەرقىي جەنۇپ بويىچە ئەڭ چوڭ توپلاش لاگېرى قۇردى. ئىشپىيونلار بۇ قاتىللىق ئورۇنلىرىدا «سىياسىي جىنايەتچى» دەپ ئاتالغانلارغا خىلمۇ ـ خىل جازالارنى قوللاندى. ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن يېڭى تىپتىكى جازا قوراللىرى بىلەن قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپ ئازاپلىدى. ئۇلارنىڭ قوللانغان ئۇسۇللىرىنىڭ ۋەھشىيلىكى تىلغا ئالغۇسىز دەرىجىدە قەبىھ ئىدى.

ئىمپېرىيونلار جياڭ جيېشىنىڭ غەيرى كۆچلەرنى تازىلاش-
قا ئىشلىتىدىغان بىر بۆلۈك ھەركەتچان قىسمى ئىدى. 1933 -
يىلى لى جىشېڭ قاتارلىقلار فۇجيەندە جياڭ جيېشىغا ۋە
ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرىدىغان «خەلق ھۆكۈمىتى»
قۇرغاندا، دەي لى بىر تۈركۈم ئىمپېرىيونلارنى باشلاپ بېرىپ
بۇ خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى ھەركەت قىلدى ۋە بۇزغۇنچى-
لىق سالدى.

1936 - يىلى 6 - ئايدا چېن جىتاڭ گۇاڭدۇڭدا «غەر-
بى جەنۇپ ھۆكۈمىتى» قۇرغان ۋاقىتتا، دەي لى ئىمپېرىيون-
لارنى ئەۋەتىپ چېن جىتاڭ ئارمىيىسىنىڭ ھاۋا ئارمىيىسى
ۋە باشقا ھەربى باشلىقلارنى سېتىۋېلىپ ئۇنىڭ ئارمىيىسىنى
ئۇرۇش قىلمايلا مەغلۇپ قىلدى. شۇ يىلى قىشتا دەي لى
يەنە ئادەم ئەۋەتىپ شاڭخەيدىكى جياڭ جيېشىغا قارشى گۇرۇھ
خۇخەنمىڭنىڭ كۈچلۈك ياردەمچىسى ليۇ خۇيمىڭنى ئېتىپ
تاشلىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى
باسقۇچلىرىدا گومىنداڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش-
قا بىر قەدەر ئاكتىپ ئىدى . بۇ چاغدا «جۈنتۇڭ» ۋەتەنگە
ئاسىيلىق قىلىپ دۈشمەنگە تەسلىم بولغان بىر تۈركۈم ۋەتەن
ساتقۇچ خائىنلارنى ئۆلتۈردى. مەسىلەن: 1938 - يىلى دۈشمەن
ئىشغالىيىتىگە چۈشۈپ قالغان شاڭخەيدە «ۋېيشىن ھۆكۈمىتى»
نىڭ ھەربى - مەمۇرى بۇجاڭى جۇ فىڭچى، خارجى بۇجاڭ
چېن لۇ. قورچاق شاڭخەي شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىقى فۇ

شياۋ يەنلەرنى ئۆلتۈردى، كېيىن يەنە دۈشمەنگە تەسلىم بولغان لۈكچەكلەر باشلىغى جاڭ شياۋلىن، ۋەتەنگە ئاسىلىق قىلىش ھەركىتىدە بولىۋاتقان تاڭ شاۋيىلەرنىمۇ ئۆلتۈردى. ئەمما 1939 ـ يىلىدىن كېيىن جياڭ جيېشى گۇروھى ياپون باسقۇنچىلىرىغا پاسسىپ قارشى تۇرۇپ گۇڭچەنداڭغا ئاكتىپ قارشى تۇرغاندا «جۇنتۇڭ» گۇڭچەنداڭغا قارشى تۇرۇش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ياپون جاسۇسلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈردى ۋە قورچاق ۋاڭ جىڭۋېينىڭ سىياسى مۇھاپىزەت مەھكىمىسى بىلەن ئادەم ئىشلىتىش جەھەتلەردە پىكىر ئالماشتۇرۇپ مۇھىم ئورۇنلارغا ئۆز ئادەملىرىنى قويدى، دىيەنتەي ئورۇنلاشتۇرۇپ ئوز ئارا ئاخبارات ئالماشتۇردى. بەزەن خائىنلار «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرىدىن ئىدى. مەسىلەن: چوڭ خائىن جۇ فوخەي «جۇنتۇڭ» قوماندانلىغىدىكى «ھەربى ھەيئەتنىڭ شاڭخەيدىكى ھەركەت زۇڭدۇيى» نىڭ باش قوماندانى ئىدى.

جاڭ گوتاۋ 1938 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئاسىلىق قىلىپ گۇڭچەنداڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن «جۇنتۇڭ» ئورگىنى بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى. چۇڭچىڭغا بارغاندىن كېيىن «جۇنتۇڭ» ئورگىنىنىڭ «ئالاھىدە سىياسى مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىش شۆبىسى» نىڭ شۆبە باشلىغى (سوجاڭى) بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى.

«جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرى ئۆز مەيلىچە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ جىنايىتى چېكىدىن ئاشقانلىقتىن پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ نەپرىتىگە ۋە ئەيىپلىشىگە ئۇچرىغان. 1945 ـ يىلى 9 ـ ئايدا گومىنداڭ ـ گۇڭچەنداڭ چۇڭچىڭ سۆھبىتى بول-

غاندا، جۇڭگو گوڭچەنداڭى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىرادىسىغا ۋاكالىتەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ «قوش ئۆكتەبىر كېلىشىمى» گە كىرگۈزگەن ئىدى. گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۆپلىگەن ئادالەتپەرۋەر زاتلارمۇ «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ ۋەھشىلىكلىرىنى ئەيىپلىگەن ئىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ باشلىقى دەي لى 1946 - يىلى 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئايروپىلان ھادىسىگە ئۇچراپ جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جياڭنىڭ ناھىيىسىدە ئۆلدى. شۇ ۋاقىتتا بۇ ئىشپىيونلۇق ئورگان بىر مەزگىل قالايمىقانلاشقان ئىدى. شۇ يىلى 6 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھەربى ھەيئەتنى ئۆزگەرتىپ دۆلەت مۇداپىئە بۇسى قۇرغاندا ئەسلىدە ھەربى ھەيئەتنىڭ ھەربى بۇيرۇق بۆلۈمىدىكى 2 - نازارەت بىلەن جۇڭتۇڭ مەھكىمىسى قارمىقىدىكى ئاشكارا قوراللىق قىسىملارنى بىرلەشتۈرۈپ دۆلەت مۇداپىئە بۇسىنىڭ 2 - نازارىتى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭغا جىڭ جيەمىننى مەسئۇل قىلدى. بۇلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ئازات رايونلاردىكى ھەربى ئىشلاردىن دائىم ئاخباراتلارنى توپلاش ۋە قوراللىق بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئىشلىرى بىلەن مەخسۇس شۇغۇللاندى. جۇڭتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ مەخپى يادرو قىسمى دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش مەھكىمىسىگە تەقسىم قىلىنغاندا ماۋ رېنفېڭ جۈيجاڭ بولغان ئىدى. پۈتۈن مەملىكەت ئارقىمۇ - ئارقا ئازات بولۇۋاتقان مەزگىللەردە مەخپىيەتلىكنى ساقلاش مەھكىمىسى ھەر قايسى جايلارغا تۈركۈملەپ يوشۇرۇن جاسۇسلارنى ئەۋەتتى. ئەمما

ئۇلار ئاخىرى خەلق دېموكراتىك دىكتاتۇرىسىنىڭ تورىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئىلگىرى - ئاخىر بولسىمۇ ھەممىسىلا بىت - چىت بولدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گۇروھى «جۇڭتۇڭ»، «جۈنتۇڭ» دىن ئىبارەت ئىككى جاسۇسلۇق ئورگىنىنى قۇرۇپ ئەسلىدىكى مۇسسولىن، گېتلېرنىڭ فاشىستىك ئۇسۇلى بويىچە ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىمەكچى بولغان ئىدى. ئەمما بۇ ئىككى تەشكىلات قولغا ئېلىش ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتەك ۋەھشىيانە ئۇسۇللارنى قوللىنىپ جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىغا بوزغۇنچىلىق قىلغان ۋە بىگۇناھ خەلقلەرنى قىرغان بولسىمۇ، گومىنداڭ - جياڭ جيېشى ھاكىمىيىتىنى قوغداپ قېلىشقا ياردەم كۆرسىتەلمىدىلا ئەمەس بەلكى ئۇلارنىڭ ئىستىبداتلىغىنى، ياۋۇزلىغىنى تېخىمۇ ئاشكارىلاپ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ غەزىۋىنى ۋە قارشىلىغىنى قوزغىدى ۋە ئۇلارنىڭ ھالاكەتكە يۈزلىنىپ مەغلۇپ بولۇشىنى تېزلەتتى. قان شوراش بىلەن ئادەتلەنگەن يالماۋۇزلار توپلانغان «جۇڭتۇڭ»، «جۈنتۇڭ» دىن ئىبارەت ئىشپىيونلۇق تەشكىلات، ئەڭ ئاخىرىدا ھالاكەت تەقدىرىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

(ليۇ دۇڭكۈن)

(«خەلق گېزىتى» دىن تەرجىمە قىلىنغان)

ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا تارقىتىلغان گېزىت - ژۇرناللار

ئەركىن ئۇشۇر رەتلىگەن

1930 - يىللاردىن 1949 - يىلغىچە (تېچ ئازات بولغانغا قەدەر) شىنجاڭ تارىخى ناھايىتى مۇرەككەپ، نۇرغۇن تارىخى ۋەقەلەر ۋە تارىخى ئۆزگىرىشلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قىسقىغىنە بولغان بۇ ئارىلىقتا شىنجاڭدىكى سىياسى ھاكىمىيەت بىر قانچە قېتىم ئالمىشىپ نەچچە خىل سىياسەتلەر يۈرگۈزۈلدى. شۇنىڭدەك بۇ جەرياندا كۆپلىگەن گېزىت - ژۇرناللار نەشر قىلىنىپ شۇ دەۋرنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، ئىجتىمائى ئەھۋاللىرىنى ئىنكاس قىلدى. بۇ گېزىت - ژۇرناللارنىڭ بىر قىسمى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت - پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلاتتى. بەزى جامائەت تەشكىلاتلىرى ۋە گۇرۇھلار تەرىپىدىن چىقىرىلغان گېزىت - ژۇرناللار ئاشۇلارنىڭ سىياسى مۇددىئالىرىنى ئوتتۇرىغا قوياتتى. ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئىنقىلاۋىي گېزىت - ژۇرناللار خەلقنىڭ ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە قارشى

ھەققانى كۆرەشلىرىنى ۋە ئازاتلىققا بولغان ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ئىنـ
كاس قىلاتتى. توۋەندە مەن 1930 ـ يىللاردىن تارتىپ ئازات بولـ
غانغا قەدەر شىنجاڭدا نەشر قىلىنغان گېزىت ـ ژورناللار توغرىسىدا
رەتلىگەن ماتېرىياللىرىمغا ئاساسەن قىسقىچە مەلۇمات بەرمەكچىمەن.

خەنزۇچە يېزىقتا نەشر قىلىنغان گېزىت ـ ژورناللار:

«شىنجاڭ گېزىتى» ـــ بۇ گېزىت جىن شۇرېن دەۋرىدە نەشر قىلىنىۋاتقان «تىيانشان گېزىتى» ئاساسىدا 1936 ـ يىلى نامىنى ئۆزگەرتىپ «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەخسۇس ئورگان گېزىتى بولغاچقا شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ ھەرخىل سىياسەت ۋە ئەمىر پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلدى. 1933 ـ يىلدىن 1942 ـ يىلىغىچە بولغان شېڭ ـ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە بۇ گېزىت شېڭ شىسەي ئوتـتۇرىغا قويغان «6 بۈيۈك سىياسەت» نى كۆپرەك تەشۋىق قىلدى. شېڭ شىسەي بىر مەزگىل ماركسىزىم ئېتىقاتچىسى بولىۋېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەندە «شىنجاڭ گېزىتى» ماركسىزىم ـ لېنىنىزىم تەلىماتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. بۇ چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بولشېۋىكلاردىن ۋىن شەنتىڭ، ۋاڭ باۋچيەن، مىنسۇر ئەپەندى قاتارلىقلار شىنجاڭ گېزىتىدە مەسئۇل خىزمەت ئىشلىدى. 1938 ـ يىلدىن باشلاپ جۇڭگو كومپارتىيىسى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەن خادىملاردىن لى زۇگىن، چېنخاۋرەن، بەي دافاڭ، ۋاڭ شياۋچۈن، ۋاڭ مۇ، لى خې، ساكوۋگلياۋ يولداشلارمۇ شىنجاڭ گېزىتىدە مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، ماركسىزىم ـ لېنىنىزىم ۋە ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىشتا كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى.

1943 - يىلى شېڭ شىسەي ئۆزىنى گومىنداڭ قوينىغا ئاتقاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ تەسىر كۈچى شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىدى. 1944 - يىلى 10 - ئايدا شېڭ شىسەي ئورنىنى بوشۇتۇپ چۇڭچىڭغا كەتتى. بۇ چاغدا «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇلكىنىڭ ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. دېمەك، 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ ئازات بولغانغا قەدەر شىنجاڭ ۋەزىيىتى قانداق ئۆزگەرگەن بولسا، «شىنجاڭ گېزىتى» ھەم شۇنداق ئۆزگىرىش ياساپ تۇردى.

ئۆلكىلىك «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، ئىلى، چۆچەك، ئالتايلاردا شۆبە گېزىتخانىلىرى بولۇپ، بۇ جايلاردىمۇ خەنزۇچە گېزىتلەر چىقاتتى. قەشقەردىكى «شىنجاڭ گېزىتى» 36 - يىلى نەشر قىلىنىپ 49 - يىلى توختاپ قالدى. خوتەندىكى «شىنجاڭ گېزىتى» 39 - نەشر قىلىنىپ 43 - يىلى توختاپ قالدى. ئىلى، ئالتاي، چۆچەك شۆبە گېزىتخانىلىرى چىقارغان «شىنجاڭ گېزىتى» 35 - ، 36 - يىللىرى نەشر قىلىنىپ 44 - ، 45 - يىللىرى نەشردىن توختاپ قالدى.

3 ۋىلايەت مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلاۋي پارتلىغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن 44 - يىلى خەنزۇچە «خەلقچىلىق گېزىتى» نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت شۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىدىكى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا ھېسداشلىق قىلغۇچى ئىلغار خەنزۇ زىيالىلىرى تەرىپىدىن تەھرىرلەنگەن بولۇپ، 3 ۋىلايەت خەلقى، جۈملىدىن شىنجاڭ ھەر مىللەت ئېزىلگەن خەلقلىرىنىڭ زۇلۇم ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ چىقىش ۋە ئازاتلىق - ئەركىنلىككە تەشنا بولۇشتەك ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى

ئىنكار قىلدى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىلىرىنى ۋە
مىللى دېموكراتىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت - تەدبىرلىرىنى
ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ مۇھىم رول ئوينىدى. بۇ گېزىت 1949-
يىلى نەشردىن توختىدى.

«شىنشىنباۋ» (يېڭى شىنجاڭ)، «چىبىڭباۋ» (چەۋەندازلار)
گېزىتلىرى گومىنداڭنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 5 - كور-
پۇس سىياسىي باشقارمىسى تەرىپىدىن چىقىرىلغان. نەشر قىلىنغان
ۋاقتى 47 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئىككى
گېزىت ئەڭ ئەكسىيەتچىل گېزىتلەردىن بولۇپ، مەزمۇنى ئىن-
تايىن رەزىل ئىدى. كوممۇنىزىمغا، جۇڭگو كومپارتىيىسىگە
بولغان ئۆچمەنلىكى چېكىگە يەتكەن ئىدى. بۇ ئىككى گېزىت
ئازاتلىق ئەرپىسىدە نەشردىن توختىدى.

خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان ژورناللارنى ئالساق:

«جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» — شېڭ شىسەي ھۆ-
كۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مەزگىلدە ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان «شىن-
جاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى بىرلەشمىسى» تەرىپىدىن
1935 - يىلى نەشر قىلىنغان ئايلىق ژورنال. بۇ ژورنال
گەرچە شېڭ شىسەينىڭ چاڭگىلىدا بولسىمۇ، بىراق جۇڭگو كوم-
مۇنىستلىرىنىڭ تەھرىرلىگىدە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش
ۋە مىللى بىرلىكسەپ توغرىسىدا دادىل تەشۋىقات ئېلىپ بې-
رىپ ئوبدان رول ئوينىغان. بۇ ژورنال 42 - يىلى 4 - ئايدا
نەشردىن توختىدى. «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» تەرى-
پىدىن يەنە «دەۋر» رەسىملىك ژورنىلى، «شىنجاڭ ياشلىرى»
ژورنىلىمۇ نەشر قىلىنغان ئىدى.

«شىنجاڭ ئاياللىرى» — شىنجاڭ ئاياللار جەمئىيىتى 1941 -

يىلى 2 - ئايدا تەسىس قىلىنغان. ئۈرۈمچىدە بېسىلغان.

«جەندۇ» (كۆرەش) - قەرەلسىز ژورنال، بۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ئۈرۈمچىدىكى ئىلغار خەنزۇ زىيالىيلىرىنىڭ يوشۇرۇن تەشكىلاتى «جەندۇشې» (كۆرەش جەمئىيىتى) تەرىپىدىن چىقىرىلغان بولۇپ، خەلقنىڭ ئېڭىنى ئويغۇتۇشتا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل كۈچلىرىنىڭ زوراۋانلىقىنى پاش قىلىشتا بەلگىلىك مۇھىم رول ئوينىدى. شۇنداقلا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى باشچىلىقىدىكى ئىنقىلاۋىي كۆرەشنىڭ غەلىبىسىنى تەشۋىق قىلدى. بۇ ژورنال 48 - يىلىدىن 49 - يىلى ئازاتلىق ئەرپىسىگىچە داۋاملاشتى.

گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كونتروللۇقىدىكى ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە مايىل بولغان ژورناللار ئىچىدە «شىنشىنجاڭ» (يېڭى شىنجاڭ، ئايلىق ژورنال، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسى تەرىپىدىن، 43 - يىلى نەشر قىلىنغان)؛ «چىڭ بەي يۆكەن» (كۆك ئاق يېرىم ئاي ژورنىلى، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە مەدەنىيەت خىزمەت قىلىش ئۆمىكىنىڭ ژورنىلى، 45 - يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، روس، موڭغۇل تىللىرىدا نەشر قىلىنغان)؛ «خەنخەيچاۋ» (چۆل - جەزىرە دولقۇنى، شىنجاڭ مەدەنىيەت ئىشلىرى ھەيئىتى تەرىپىدىن 46 - يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر تىللىرىدا نەشر قىلىنغان)؛ «يۈەنيى داۋباۋ» (سەنئەت گۈلزارى، شۇ نامدىكى نەشرىيات تەرىپىدىن 46 - يىلى نەشر قىلىنغان). «جياڭخې» (زېمىن - شىنجاڭ، دىخۇا جۇڭخۇا خىرىستىيان دىنى جەمئىيىتى تەرىپىدىن 46 - يىلى نەشر قىلىنغان)؛ «كۇئېنلۇن» يېرىم ئايلىق ژورنىلى، «خەنزۇ مەدەنىيىتى» ئايلىق ژورنىلى (47 -

يىلى شىنجاڭ خەنزۇ مەدەنىيەت جەمئىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان).

«مائارىپ» ئايلىق ژورنىلى، شىنجاڭ مائارىپ نازارىتى 47 - يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا نەشر قىلغان.

«مائارىپ ژورنىلى»، شىنجاڭ پېداگوگىكا جەمئىيىتى تەرىپىدىن 48 - يىلى نەشر قىلىنغان.

«ئىسلام ياشلىرى»، شىنجاڭشۆيۈەن ئىسلامشۇناسلىق جەمئىيىتى تەرىپىدىن 49 - يىلى 1 - ئايدا نەشر قىلىنغان، قەرەلسىز ژورنال.

«ساموجژگې» (قۇملۇق ناخشىلىرى)، شۇ نامدىكى نەشرىيات تەرىپىدىن 49 - يىلى 5 - ئايدا نەشر قىلىنغان.

«جۇڭگو - سوۋېت مەدەنىيىتى» جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئايلىق ژورنال. بۇ ژورنال مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغان نەشرى ئەپكار بولۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ، جۈملىدىن شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، جەمئىيەتتىكى يېڭىلىقلار، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ مىللى ئۆرپ - ئادەتلىرى، مۇۋەپپەقىيەتلىرى، ئىككى مەملىكەت خەلقىنىڭ بېرىش، كېلىشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

ئۇيغۇرچە تىل يېزىقلاردىكى گېزىت - ژورناللار:

1934 - يىل 1 - ئايدا ئۇيغۇر مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرى» نامىلىق گېزىت چىقىرىلىشقا باشلىغان. بۇ گېزىت 36 - يىلىغا كەلگەندە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئورگان گېزىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ نەشر قىلىندى. شۇ يىلى قا-

زاقچە «شىنجاڭ گېزىتى»مۇ تەسىس قىلىنىپ، بۇ ئىككى خىل تىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئازاتلىققا قەدەر داۋاملىق نەشر قىلىندى.

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇرۇمچىدىكى ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ، ئۇنىڭمۇ قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەن، ئىلى، چۆچەك، ئالتايلاردا شۆبىلىرى قۇرۇلغان. قەشقەردىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» قەشقەر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىلەن قەشقەر مائارىپ ئىدارىسى 1934 - يىلى بىرلىكتە چىقارغان «يېڭى هايات» گېزىتى ئاساسىدا تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 36 - يىلى چىقىرىلىشقا باشلىدى. 44 - يىلى «تونۇش» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلدى. كېيىنچە يەنە قەشقەر «شىنجاڭ گېزىتى» قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئازاتلىققا قەدەر داۋاملاشتۇرۇلدى. ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 39 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 46 - يىلى «ئاقسۇ خەلق كۈچى» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلگەن. بۇ گېزىت ئازاتلىققا قەدەر چىقىپ تۇردى. خوتەندىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 1939 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 43 - يىلى توختاپ قالدى. 46 - يىلى 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ هۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تېچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن ئەسلىگە كەلگەن بولسىمۇ ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە يېپىلىپ قالدى. ئىلىدىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 36 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 34 - يىللىرى نەشر قىلىنىۋاتقان «ئىلى دەرياسى» گېزىتىدىن ئۆزگەرتىلگەن ئىدى. 44 - يىلى 3 ۋىلايەت هۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەزكۇر گېزىت نەشردىن توختىتىلدى. ئۇنىڭ ئورنىغا شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 17 - كۈنى 3 ۋىلايەت ئىن-

قىلاۋىي ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى غۇلجا شەھىرىدە ئۇيغۇر، قازاق، رۇس تىللىرىدا «ئازات شەرقى تۈركىستان» گېزىتىنى-تەسىس قىلدى. تېچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن يۇقۇرقى 3 خىل تىلدىكى «ئازات شەرقى تۈركىستان» گېزىتى نامىنى «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان»گېزىتىگە ئۆزگەرتتى. 46 ـ يىل 3 ـ ئايدا موڭغۇلچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى نەشر قىلىنىپ 49 ـ يىلى «موڭغۇل خەلق ھوقۇقى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. قازاقچە«ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان » گېزىتى 47 ـ يىلى 5 ـ ئايدا «ئىنقىلاۋىي تاڭ » گېزىتىگە ئۆزگەردى. 46 ـ يىلى 10 ـ ئايدا شىۋە تىلىدا «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى چىقىقان بولۇپ ، 47 ـ يىلى 3 ـ ئايدا «ئەركىنلىك گۈلى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. رۇسچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى 47 ـ يىلى 5 ـ ئايدا سوۋېت گىراژدانلار جەمئىيىتىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ «خەلق يۇلتۇزى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. ئۇيغۇرچە گېزىت 50 ـ يىلى يانۋاردىن كېيىن نامىنى « يېڭى يول » گېزىتىگە ئۆزگەرتتى.

48 ـ يىلى «شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلغاندىن كېيىن قازاقچە «ئىنقىلاۋىي تاڭ» گېزىتى ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە «ئالغا» دىگەن نام بىلەن نەشر قىلىندى. 1949 ـ يىلى 12 ـ ئايدا «شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» ئورگىنى غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ گېزىت توختاپ قالدى.

3 ۋىلايەت تەرىپىدىن چىقىرىلغان ھەرخىل تىللاردىكى گېزىتلەر 44 ـ يىلدىن 46 ـ يىلىغىچە خەلق ئاممىسىنى قولغا قورال ئېلىپ گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا چاقىرىق قىلدى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ۋاقىتلىق ھۆـ

كومىتېتىنىڭ سىياسەت، ئەمىر - پەرمانلىرىنى، 3 ۋىلايەت خەلقىنىڭ يېڭى ھاياتىنى تەشۋىق قىلدى. 46 - يىلى تېچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن گېزىتلەرنىڭ مەزمۇنىدا ئاساسەن سىياسى كۆرەش تەرغىپ قىلىنىپ، تېچلىق بىتىم روھىنى ئەمەلىيەتتە ئىجرا قىلىپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش، تېچلىق ۋە خەلقچىللىق سىياسەتنى يۈزگۈزۈش لازىملىقى توغرىسىدا كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلىندى. گومىنداڭنىڭ چىرىكلىكى شەپقەتسىز پاش قىلىندى. لېكىن بەزى خاتالىقلاردىنمۇ خالى بولالمىدى. 45 -، 46 - يىللىرى ئىنقىلاپ رەھبەرلىكىنىڭ مۇرەككەپ بولىشى ۋە ۋەزىيەتنىڭ كەسكىنلىكىدىن، گېزىتچىلىك ۋە تەشۋىقات ئىشلىرىدا تارمىللەتچىلىك خاتالىقى سادىر بولدى. يەنە بىر جەھەتتىن شۇ چاغدا دىنى تەسىرنىڭ كۈچلۈك بولىشى سەۋەبىدىن، دىنى تەرغىباتچىلىقمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئورۇن ئالدى، 46 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن تارتىپ مەتبۇئاتچىلىقتىكى خاتا خاھىشلار تەدرىجى تۈگىتىلىپ، ئىزىلگۈچى خەلقنىڭ دۈشمىنى ئوخشاشلا ھەممە مىللەتلەرنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىمۇ ئوخشاشلا ھەممە مىللەت خەلقلىرىنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكى، ھەممە مىللەت چىڭ ئىتتىپاق بولۇپ ئۇيۇشقاندىلا ئاندىن ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى تەشۋىق قىلدى.

چۆچەكتە نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ گېزىتى» 1934 - يىللىرى نەشر قىلىنغان «بىزنىڭ تاۋۇش» گېزىتى ئاساسىدا 36 - يىلىدىن باشلاپ نەشر قىلىندى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىدىن كېيىن توختاپ قالدى. چۆچەكتە يەنە 36 - يىل 41 - يىل ئارىلىقىدا موڭغۇلچە شىنجاڭ گېزىتى نەشر قىلىندى.

ئۆلكىلىك شىنجاڭ گېزىتى ۋە ئۇنىڭ جايلاردىكى شۆبىلىرىدە

نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ گېزىتى» دىن سىرت، يەنە تۆۋەندىكىچە گېزىتلەرمۇ نەشر قىلىنغان ئىدى:

«مۇستەقىللىق» (ئىككى ھەپتىلىك گېزىت، مۇستەقىللىق ژورنىلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ۋە « بىزنىڭ تاۋۇش » نامىلىق گېزىتلەر 1933 ـ يىلى قەشقەردە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«ئەرك» گېزىتى — ئۈرۈمچى ئالتاي نەشرىياتىدا 1947 ـ يىلدىن باشلاپ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان، 49 ـ يىلى شىنجاڭ ئازات بولۇش ئەرپىسىدە نەشردىن توختىغان، مەسئۇلى ئەيسا. تەشۋىقات مەزمۇنى پانتۈركىزمنى ئاساس قىلغان بولۇپ، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي كۆرىشىگە قارىتا توسقۇنلۇق ۋە بۆلگۈنچىلىك تەشۋىقاتى يۈرگۈزدى.

« يالقۇن » گېزىتى — 47 ـ يىلى ئەتىيازدا ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر تىلىدا، نەشر قىلىنىپ 49 ـ يىلى ئازاتلىق ئالدىدا توختىغان. مەسئۇلى قۇربان قوداي، مەزمۇن جەھەتتە «ئەرك» گېزىتىگە ئوخشايدۇ.

«ئويغان» گېزىتى، بۇ گېزىت 47 ـ يىلى ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر تىلىدا ئابلەت مەخسۇم، پولات ئالىمى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ مەسئۇللىقىدا نەشر قىلىنغان.

« خان تەڭرى» گېزىتى، 1946 ـ يىلى ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

« خەلقچىلىق گېزىتى » — 1948 ـ يىلى چۆچەكتە «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«شىبېي خۇيگۇاڭباۋ» (غەربى شىمال خۇيزۇلار نۇرى گېزىتى)، خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان. يىل ئاي ئېنىق ئەمەس

«مىنفېڭ باۋ» (خەلق ئىشانى گېزىتى)، ھەپتىلىك مەجمۇئە، 1947 - يىلى 7 - ئايدا خۇيزۇ ياشلار جەمىيىتىنىڭ ئورگان گېزىتىدە خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلغان، 48 - يىلى ئۆزگەرتىلگەن.

«خەلق گېزىتى» — قازاق - قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن قازاق تىلىدا، نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«ئالغا گېزىتى» — 47 - يىلى قەشقەردە ئۇيغۇر تىلىدا شاپىگرافتا بېسىلغان.

«ئالتاي ئەرك گېزىتى» 45 - يىلى سېنتەبىردە قازاق تىلىدا نەشر قىلىنىپ، ئازاتلىققا قەدەر داۋاملاشقان.

«خەلق ئىستىگى» — 47 - يىلى قەشقەردە مىق مەتبەئەدە بېسىلىپ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«زىيوجېشېڭ باۋ» (ئەرك ئاۋازى)، مانجۇ تىلىدا غۇلجىدا نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«خۇيشېڭ» (سادا)، خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«چۆل گۈلى» — خوتەندە 47 - يىلى گومىنداڭ خوتەن دائىرىلىرى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

ئۇيغۇر تىلىدا چىقىدىغان ژورناللار:

«جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» ژورنىلى، بۇ ژورنال 1939 - يىلدىن 1942 - يىللار ئارىلىغىدا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان، مەزمۇنى خەنزۇچىسىغا ئوخشايدۇ.

«خەلق بىرلىكسەپى» ئايلىق ژورنال، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، سوۋېت مۇتەخەسسىسى مەنسۇر ئەپەندى باشقۇرغان.

«يېڭى شىنجاڭ» ئايلىق ژورنال، 1944 - يىلى 4 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان.

«خان تەڭرى» — ئايلىق ژورنال، خان تەڭرى نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۈرۈمچىدە نەشر قىلىنغان بولۇپ، مەسئۇلى ئىبراھىم تۇردى ئىدى. 1947 - يىلى يازدا غۇلجا تەرەپكە يۆتكەلگەن.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» — 1947 - يىلى 6 - ئايدىن باشلاپ مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا مەسئۇللىقىدا ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تىللاردا نەشر قىلىنغان.

«خۇيزۇ ۋېنخۇا» 1948 - يىلى شىنجاڭ خۇيزۇ مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا مالىك مەسئۇللىقىدا نەشر قىلىنغان.

«زامان ژورنىلى» 1948 - يىلى نىغمەت مۇھەررىرلىكىدە قازاق تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«نۇر» ئايلىق ژورنىلى — قازاق - قىرغىز مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن 1948 - يىلى يازدا قازاق تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«چىنى تۈركىستان» — يېرىم ئايلىق ژورنال، «ئالتاي ئىلمى تەتقىقات جەمىيىتى» تەرىپىدىن 1948 - يىلى 6 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«ئۆرنەك» ژورنىلى — بۇ ژورنال 1946 - يىللاردىن 1949 - يىللار ئارىلىقىدا «جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

«ئىتتىپاق» ژورنىلى — «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» تەرىپىدىن 1948 - يىلى 11 - ئايدىن باشلاپ غۇلجىدا نەشر قىلىنىپ. 1950 - يىلى ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن يەنە بىر مەزگىل نەشر قىلىنىپ تۇردى.

«ئالتاي» ژورنىلى — ئالتاي نەشرىياتى تەرىپىدىن 1944 - يىلى 1 - ئايدا چۆچەكتە بېسىلغان. 1947 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە ئۈرۈمچىدە نەشر قىلىنغان. بۇ ژورنال ئاساسەن مەسئۇت، ئەيسا، مۇھەممەت ئىمىن بۇغرالارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن چىقىرىلغان. مەزمۇن جەھەتتە پان تۈركىزىم خاھىشىدا ئىدى.

«ئۆسمۈرلەر بىلىمى» — ئايلىق ژورنال، 1947 - يىلى 8 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«دۇنيا ئەدەبىياتىدىن قىسقارتىلمىلار» — 1948 - يىلى 1 - ئايدا تەسىس قىلىنىپ غەربىي شىمال مەدەنىيەت ئۇرۇلۇش جەمىيىتى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

قوشۇمچە

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 1 - سانىدىن 13-سانىغا قەدەر ئېلان قىلىنغان ماقالىلار

1 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ئەنگلىيە بايرىقىنىڭ چۈشۈرۈلۈشى— پامىر ئېگىزلىكىدە جاھانگىرلىككە قارشى بىر قېتىملىق كۈرەش.......... خو جيەن

غەربىي يۈنۈلۈش ئارمىيىسى شىنجاڭدا..................................لى جىمىڭ، ۋاڭ چۈڭگۈ

جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى. شىخەي ئىنقىلاۋى توغرىسىدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمىز...................................... توك باۋ، خەن شىلياڭ

ماجۇڭيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنگەندىن كېيىن... ما شاۋشى

شىنجاڭ مەخپىي سوت ھەيئىتى توغرىسىدا.. شى يۈەنپۇ

ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش جەريانى .... زىڭ شاۋلۇ

شىنجاڭدا «سەنچىگۈتۈەن» نىڭ قۇرۇلىشى ۋە ئاجىرىلى-
شىشى .... لى ئەنچۈن
ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شىڭ سىنجاۋدىنىڭ ئومۇمىي
ئەھۋالى .... پەن زۇخۇەن
ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى توغرىسىدا

2 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭنى قانداق ئىدارە قىلغانلىقى توغ-
رىسىدا .... پەن زۇخۇەن
ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆلۈمى .... گۇڭ بېچىڭ
پەن ياۋنەننىڭ ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈرۈشتىن ئىلگىرىكى
ۋە كېيىنكى ئەھۋاللار .... پەن زۇخۇەن
ياڭ زېڭشىن دەۋرىگە دائىر خاتىرىلەر .... تۇگباۋ
شىنجاڭ ئۆلكىلىك روسچە سىياسى - قانۇن مەكتىۋىنى
قىسقىچە تونۇشتۇرۇش .... ليۇ دېيەن
ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتىنىڭ قىسمەن ئىشلىرى توغرىسىدا
.... ليۇ دېخى
بەيتىك ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالى ۋە جەريانى
.... سۇڭ شىليەن
ئوسمان ۋە بەيتىك ۋەقەسى .... لۇي چى
سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق بەش كونسۇلخانىنىڭ
دەسلەپكى باسقۇچتىكى ئەھۋالاتلىرى .... ليۇ دېيەن
مېنىڭ ئوسمان توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم ....
.... لاتىپ مۇستاپا

ياڭ زېڭشىن مافۇشېڭ (ماتىتەي) نى قانداق يوقاتتى
.... جاڭ زىچىڭ

3 - ساننىڭ مۇندەرىجىسى

«شىنجاڭ پادىشاسى» شېڭ شىسەي توغرىسىدا بىلىدىغان-
لىرىم .... لاڭ داۋخېڭ
گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى شىنجاڭ گېزىتى
.... لى فەنچۈن
1932 - 1934 - يىللىرى جەنۇبى شىنجاڭ ۋەقەلىرىدىن
ئەسلىمە .... جاڭ باۋشىن
مەنخەن ۋاڭ ۋە دۇخۇفۇ .... تۇڭباۋ
تۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئۆتمۈشى ....
.... سۇڭ شىلىيەن
«تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسى» توغرىسىدا ....
.... لى فەنچۈن
چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا فىرمىلىرى
.... تۇڭباۋ
ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا .... خېۋىر تۆمۈر
جاڭ پېيىۋەننىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى ...... ۋاڭ ئېنرۇڭ
شىنجاڭنى تىنچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش...... تاۋ شىيۆ
1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش
ۋاقتىدا كۆرگەنلىرىم .... ليۇ شىلۇڭ

4 - ساننىڭ مۇندەرىجىسى

شىنجاڭنىڭ 25 - سېنتەبىر تىنچ ھەققەتكە ئۆتۈش

جەريانى .... چىڭ فاڭبەي قاتارلىقلار يازغان
جيۇچۈەننىڭ ھەقىقەتكە ئۆتۈش جەريانى ...پىڭ مىڭدىڭ
شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە ئۆتۈش
خاتىرىلىرى .... لى تاڭمىڭ
قەشقەر رايونىنىڭ تىنچ ئازات بولۇشىغا دائىر بەزەن
ئەسلىمىلەر .... ما پىڭلىڭ
شىنجاڭ تىنچ ھەقىقەتكە ئۆتۈشنىڭ ئالدى - كەينىدە
كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم .... دۇڭ شىوزىڭ
شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۆتۈش ۋاقتىدىكى بىر نەچچە
ۋەقەلەر .... چېن شىمىڭ
خېشىنىڭ تىنچ ئازات بولۇشى ۋە يۇمېن نېفىت كانىـ
نى ساقلاپ قېلىشقا دائىر ئەسلىمىلەر .... تاڭ زۇتەن
تىنچ ئازات بولۇشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئۈرۈمچى ...
.... جەن يۇلىن
جۇبيەن بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلۇشتىن
ئىلگىرى ۋە كېيىن شىنجاڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنىڭ قىسـ
قىچە ئەھۋالى .... جى لۇ
ئۈرۈمچى ئاپتوموبىل ترانسپورت باش ئىدارىسىنىڭ
قۇرۇلۇش جەريانى .... پەن جۇيى
مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا شىنجاڭدا بولغان ئاغـ
رىق - سېلىق ۋە شۇ چاغدىكى تىبابەتچىلىك - دورىگەرلىك
ھەم سەھىيە ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالى .... جى لۇ
شىنجاڭ - سوۋېت شېركىتىدىن ئەسلەش .... گو بىچىڭ
1932 - 1933 - يىللىرى جەنۇبى شىنجاڭ ۋەقەسىدىن
ئەسلىمە .... خېۋىر تۆمۈر

ئوسمان توغرىلىق ئازغىنە ئەھۋاللار .... خەن يۇۋېن
ۋۇجىڭبىڭ بىلەن خېجىڭغا بېرىپ ھال سوراش جەريانى .... سەي خېڭسىڭ
ۋاڭ گاۋشېڭنىڭ ئۈرۈمچىدە ئوت قويغانلىقى توغرىسىدىكى كۆرگەن ۋە بىلگەنلىرىم .... پەن زۇخۇەن
«شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى» دە چەتئەل تەۋەلىكىدىكى دىنى جەمئىيەتلەر توغرىسىدا .... جى لۇ

5 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

جىن شۇرېننىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى سىرلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر .... چىن فېڭ
جىن شۇرېننىڭ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەنلىكى توغرىسىدىكى ئەھۋاللار .... سەي خېڭسىڭ
مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە بولغان 12 يىل .... باي ئېزىزى
سابىق ئۇيغۇر مەدەنى خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە .... جۇنەيت بەكرى
شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە .... سۇزۇك ھاجىيوپ
ماجۇڭيىڭ ۋەقەسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى .... ۋاڭ مىڭلياڭ رەتلىگەن
گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى .... جىن شاۋشەن

6 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى ... جۇدۇڭجياۋ
شىنجاڭ چېگرا ئىشلار باشقارمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى .... لى گوچېڭ
يولداش دۇجۇڭيۈەننى ئەسلەيمىز .... گاۋچۇڭمىن
جاڭپېييۈەن بىلەن ماجۇڭيىڭ بىرلىشىپ شېڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇش ۋە مەغلۇپ بولۇشىنىڭ ئۆتمۈشى ...... چېڭفېڭ
شېڭ شىسەي بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ سۆھبىتى توغرىسىدا .... ۋۇ ئەيچېن
يولۋاسنىڭ قۇمۇل گارنىزون سېلىڭلىغىنى قولغا كەلتۈرۈش جەرىيانى .... ليۇ يۇڭلىن
تارىخى پاكىتلار ئارقىلىق مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بىر نەزەر .... خېۋىر تۆمۈر
قورچاق ئاتلىق 5 - دىۋىزىيىنىڭ ھەققەتكە قايتىش جەرىيانى توغرىسىدا ئازغىنە ئەسلىمە .... خەن يوۋېن
شىنجاڭ ھەققەتكە ئۆتۈشتىن ئاۋالقى «شىنجاڭ گېزىتى» .... چېڭ چۈەنجۇ
شىنجاڭ كان ئىشلىرىغا ئائىت ئىككى ئىش توغرىسىدا .... پەن زۇخۇەن
شىنجاڭدا قۇرۇلغان فۇمىن توقۇمىچىلىق شىركىتىنىڭ جەرىيانى .... پەن زۇخۇەن

7 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شېڭ شىسەينىڭ ئىشپىيونلۇق كونتروللۇقىدىكى شىنجاڭ .... ۋېن پېيرەن

شىنجاڭ ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ
قۇرۇلۇشى، تەرەققى قىلىشى ۋە ئاخىرلىشىشى. ....
.... جاۋجيەنفېڭ قاتارلىقلار
تۈرمىدىكى 8 يىل .... خۇ دۇڭجياۋ
تۈرمە ھاياتىدىن ئەسلىمە .... شى لەنخۇا
شېڭ شىسەي تۈرمىسىدىكى ھاياتتىن پارچە ....
.... لاڭ داۋخېڭ
شېڭ شىسەي تۈرمىسىدىكى يۈز كۈن .... ئەن يوشىڭ
تۈرمىدە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمدىن پارچە ... سەي خېڭسىڭ
تۈرمىدە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم .... ليۇ دېخى
شېڭ شىسەي ئويدۇرۇپ چىقارغان ئاتالمىش سۇيىقەستلىك
توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىنىڭ ھەقىقى سىرى ... سەي خېڭسىڭ
شېڭ شىسەينىڭ ئاتالمىش «چوڭ سۇيىقەستلىك
ئەنزىسى» گە بىر نەزەر .... جىن گوجېن
باسمىخانىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» گىچە ...... خەن يولىن
قولۇمدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم .... شو جى
شىڭخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدە ئىلىدىكى بىر نەچچە يا-
دىكارلىقتىن .... ۋېي جاڭفۇڭ

8 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شىنجاڭدا ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى مىللى بىرلىك-
سەپنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ بۇزۇلۇشى .... ۋېن پيرەن
يولداش چېن تەنچيۇ شىنجاڭدا .... جى خې
يولداش ماۋزېمىنىڭ شىنجاڭنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇر-

غان مەزگىللەردە قوللانغان تەدبىرلىرى ۋە تۆھپىلىرى... لىۋ دېخى
ئىنقىلاۋىي قۇربان لىن جىلۇ شىنجاڭدا ....
.... (تەيشەن ناھىيىسى ماقالىسى)
شىنجاڭدا تۇرمىگە تاشلىنىش ۋە تۇرمىدىن بوشىتىلىش
جەريانىم .... ۋۇ نەيئىن
تۇرمىدىكى كۇرەش خاتىرىسى .... فاڭ جژچۇن
كۆك ئاسماندىكى قەلب .... چېن شۇڭ
خەۋپ - خەتەرلەرنى باشتىن كۆچۈرۈپ يەنئەنگە قايتىش
.... ليۇ ياجې

و - سانىڭ مۇندەرىجىسى

ئىلى شىنجاڭ ئىنقىلاۋىدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمدىن
خاتىرە .... ياڭ فېڭچۇن
ئىلى شىنجاڭ ئىنقىلاۋىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى ....
.... گوەن شېڭسەي
ئىلى شىنجاڭ ئىنقىلاۋى قوزغىلىشى توغرىسىدا ......
.... خەن شىڭلياڭ
ئىلى شىنجاڭ ئىنقىلاۋىدىن بىر سەھىپە ..... گۇڭ بىچىڭ
ئىلى شىنجاڭ ئىنقىلاۋىدىن كېلاۋخۇيغا بىر نەزەر
.... جاڭ رۇڭجاڭ
كۈرە شەھرىنىڭ تارىخى .... جياۋ رۇڭجياڭ
شىنجاڭ ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىلى قوزغىلىشى ....
.... مۇختەبەر
جىبرا ۋەقەسى توغرىسىدا تەكشۈرۈش دوكلادى........

AltunOq

...............(خوتەن سىغەن مەكتىۋى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى)
چېرا ناھىيىسىدە ئۆتكەن سېيىتھاجى ۋەقەسى توغرى-
سىدا ئەسلىمە.......................... ئابدۇغەنى داموللا ھاجى
شىڭخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى قۇمۇل قوزغىلىڭى.........
.... ئاقنىياز
«يېڭى گېزىت» تىن تاللانمىلار...........................

10 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

قاماققا ئېلىنىپ قاماقتىن چىققانغا قەدەر...........
.... ما جياۋسۇڭ
شېڭ شىسەينىڭ سىياسى قايىنمىدا .... چېن فاڭبو
1943 - 1944 - يىللىرى لەنجۇ - شىنجاڭ تاشيولىدا
پارتلىغان مىنا ئاۋازى........................ دۇ شوزېڭ
گومىنداڭ ھەربى ئىشلار كومىتېتى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن
كادىرلار ئەترىدىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى .... پەن رۇڭلى
جۇ شاۋلياڭنىڭ بەن گەننى 1945 - يىلى چۆچەككە تەشۋىق -
ھال سوراشقا ئەۋەتكەنلىكىنىڭ باش - ئاخىرى...............
.... ئىۋۋياڭ ۋېنلىن
ئۈرۈمچى بىلەن غۇلجا ئارىلىغىدا بولغان ۋەقەلەر......
.... شى جىمىڭ
گومىنداڭنىڭ زاپاس 7 - دىۋىزىيىسىنىڭ گۇللىنىشى
ۋە زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشىنىڭ قىسقىچە ئۆتمۈشى... دۇڭ شوزېڭ
ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش
جەريانىدىن ئەسلىمىلەر.................. ۋاڭ دىيەنخۇا
قۇمۇلدىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىدىن كۆرگەن - بىلگەن-

لەردىم .... چاۋ شېيىڭ
شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش ھارپىسىدىكى
ئۆلكىلىك پىرقە .... لى فەنچۈن
شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكى
(1946 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى) (ماتېرىيال) ....
شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇش ئالدىدا جاڭ جىجوڭ،
تاۋشىيۆ، بۇرھان شەھىدىلەر ئوتتۇرىسىدا ئالماشتۇرۇلغان تېلېـ
گىراممىلار (ماتېرىيال) ....
چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن ياڭ،
جىنلارنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقتىغىچە بولغان
ئارىلىقتىكى باج تۈزۈملىرى ۋە ھاكىملار .... سەي خىڭسىڭ
چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن ياڭ، جىن
ھۆكۈمرانلىقىغا قەدەر شىنجاڭ مائارىپىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى
.... سەي خىڭسىڭ
مۇندىن 70 يىل بۇرۇنقى شىنجاڭ قول سانائىتىنىڭ
قىسقىچە ئەھۋالى .... جى لۇ
شىنجاڭ سەرەڭگە سانائىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالىدىن
قىسقىچە تونۇشتۇرۇش .... ۋاڭ زەيىيۈەن

11 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

غەرپكە يۈرۈش قىلغان قىزىل ئارمىيە ئۈزۈن سەپەر
قىسىملىرىنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى كۈتۈۋېلىش جەريانىدىن
قىسقىچە ئەسلىمە .... يىڭ يۇفىڭ
شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ئالدى -

كەينىدە خۇشپىڭ ۋە لى زوتاڭلارنىڭ ئاقسۇدىكى ھەركەتلىرى-
دىن پارچىلار .... ليۇ جوڭچىڭ
شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش مەزگىللىرى-
دىكى پارتكۆل .... ۋاڭ چۇەنپۇ
پارلاق يولغا بۇرۇلۇش .... جاڭ فىن
ماجۇڭيىڭنىڭ ئۆرۈمچىنى قورشىۋېلىشى ۋە «ئالتايىسكى»
لەرگە توسۇپ زەربە بېرىشى .... جۇ جيەنجىڭ
ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى ...
.... جەن فۇشۇ
شىڭشىچى بىلەن چېن شۇيىڭنىڭ ئۆلۈمى ۋە باشقىلار
.... ليۇ يىڭلىڭ
«12 - ئاپرېل سىياسى ئۆزگىرىشى» دىكى بەزى مەسى-
لىلەر .... ليۇ پىڭلىڭ
شىنجاڭنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىل-
لەردىكى ئاشلىق سىياسىتى .... ئۇۋياڭ ۋېنلىن
«ئالتاي نەشرىياتى» ۋە باشقا ئىشلار توغرىسىدا ......
.... خېۋىر تۆمۈر

12 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە......... خېۋىر تۆمۈر
قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر
توغرىسىدا ئەسلىمە .... ئەيسا نىياز
تۇرپان، پىچان، توقسۇن خەلقىنىڭ 1947 - يىلىدىكى قوز-
غىلىڭىدىن خاتىرە .... ئابلىمىت مەخسۇتوپ

1933 ـ 34 ـ يىللاردىكى قەشقەر خەلق قوزغىلاڭلىرى ۋە قىرغىزلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى .... ھۇسيىن ھاجى
25 ـ فېۋرال ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالى زادى قانداق .... زاكىر نىيازى
قەشقەر تارىخىدىكى «فېۋرال پاجىئەسى» ....
.... مۇھەممەت ئىمىن قۇربان
قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 1926 ـ يىلىدىن 1936 ـ يىلىغىچە بولغان 10 يىللىق تارىخىدىن ئەسلىمە ....
.... ئابدۇرىشىت خۇجەھمەت
قەشقەر ھېيتكار جامەسىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە ھازىرى ......
.... جۇنەيد بەكرى

13 ـ ساننىڭ مۇندەرىجىسى

ئاباق كېرەي خەلقىنىڭ تارىخى ئەھۋالى ....
.... ھاجى نەبى ۋەلىيوپ
ئاتۇش ناھىيە ئېكساق كەنتىدە يېقىنقى زامان پەننى مائارىپىنىڭ دۇنياغا كېلىشى .... ئىبراھىم نىياز
قەشقەردە پەننى مەكتەپلەرنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى توغرىسىدا .... شاۋكەت ئابدۇرەھىم
مەرىپەتپەرۋەر مەرھۇم مەخسۇت مۇھىتى توغرىسىدا ئەسلىمە .... ئىبراھىم مۇھىتى
1920 ـ يىللىرى ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان يېڭىچە مەكتەپنىڭ ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش ئەھۋالىدىن قىسقىچە ئەسلىمە ....
.... مەجىت ئەنۋەر

شىنجاڭنىڭ ئېلېكتىر، قاتناش، كىنو ئىشلىرى تارىخى-
دىن ئەسلىمە .... خەمزە كارباي
كۆچاردىكى سۇ ئاپىتى ۋە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئەھۋالى
توغرىسىدا .... زاكىر نىياز
هەر قايسى تارىخى دەۋرلەردىكى خىيانەتچىلىك ۋە
ئۇنىڭ شەكىللىرى .... خېۋىر تۆمۈر
يولۋاس قانداق ئادەم؟ .... ئىمىنوپ ئېلاخۇن
قۇمۇل دىخانلار قوزغىلىڭى ۋە ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا
ئەسلىمىلىرىم .... سوپاخۇن سۇۋۇرۇپ
تورپاقلار قوزغىلىڭى ۋە تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى توغ-
رىسىدا .... زاكىر نىياز
1984-يىلى شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن بۇيان
ئۆلكىگە باش ۋالى ۋە رەئىس بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى ......
.... خېۋىر تۆمۈر

新疆文史资料选辑（15）（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔
自治区委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆医院学印刷厂印刷
787×1092毫米32开本6.75印张
1984年12月第1版 1984年12月第1次印刷
印数1——11,000

书号：M11098·142　　定价：0.40元
（内 部 发 行）